

Anmeldelser

Adam af Bremens krønike. Oversat og kommenteret af Allan A. Lund. Illustreret af Jørgen Kraglund. Højbjerg 2000. ISBN 87-89531-01-9. 300 sider. Bogladepris: 228 kr.

Verden var stor set fra ærkesædet i Hamburg-Bremen i slutningen af 1000-tallet. Forbavsende stor, når man betænker den solide danske historiske tradition for at behandle dansk middelalderhistorie som et internt dansk foretagende uafhængigt af omverdenen. Isleph blev indsat som biskop i Grønland af Hamburg-Bremens ærkebiskop Adalbert og tilbragte nogen tid hos ham og blev undervist i, hvordan man bedst bedrev mission. Ærkebiskoppen sendte ham tilbage til Grønland med alle gode hilsener til de kristne der og lovede, at han selv snart ville besøge dem, selv om han hellere ville have været til Spanien og prædike Herrens ord. Vi ved ikke hvornår, men det er formodentlig efter det første store protokorstog, slaget i 1064 ved Barbastro i Aragonien, hvor afladen for at slås mod muslimerne fik store skarer af kristne fra hele Europa til at krydse Pyrenæerne og kæmpe. Pointen er imidlertid, at for Adalbert var det lige realistisk at regne med at skulle til Grønland som at skulle til Spanien.

Det handlede alt sammen om at udbrede kristendommen. Hamburg-Bremen lå ved en af den kristne verdens omstridte religiøse grænser og havde ansvaret for missionen både blandt slaviske hedninge østpå og nordiske hedninge i Skandinavien og så langt nordpå som til Grønland og i virkeligheden også Amerika. I slutningen af 900-tallet gik det egentlig rigtig godt. Kirker byggedes alle vegne, og hedenske herskere omvendte sig i så stor stil, at senere historikere har overvejet, om det skyldtes en angst for, at verden ville gå under omkring år 1000. Det gjorde den som bekendt ikke, og i løbet af 1000-tallet kom der en række hedenske oprør, hvoraf de slaviske havde størst held og formåede at standse kristianiseringsprocessen i flere hun-

drede år. Danmark forblev kristent, Norge og noget senere Sverige fulgte efter. Hamburgs og Bremens nærområde var politisk-religiøst særdeles labilt i 1000-tallet med stadige forsøg på at få de frafaldne tilbage til kristendommen og med skiftende alliancer mellem lokale fyrster, både inden for og på tværs af det religiøse skel. Det får man et glimrende og detaljeret indtryk af i Adams krønike.

De fjernere områder set fra Hamburg var ikke alene stadig hedenske, men også befolkede med underlige folkeslag og sære eksistenser som amazoner og mennesker med hundehoveder. De nedstammede alle fra Adam og Eva, understregede Adam, og var derfor mennesker og skulle have tilbudet om at omvende sig og frelses. Han føjer en del detaljer til sin beskrivelse af disse folk, en blanding af etnografiske oplysninger og kuriositeter. De er primitive i ordets bedste forstand, de lever som naturfolk og oftest i ekstrem fattigdom, men de lever efter en slags naturlov med alle de rigtige kristne dyder som næstekærlighed og mådehold. Påstanden indeholder både den klassiske civilisationskritik inden for kristendommen – at kristne som kristne burde leve bedre end hedningene, men ikke gør det – og den giver håb om, at disse primitive nemt kan omvendes, så der er *raison* i at fortsætte og udvide missionen. Samtidig undlader Adam selvfølgelig ikke at notere, når de primitives barbariske skikke som trolddom eller at udplyndre naboer bliver udryddet efter deres overgang til kristendommen.

Man får et meget konkret indtryk af missionens vilkår gennem Adams skildring. Der fortælles om hellige hedenske træer, som bliver hugget om og brugt til kirketømmer og på den måde indlejret i den nye tro. Der fortælles om de seje politiske forhandlinger, der skulle sikre alliancer mellem stridende fyrster og dermed ro til at kæmpe mod hedninge. Der gengives ærkebispens flammende tale til den danske kong Svend Estridsen og hans

slavisk fødte svigersøn, som bliver lovet martyriet, hvis de kæmper mod de hedenske slaver. Ærkebispens afsluttede sin tale med en lang prædiken med dygtig brug af bibelcitatater, dog ikke dem, der advarede mod frådseri og kvinder, for det er en del af danskernes natur. Der skildres hedenske skikke og det hedenske tempel i Uppsala med afgudsstøtter.

Adams horisont var ikke blot bred geografisk, men også kronologisk. Hans projekt gik ud på at skildre ærkesædets historie fra dets oprettelse i 831 med Ansgar som første ærkebiskop og indtil Adams egen tid omkring 1075. Der er en kort indledning med en skildring af områdets tidligere befolkning og dens hedenskab og omvendelse, men langt den overvejende hovedvægt ligger selvfølgelig på tiden efter ærkesædets oprettelse og på dets udbredelse af sin missionsmark. Dermed bliver Adams værk en umådelig vigtig kilde til Danmarks historie i en periode, som ellers er fattig på skriftlige kilder. Adam byggede på dokumenter i ærkesædets arkiv, men i meget stor udstrækning også på oplysninger fra kong Svend Estridsen, som han har besøgt og interviewet og ofte henviser til. I flere tilfælde må Adam give op over for kildematerialets spinkelhed og blot anføre, at det ved han ikke. Andre gange har han – eller Svend Estridsen – lystigt harmoniseret og efterrationaliseret, som moderne historikere har kunnet påvise i nogle tilfælde. Det gør ham jo ikke mindre spændende som kilde, så blot til noget andet. Det viser den senere tids frodige Adam af Bremen-forskning tydeligt. Dels er hans oplysninger om den politiske historie genstand for stadig diskussion og kritik, dels har især svenske forskere angrebet ham mere mentalitetshistorisk og undersøgt hans brug af særlige ord og begreber i en samtidig kirkepolitisk kontekst. Mest radikal i denne nye tolkningsmåde er vel Henrik Janson i sin bog fra 2000 om *Templum nobilissimum*, hvor en af de bærende ideer er, at hedning i Adams sprogbrug slet ikke betød hedning, men blot en kristen, der ikke var underlagt Hamburg-Bremens ærkesæde.

Adam af Bremen er en uomgængelig vigtig kilde til dansk og skandinavisk historie i 900- og 1000-tallet. En ny oversættelse til dansk skal derfor altid hilse velkommen. Når det er en så kyndig oversættelse som Allan A. Lunds, skal den hilse særlig ekstra velkommen.

Oversættelsen har en kort indledning med redegørelse for tekstgrundlaget og tidligere oversættelser og for, hvad vi ved om forfatteren, blandt andet Adams brug af antikke og middelalderlige forfattere og andre kilder. Desuden har Allan A. Lund en glimrende, kort gennemgang af "Opdagelsen af den Skandinaviske Halvø" hos antikke og senere forfattere som en baggrund for Adams beskrivelse. Endelig er der en redegørelse for Allan A. Lunds overvejelser om oversættelser og om konnotationer ved bestemte ord på henholdsvis dansk og latin. Er sacerdos en præst? Tjah, på en måde, men for en forfatter som Adam betyder det nok snarere en hedensk præst i modsætning til en pastor. Vi har simpelthen færre ord for præster på moderne dansk, end Adam havde, og det kan give forståelsesproblemer. På tilsvarende vis overvejer Allan A. Lund gengivelsen af egennavne og stednavne og beslutter at stav dem på samme måde som den latinske tekst for ikke at lægge forkerte, moderne konnotationer i dem. Et konsekvent og reelt synspunkt ved netop denne form for tekster. Oversættelsen har et passende antal korte, oplysende noter. Udgivelsen er ikke i sig selv en forskningsdiskussion, det falder uden for dens rammer, men den meget fyldige litteraturliste viser oversætterens brede fundering og er en meget stor hjælp for enhver, der vil gå videre i arbejdet med at vurdere Adams tekst nærmere.

Hvordan virker oversættelsen så rent læsemæssigt? I det store og hele ganske flydende, ofte med lange sætninger og nogle indskudte. Men også indimellem en lille smule gumpetungt. Der er en del gamle, tunge adverbierelle led som "just" og "fra den stund", der står side om side med mere friskklingende som "gevaldig". Der er rigtig mange lange tillægsformer som "Sukkende erklærede han ...", "bekendende sig til ..." og den slags. Kort sagt, der er en tydelig smag af realskolens første famlende forsøg på at oversætte eksemplerne i Mikkelsens blå begynderbog i latin. Måske er det med vilje. Den særdeles sproglyndige og sprogbevidste Allan A. Lund har ikke høje tanker om Adam som stilist, men mener, at han skrev et græseligt latin. Det må man vel mene, når man kommer fra Tacitus og andre klassikere; bedømt i forhold til sin samtids forfattere hører Adam imidlertid ikke, mener jeg, til blandt de værste. Det kan

man mene om, hvad man vil. Men hvis det nogle gange noget famlende og mikkelsens i oversættelsen er et bevidst valg fra Allan A. Lunds side for at vise Adam som en ikke utvungen latinist, så er det superflot gjort – og det er det nok.

Oversættelsen af Adam af Bremens krønike er en flot præstation. Den kan anbefales alle, både gamle specialister på området og enhver med bare en smule interesse for den periode, da Danmark blev kristent. Kilden er vigtig, oversættelsen er fremragende, og bogen er i forlaget Wormianums vanlige behagelige format og udstyr og med få, men fine illustrationer af Jørgen Kraglund.

Kurt Villads Jensen
Syddansk Universitet

Claus Ahrens: *Die frühen Holzkirchen Europas. Text & Katalog.* Schriften des archäologischen Landesmuseums, Band 7. Stuttgart 2001. Tekst: 605 sider, Katalog: 403 sider. ISBN 3-8062-1397-6. Bogladeprijs: 128 euro (ca. 947 kr.).

I 1981 viste Helms-museet i Hamburg særudstillingen »Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa«. Initiativtager hertil var museets daværende direktør, professor Dr. Claus Ahrens, og grundlaget for udstillingen var et kildemateriale, der omfattede ca. 700 vidnesbyrd om det tidlige trækirkebyggeri. Efterfølgende fortsatte Claus Ahrens indsamling af materiale vedrørende Europas tidlige trækirker, idet han mente, at emnet ikke var til bundsgående undersøgt i forbindelse med særudstillingen. Resultatet af det videre indsamlingsarbejde var overvældende, idet kildematerialet blev forøget med yderligere 1000 eksempler, så vi hermed har et samlet kendskab til over 1700 trækirker fordelt på ca. 1500 lokaliteter rundt omkring i Europa.

Resultatet af det omfattende arbejde foreligger nu i en vægtig publikation bestående af tekst- og katalogbind på tilsammen godt 1000 sider. Tekstdelen er inddelt i tre hovedafsnit (*Allgemeiner Teil, Historischer Teil og Spezieller Teil*).

I første afsnit foretages en afgrænsning af emnet. For Claus Ahrens var det målet at få et samlet overblik over den eksisterende

forskning vedrørende de tidlige trækirker og se den i en historisk og arkitekturhistorisk sammenhæng. De historiske rammer for arbejdet spænder fra 2. årh., hvor kristendommen, med tilhørende sakrale bygninger, begynder at brede sig i Gallien og helt frem til 17./18. årh., hvor den kristne mission når til samerne i Nordskandinavien. Geografisk strækker undersøgelsen sig i syd-nordlig retning fra Alperne til de nordatlantiske øer (først og fremmest Island) og i vest-østlig retning fra Irland til Rusland.

Katalogbindet er til stor hjælp, når man skal orientere sig inden for det store og vidtspredte materiale. Trækirker, der er beskrevet i kataloget, er fremhævet med versaler efterfulgt af det pågældende lands kendingsbogstaver, når de omtales i teksten. I forbindelse med en ganske stor del af beskrivelserne er der vist grundplaner. De er tegnet om, så de fremstår med fælles signaturer, og desuden er alle vist i samme målestok (1:250). Denne bearbejdning er ubetinget en fordel, når man vil foretage sammenligninger. De enkelte beskrivelser afsluttes med litteraturhenvisninger. Bagest i kataloget finder man seks udbredelseskort med angivelse af alle lokaliteter. Kortene dækker følgende områder: Mellem-europa, østlige Mellemeuropa, Vesteuropa, Storbritannien og Irland, sydlige Skandinavien og nordlige Skandinavien. De er inddelt i felter efter det geografiske gradnet, og ved hjælp af bogstavkombinationer finder man nemt frem til et bestemt felt, inden for hvilket lokaliteterne er nummereret fortløbende. Indgangen til kortmaterialet finder man sidst i kataloget, hvor to registre opregner alle stednavnene ordnet efter henholdsvis lande (alfabetisk) og kortenes feltnumre (i nummerorden). Indledningens praktiske oplysninger efterfølges af en interessant oversigt over emnets forskningshistorie. Derefter beskrives kildegrundlaget, der i det væsentligste omfatter tre kategorier: mere eller mindre bevarede bygninger og bygningsdele, antikke og middelalderlige skriftlige kilder samt arkæologiske fund. Afsnittet slutter med en omtale af dateringsmetoder.

I andet afsnit, *Historischer Teil*, gennemgår Claus Ahrens trækirkebyggeriets historie, der har rødder tilbage i senromersk tid og er knyttet til de regionalt forskellige missionsforløb. Gennemgangen af de enkelte områ-

der indledes med en opridsning af de historiske rammer og den kristne missionsvirksomhed. Redegørelsen tager sin begyndelse i 2. årh. i det romersk dominerede, nordalpine område, hvor små gravkapeller, »cellae memoriae«, som de første sakrale kristne bygningsværker i Europa danner grundlaget for de senere kirker.

For De britiske Øers vedkommende påviser Claus Ahrens en selvstændig arkitektur i det tidlige kirkebyggeri. Først i 12. årh. synes kontinental indflydelse at gøre sig gældende her. Arkæologisk er der kun påvist et mindre antal trækirker, men til gengæld finder vi her verdens ældste (delvist) bevarede stavkirke. Den står i Greensted nord for London og er dendrokronologisk dateret til sidste halvdel af 11. årh.

I det mellemeuropæiske område møder man en stor variation i trækirkebyggeriet, hvilket Claus Ahrens tilskriver de mange forskellige impulser, kirkebyggeriet her har været udsat for. Fundmaterialet opdeler han i to regioner: det sydtysk-schweizisk-østrigske område og det nordvestlige med tyngdepunkt i det frisiske område, hvor trækirkebyggeriet fortsætter længst. Claus Ahrens understreger, at store regionale forskelle i fundmængde og forskningsintensitet er med til at sløre det samlede billede. Den betydelige fundmængde i området tilskrives i høj grad udgravninger foretaget i forbindelse med genopbygningen af de tyske byer efter anden verdenskrig.

I det skandinaviske område placerer Ahrens de danske stavkirker i en formidlerrolle mellem Kontinentet/England og det øvrige Skandinavien. Fra det nuværende Danmark opregnes 42 vidnesbyrd om trækirkebyggeri, hvilket, set fra et hjemligt synspunkt, må siges at være ganske interessant, idet vi her for første gang ser en samlet præsentation af det danske materiale. I behandlingen af det gammel-danske område medregnes også Sydsverige, hvor Lund med en halv snes påviste trækirker indtager en central rolle i studiet af den skandinaviske udvikling indenfor stavkirkearkitekturen.

Fra Danmark udbredes kristendommen til det øvrige Skandinavien, og hvad det medfølgende kirkebyggeri angår, inddeler Claus Ahrens de norske stavkirker i tre generationer. Ved gennemgangen af det omfattende

norske materiale med de komplicerede »klassiske« stavkirker bliver man hjulpet på vej af gode konstruktionstegninger. Vidnesbyrd om det tidlige trækirkebyggeri i Sverige får man i vid udstrækning gennem bygningsdele, der er fundet som genanvendt tommer i de nuværende kirker. For det svenske områdes vedkommende påpeger Ahrens i øvrigt, at der omkring 1200 sker et skifte i trækirkebyggeriet fra stav- til blokhuskonstruktion.

De nordatlantiske øer bliver af Claus Ahrens inddelt i to grupper: 1) Hebriderne, Orkneyøerne og Shetlandsøerne og 2) Færøerne, Island og Grønland. Fundmængden herfra er sparsom, og interessen samler sig om Island, der rummer flest vidnesbyrd om trækirkebyggeri. Materialet herfra består først og fremmest af skriftlige kilder, hvorimod det er småt med arkæologiske fund og bevarede bygningsdele.

I det østlige Mellemeuropa finder man først og fremmest trækirker bevaret i det vestslaviske område. Dateringsmæssigt strækker de sig fra 11. årh. og frem til nutiden. Til forskel fra de øvrige behandlede områder er blokhuskonstruktion stort set enerådende indenfor trækirkebyggeriet i Østeuropa. Som et andet særtræk påpeges det, at området i 7. og 8. årh. var et mødested for græsk-katolsk og romersk-katolsk missionsvirksomhed, hvilket tydeligt ses i kirkearkitekturen. Generelt er kendskabet til det tidlige kirkebyggeri ringe, idet emnet ikke har været særlig højt prioriteret i de tidligere socialistiske lande.

For det finske og baltiske områdes vedkommende er fundmængden også beskedent. De finske fund tyder på, at det tidligste trækirkebyggeri her har været i blokhuskonstruktion efter svensk forbillede. Hvad det baltiske område angår, så formoder man her, at de fleste middelalderlige kirker har haft forgængere i træ. Arkæologisk er disse dog ikke påvist endnu.

Som det sidste sted i Europa blev det nord-skandinaviske Lapland kristnet. Missionsvirksomheden her fandt sted i 17.-18. årh., og det medfølgende kirkebyggeri i blokhuskonstruktion er særdeles godt belyst på grund af det sene tidspunkt.

Alle bygningsværker af høj alder bærer præg af skiftende tiders krav. Hvordan har eftertidens holdning så været til de middelal-

derlige trækirker, som i betydeligt omfang stadig eksisterer og er i brug, først og fremmest i Norge? Claus Ahrens afrunder materialegennemgangen med at se på dette spørgsmål og skelner mellem fire etaper: 1) den umiddelbare eftertid i middelalderen med vedligehold og tilpasning til tidens krav, 2) reformationstidens krav om ændringer, 3) den »romantiske« periode i 19. og begyndelsen af 20. årh. med voksende forståelse for disse bygningsværkers historiske værdi, 4) nutidens forskningsprægede holdning med den tilhørende antikvariske lovgivning.

I publikationens sidste afsnit, *Spezieller Teil*, foretager Claus Ahrens en sammenfattende vurdering af byggeformer, grundplaner og typer, hvorved der påvises overregionale sammenhænge. Her kommer han også ind på forholdet mellem det profane og sakrale træbyggeri, ligesom forholdet mellem træ- og stenkirkers arkitektur undersøges. Det har været en almindelig udbredt opfattelse, at trækirker har spillet en underordnet rolle i forhold til stenkirker, men Claus Ahrens konkluderer, at træ- og stenkirkers arkitektur vekselvis har påvirket hinanden, hvorfor trækirkebyggeriet må tilskrives en betydelig grad af selvstændighed.

Sammenfattende må den omfangsrige publikation betegnes som særdeles velskrevet og præget af et stort overblik kombineret med en lige så stor detaljviden. Claus Ahrens nåede desværre ikke at se det endelige resultat af dette arbejde, idet han døde i 1998 efter afslutning af manuskriptet. Fremover vil »Die frühen Holzkirchen Europas« være et uundværligt opslagsværk for alle, der beskæftiger sig med dette emne.

Jens Jeppesen
Moesgård Museum

Michael Andersen og Göran Tegnér (red.): *Middelalderlige seglstamper i Norden*. Roskilde 2002. 162 sider. ISBN 87-88563-54-5. Bogladepris: 150 kr.

Segl er aftryk i voks eller lak, som hænger under eller er trykt på dokumenter fra middelalderen og den tidligt-moderne tid. De befinder sig i arkiverne, enten sammen med dokumenterne eller – i de mange tilfælde,

hvor de er faldet af eller med vilje fjernet – i specielle seglsamlinger. Seglene studeres af en særlig historisk hjælpevidenskab, sigillografen eller sfragistikken, men spiller også en stor rolle for heraldikken, fordi segl tilhørende adelspersoner normalt viser disses våbenskjolde. Af samme grund er seglene overordentlig vigtige kilder for historikere, der arbejder med især middelalderens adel, som for det meste ikke førte slægtsnavne og derfor ofte må identificeres ud fra seglenes våbenskjolde. Siden man i 1700-tallet begyndte at publicere middelalderlige dokumenter i diverse diplomatarier, har man da også været optaget af tillige at afbilde dokumenternes segl, enten sammen med tekstgengivelserne eller i særlige seglværker. For Danmarks vedkommende blev adelens segl publiceret af Henry Petersen og A. Thiset i værket *Danske adelige Sigiller* (1897 og 1905), men der findes også udgaver af middelalderlige segl fra kongerne (ved A. Thiset 1917), fra kirke og gejstlighed (ved Henry Petersen 1886), fra købstæder (ved Poul Bredo Grandjean 1937) og fra gilder (ved Poul Bredo Grandjean 1948). De kongelige segl med deres gradvise udvikling af det danske rigsvåben er en vigtig kilde til kongemagtens ideologi og politiske prætentioner, men også billederne af kirkebygninger, helgener og religiøse symboler på de gejstlige segl giver talrige oplysninger, f.eks. om helgendyrkelsen og dens ikonografi. I den historiske forskning har der været mindre interesse for bønderes og borgeres segl, der normalt ikke fremviser våbenskjolde, men derimod de såkaldte bomærker, og der findes ingen udgivelse af de mange segl i denne kategori, som er bevaret.

Mens seglene studeres af historien og dens hjælpevidenskaber, må seglstamperne, hvorved seglafrykkene blev frembragt, regnes til arkæologiens genstandsområde: De er materielle objekter, som f.eks. findes ved udgravninger af kirkegårde og voldsteder, og som normalt opbevares på museerne. Seglstamper var tidligere ret sjældne og betragtedes i en vis udstrækning som kuriositeter både af historikere og arkæologer. Det har ændret sig i de senere år, efterhånden som flere og flere middelalderlige seglstamper er dukket op, enten ved systematiske arkæologiske udgravninger eller – her spiller den populære brug af metaldetektorer en betydelig rolle – ved

tilfældige løsfund. I danske museer og samlinger findes i alt knap 450 middelalderlige seglstamper, men nye dukker op hvert eneste år. I 1990'erne dannede nordiske forskere et netværk kaldet NORMA ("Nordic Seal Matrices"), som blandt andet tilsigtede at få et overblik over det samlede antal seglstamper fra middelalderen, som er bevaret i nordiske samlinger. En af hovedpersonerne i netværket, museumsinspektør Michael Andersen fra Roskilde, tog i "middelalderåret" 1999 initiativ til at arrangere en konference, hvor resultater af netværkets arbejde præsenteredes. Det er foredragene fra denne konference, der blev afholdt i Roskilde 11.-12. juni 1999, som nu er blevet til en flot publikation med en række spændende artikler og – ikke mindst – en overdådighed af illustrationer af seglstamper og aftryk af disse.

Hvad bogen først og fremmest rummer, er en præsentation af det materiale, der indtil videre kendes i de nordiske lande: lidt over 30 middelalderlige seglstamper i Island, 10 i Finland, mere end 550 i Sverige, omkring 120 i Norge og – som allerede nævnt – knap 450 i Danmark. At udforskningen af seglstamperne som arkæologisk kildegruppe endnu kun er i sin vorden, påpeges i flere bidrag. Det gælder ikke mindst i Michael Andersens egen artikel om det danske materiale. Den udmærker sig ved at have en egentlig diskussion af materialegruppens størrelse og proveniens, fordeling på fundsteder og fremstillingsmateriale osv. Der rejses en række spørgsmål, som fremtidig forskning må forsøge at afklare, men gives også resultater, som allerede nu må siges at være sikre. Et af de vigtigste er en afvisning af den traditionelle opfattelse af, at en person altid fik sin seglstampe med i graven, når han var død, gerne efter at den var blevet ødelagt (hvilket i parentes bemærket blev brugt som forklaring på, at man kun havde så få seglstamper bevaret). Det passer ganske enkelt ikke, viser Michael Andersen, for der er fundet masser af seglstamper uden for kirker og kirkegårde (29% af materialet), dels ved borg- og voldstedsudgravninger (8% af materialet), dels ved andre fundsteder (63% af materialet). Og det er kun et mindretal af de fundne seglstamper, 48% af de på kirker og kirkegårde fundne og blot 21% af de på borge og voldsteder fundne seglstamper, som kan ses at

være bevidst destruerede; flertallet er hele stamper.

Som man vil se af procenttallene, betyder dette naturligvis ikke, at skikken med at ødelægge en afdød persons seglstampe eller kaste hans signetring i graven, slet ikke fandtes i dansk middelalder. Det ved vi, at den gjorde, også fra det skriftlige kildemateriale. Et godt indtryk af skikken – der måske fortrinsvis praktiseredes i højere kredse, blandt herskere, biskopper og adelige – får man i en stor og med især engelske eksempler veldokumenteret artikel om "The Breaking of Seals" af John Cherry fra British Museum i London. Han har i øvrigt også skrevet om de, ganske få, skandinaviske seglstamper, der findes i britiske samlinger, og som omfatter et par danske af gejstlig proveniens.

Med John Cherrys artikler er vi henne i bogens anden halvdel, hvor der kastes lys over nordisk middelalders seglstamper fra forskellige sider. At de må studeres i et europæisk komparativt perspektiv, er naturligvis klart, dels fordi selve seglanvendelsen var en integreret del af den europæiske skriftkultur, der kom til Norden med kristendommen, dels fordi mange seglstamper enten blev produceret eller i hvert fald hentede forbilleder i udlandet, ikke mindst England, Tyskland og Frankrig. Det fremgår i denne bog blandt andet af Toni Diederichs gennemgang af Rhinlandets middelalderlige seglstamper og af Nils G. Bartholdys undersøgelse af de danske kongers tronsegel sammenlignet med samtidige udenlandske herskersegel.

Segl og seglstamper studeres af både historikere, arkæologer og kunsthistorikere, og de vil alle kunne finde noget af interesse i denne bog. I denne anmeldelse har jeg overvejende koncentreret mig om den linje i bogen, der ser de middelalderlige seglstamper som en arkæologisk kildegruppe. Det er her, det egentlig nye i bogen ligger: Dels giver den en første præsentation af et stort og vigtigt arkæologisk kildemateriale, dels rejser den spørgsmål og anviser veje for fremtidig udforskning af det. Bogen er et smukt resultat af arbejdet i det nordiske netværk NORMA, og den vil i lang tid fremover være det uomgængelige udgangspunkt for ethvert arbejde med de middelalderlige seglstamper i Norden.

Per Ingesman
Institut for Kirkekundskab
Aarhus Universitet

Anders Bæksted: *Nordiske Guder og Helte*. 3. udg. Bearbejdning: Jens Peter Schjødt. København 2001. 295 sider. ISBN 87-567-6356-5. Bogladeprijs: 249 kr.

Foran mig på bordet ligger tre bøger: den mindste er blot 17x12 cm, udgivet som 2. udg. i 1965 og dengang allerede trykt i mere end 20.000 eksemplarer. Den anden er fra 1984 og måler 20x14 cm, mens den tredje, der er udgivet i 2001, er 25x18 cm. Formatet og titlen har skiftet, men forfatteren og teksten er den samme. Bogen er Anders Bæksteds klassiker "Guder og Helte i Norden", som siden 2. udgaven i 1984 hedder "Nordiske Guder og Helte". Den er nu genudgivet i en 3. revideret version under bearbejdning af religionshistorikeren Jens Peter Schjødt.

Noget er alligevel sket med dette fortrinlige oversigtsværk – den originale tekst er ombrudt, bogen omorganiseret, og billedsiden har skiftet karakter. Palle Bregnehøjs originalillustrationer er bevaret, men en del af det tilføjede billedmateriale fra 2. udgaven er udskiftet. En række udmærkede kort er desuden kommet til. Kapitlernes rækkefølge er ændret, dele af teksten skilt ud og placeret i tematiske tekstbøkske, mens andre afsnit er regulært omarbejdede (under skyldig hensyntagen til Bæksteds oprindelige tekst). I endnu højere grad end det var tilfældet i de forudgående udgaver, har forlaget ved 3. udgaven bestræbt sig på at understrege karakteren af opslagsbog; guderne er organiseret i alfabetisk orden, heltene ligeså, og i teksten er de norrøne fortællinger tydeligt markerede og dermed enkle at genfinde. Glimrende små tekstbøkske, der delvist er hentet fra den oprindelige tekst, delvist er nye, letter vandringer inde i det norrøne parnas. Alt i alt fremtræder teksten smukt og sammenhængende, og Palle Bregnehøjs illustrationer har fået en renaissance ved at trykkes i dobbelt format og på langt bedre papir end den bog, som de oprindeligt var fremstillet for.

Bogen er forsynet med ord- og navneforklaring, med register og med baggrundslitteratur. Akilleshælen i mange videnskabelige og populærvidenskabelige bogværker er altid registret. Det er omkostningstungt og besværligt, ikke mindst fordi det først kan laves til allersidst. Udelades det imidlertid, eller er det blot ganske overfladisk, mister en hvilken som

helst fagbog sin værdi som arbejdsredskab. Dette gælder selvsagt ikke mindst for et opslagsværk som "Nordiske Guder og Helte". Registret i 2. udgaven fra 1984 var således et helt ubegribeligt makværk, hvor sideangivelser kun undtagelsesvist stemte overens med tekst. Denne fadæse er nu rettet op og giver fornemmelsen af en gennemarbejdet bogproduktion. Såvel Politikens Forlag som Jens Peter Schjødt har gjort et rosværdigt arbejde.

Jens Peter Schjødt har imidlertid gjort andet og mere end at revidere og bryde om i den oprindelige tekst; han har også forsynet bogen med en ny indledning. Her diskuteres en række af de komplicerede problemstillinger, som den tværvidenskabelige religionsforskning har aktualiseret igennem den sidste halve snes år, ikke mindst i samspillet med arkæologien. Ud over at være en overskuelig indføring i de grundlæggende problemstillinger, som knytter sig til arbejdet med de førkristne tekster, bliver indledningen også en kommentar til den aktuelle forskningsdebat.

For arkæologerne er det f.eks. centralt at diskutere, i hvilken grad det norrøne mytostof er aktuelt for vikingetiden, ligesom det kan være interessant at vurdere spørgsmålet om den historiske realitet i sagnene. Hvad skal vi forstå ved en myte, og hvilken funktion havde den? Hvor megen tillid kan vi have til sandhedsværdien i en tekst, der – som den norrøne – bygger på en mundtlig tradition? Disse og mange andre aktuelle problemstillinger og centrale spørgsmål diskuteres i bogens første kapitel. Ud over at være sprængfuld af konkrete oplysninger om de norrøne tekster, er indledningen således også en afbalanceret dialog med dagens forskning.

Selv om sproget i indledningen kan være vanskeligt at fordøje, så er teksten til gengæld næringsrig. Alt andet lige, så er dette at foretrække frem for den udkogte og klichefyldte populærvidenskabelige suppevisk, som sultne læsere alt for ofte må tage til takke med. Anders Bæksteds lille klassiker er nu igen blevet til en uundværlig grundbog, og det tjener både fagredaktør og forlag til ære, at bogen ved 3. udgaven ikke blot er vokset i størrelse, men også i format.

Lotte Hedeager

Institutt for arkæologi,

kunsthistorie og konservering.

Avdeling for arkeologi Universitetet i Oslo

Tom Christensen og Michael Andersen (red.): *Civitas Roscald – fra byens begyndelse*. Roskilde 2000. 269 sider. ISBN 87-88563-50-2. Bogladepris: 230 kr.

Bag bogens titel gemmer sig otte artikler, hvoraf de fleste omhandler resultater og fund fra de arkæologiske undersøgelser, der i de sidste ca. 10 år er foretaget i forbindelse med anlægsarbejder i Roskilde.

Bogen indledes med to artikler om Roskildes opståen og placering. Derefter følger en gennemgang af, hvilket billede Roskildes stadsret fra 1268 og de supplerende paragrafer fra 1400-årene giver af byens topografi og bylivet, herunder om pligter og rettigheder for både kongen, kirken og borgerne. Som et fint supplement afsluttes artiklen med en gengivelse af hele stadsretten.

I artiklen "Roskildes offentlige rum" gives i de første afsnit en grundig gennemgang af resultaterne af de undersøgelser, der er foretaget i byens centrale gadenet. På grund af den store detaljeringsgrad er det til tider vanskeligt at bevare overblikket og dermed interessen. Noget der kunne være afhjulpet med kort og oversigtsplaner eller med henvisninger til det kort, der faktisk findes bag i bogen. Ud over en redegørelse for datering og gadeforløb bliver resultaterne sat ind i en mere overordnet sammenhæng, hvor også de skriftlige kilder inddrages. Dette gælder organisationen af gadernes anlæggelse og vedligeholdelse, de forskellige former for gadebelægning, hvilken indflydelse byens affaldshåndtering havde på gaderne og bebyggelsen langs disse, den rent fysiske adskillelse mellem de offentlige gader og de private grunde, og på hvor det meget nødvendige "lille hus" var placeret i forhold til gaderne. Genstande er ikke kun anvendt til datering af lag og gader, deres art og antal er også set i forhold til kulturlagens art, og hvilke funktioner genstandene afspejler i de forskellige gader.

Fra fire af lokaliteterne blev der taget prøver til arkæobotaniske analyser. Både de anvendte analysemetoder og resultaterne fremlægges på en overskuelig måde. Det drejer sig ikke kun om oplysninger om vegetation og udnyttelsen af planteressourcer de enkelte steder, men også om sammensætningen og dannelsen af de enkelte lag og om miljøet.

I området nord for Sankt Jørgensbjerg kir-

ke er der igen blevet mulighed for at foretage arkæologisk undersøgelse. Da byens spe-dalskshospital har ligget "ved kirken på Bjerget", forventede man her at finde rester af dette hospital og den tilhørende kirkegård. Men i stedet dukkede der en kampestenskælder op, som var opført på en nedlagt kirkegård. Kælderens har sandsynligvis været en del af en stormandsgård, der er nedrevet før begyndelsen af 1200-årene.

De nye undersøgelser i Vindeboder – området omkring Sankt Ibs kirke og tæt ved stranden – er de seneste i rækken af de eftersøgninger af områdets bebyggelse og aktivitet, der begyndte i 1970'erne. Undersøgelser i Skt. Ibs kirke i 1950'erne viste, at frådstenskirken havde haft en forgænger i træ, og den store fundmængde, overvejende keramik, formodedes at stamme fra en bebyggelse i tilknytning til trækirken. Men ingen spor efter bebyggelsen var endnu fundet, da man gik i gang med undersøgelsen af et større område omkring Skt. Ibsvej. Her fremkom et vådområde nord for en strandvold, der var gennemskåret af et vandløb. Affaldslag med udsnid fra husholdninger, fiskeri og forskellige håndværk i 1000-1100-årene viste, at aktiviteterne var koncentreret tæt ved gennembruddet i strandvolden. Få spor efter bebyggelse dukkede op på strandvolden syd for Skt. Ibsvej. Sparsomme fund fra 1200- og 1300-årene vidner om en form for aktivitet, der sandsynligvis skal sættes i forbindelse med de klostre, der lå i nærheden. I 1200-årene blev vandløbets bredder sikret med faskiner, men det havde tilsyneladende ingen forbindelse med en bosættelse i området. De nye undersøgelser giver således ikke et klare billede af den bebyggelse og de aktiviteter, der har foregået her ved Roskildes havn.

Foruden aktivitetssporene gav udgravningen sammen med de naturvidenskabelige analyser af aflejringerne, som Claus Malmros meget fint gør rede for i den efterfølgende artikel, yderligere forståelse for de landskabsmæssige ændringer, der er sket i området gennem vikingetiden og middelalderen.

Bogens afsluttes med en artikel om det spændende fund af ni skibsvrag under udgravningen til Vikingskibsmuseets nye museumso. Det ældste, der er bygget efter 1025, viste sig med sine 36 m at være det længste af de hidtil fundne vikingskibe. Fire af skibe-

ne, der er bygget mellem 1060 og 1200, er klinkbyggede lastskibe af nordisk type, der kunne laste fra 5 til 50 tons. De sidste fire adskiller sig fra de øvrige ved at være meget mindre og fladbundede. Disse småbåde, der har været brugt til den daglige transport i Roskilde Fjord, er bygget i perioden mellem ca. 1171 og 1336. Der gives en grundig gennemgang af udgravningerne af de enkelte skibe og deres konstruktion. De nye skibsfund gav desuden nye oplysninger om besejlingsforholdene og de kystændringer, der skete i bunden af fjorden i sen vikingetid og i de første tre hundrede år af middelalderen. Desuden tyder skibsfundene på, at Roskildes havn og søfart havde sit højdepunkt i 1000-årene og begyndelsen af 1100-årene.

Roskilde Museum fortjener ros for at have samlet resultaterne fra de sidste 10 års arkæologiske udgravninger i en publikation med en række gode og uddybende artikler, der sætter resultaterne ind i en sammenhæng med, hvad der i forvejen vides om Roskilde. Men da undersøgelserne er foretaget i forskellige områder, der hver især er vigtige for forståelsen af Roskildes opståen, udvikling og forandringer i vikingetid og middelalder, havde det været rart, hvis der som afslutning havde været en sammenfatning af den nye videns betydning for forståelsen af Roskildes opståen og topografi i middelalderen.

Connie Jantzen
Stjær

Palle Ove Christiansen: *Kulturhistorie som opposition – træk af forskellige fagtraditioner.* København 2000. 243 sider. ISBN 87-568-1556-5. Bogladepris: 268 kr.

Begrebet *kulturhistorie* bliver i dag brugt i mange sammenhænge og dækker ofte over en lang række forskellige betydninger. Det er således ofte blevet opfattet som studier af dagligt liv (bl.a. i Roesdahl (red.): "Dagligt liv i middelalderen – En arkæologisk kulturhistorie", 1999). Det er dog sjældent, at det specifikt kommer til udtryk, hvad man egentlig mener med kulturhistorie, og en problematisering af begrebet ses næsten aldrig. På denne måde bliver begrebets betydning forfladiget

og mindre anvendeligt, når der skal skrives seriøs og specifik videnskab. En nuanceret forståelse af kulturhistorie som begreb vil skabe en større indsigt og sammenhæng i, hvad man som kulturhistoriker egentlig går og beskæftiger sig med – og måske endda inspirere til at turde spørge hvorfor!

En indsigt i betydningen af kulturhistorie som begreb kan bedst ske på én måde nemlig ved en historisk analyse. Det er netop et sådant projekt, Palle Ove Christiansen giver sig i kast med i bogen "Kulturhistorie som opposition". Selve bogens hovedpointe ligger faktisk i bogens lidt snørklede titel, nemlig at kulturhistorien altid har befundet sig som opposition til andre historiske fagtraditioner – og delvist også har karakteriseret sig herved.

Bogen er delvist kronologisk struktureret over forskellige problemstillinger repræsenteret ved gennemgang af udvalgte forfattere og deres værker. Hvert af bogens fem kapitler munder ud i en analyse af det kulturbegreb, der karakteriserer de enkelte værker.

De første kapitler tager fat i den klassiske forståelse af kulturhistorie, endnu før ordet var formuleret som et faghistorisk begreb. Sidst i 1800-tallet var kulturhistorie mere en repræsentant for en systemisk tænkning – i opposition til en kausal måde at tænke historie på. Kulturhistorie opfattedes altså som en mere holistisk helhedstænkning, hvor en bestemt epokes unikke idé eller ubevidste tænkemåde gennemsyrede alle dele af samfundet. I hvilke lag af samfundet denne "ånd" skulle findes, var der imidlertid ikke enighed om, og den første adskillelse af tysk og dansk forståelse af kulturhistorie blev en realitet. Denne adskillelse blev ikke mindre af den politiske udvikling, der i denne sammenhæng kulminerede i 1864. Den danske romantik og patriotisme var med til at styrke det synspunkt, at det var kulturen og ikke staten, der bandt folket sammen. Den tyske modsætning fokuserede, måske naturligt nok, mere på statshistorie og de store individers betydning for historiens gang. På begge sider blev historien således mere eller mindre en del af den politiske dagsorden.

Alt imens begyndte en professionalisering af historiefaget, hvilket i Tyskland bevirkede et snævert fokus på metode og en tiltagende ideologisering. Man brugte videnskabelighe-

den som dække for en understøttelse af egne ideologiske præferencer. Samtidig opstod et problem, som historiefagene måske i dag stadig ligger under for qua deres indbyrdes afgrænsninger, der oftest er begrundet i metode. Ved at reducere den videnskabelige praksis til metodelære forsvandt de perspektiver, der skulle binde historien sammen til helheder!

Meget af tredje kapitel bruges på at gennemgå kritikken af den danske foregangsmand på feltet Troels-Lund og hans 14-binds værk "Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede". Hensigten er at vise nogle af de forskelle, der herskede i den danske forskerverden. Palle Ove Christiansen tildeler her, måske med rette, Troels-Lund og andre kulturhistorikere nærmest postmoderne karakterer. For den hermeneutiske kulturhistoriker var subjektet (historikeren) således ikke blot en fejkilde, men selve kilden til erkendelse. Desuden lagde man stor vægt på fremstillingens betydning for det egentlige indhold. For at formidle kulturhistorie blev der derfor tyet til den episke – fortællende – fremstillingsform.

Her skinner Palle Ove Christiansens egen videnskabsteoretiske holdning direkte igennem, hvilket ellers er en undtagelse for resten af bogen. Det farlige ved denne situation er, at man for at forstå fortidige forskere risikerer at tilskrive dem motiver og ideer, der hører analytikerens egen tid til. Det skal dog retfærdigvis siges, at Palle Ove Christiansen selv er meget opmærksom på denne problemstilling.

For at finde en forbindelse mellem den daværende kulturhistorie og nutidig historieforskning er det nødvendigt at fokusere på historisk antropologi fra slutningen af 1970'erne. I fjerde kapitel uddybes således nogle af de problemstillinger, der opstår i dette felt på grund af fagenes fastlåsning i gamle fagtraditioner. Mødet mellem fagene udvikler dog alligevel begreber som f.eks. "thick description", mikro- og mentalitetshistorie. Flere af disse genrer har imidlertid mange fællestræk med den tidlige kulturhistorie, der uddøde med dens forfattere. Forskellen ligger i den senere tids mere nuancerede kulturbegreb, der ikke er hæmmet af en romantisk og evolutionistisk samfundsforestilling.

Det sidste kapitel "Ny kulturhistorie –

Tvivlen på modernismens videnskabeliggørelse af humaniora" tager nogle af de gamle problemstillinger op fra romantikken og behandler dem i et nutidigt lys. Palle Ove Christiansen præsenterer kritikken af modernismen og de "store" generaliserende historier, som marxisme og strukturalisme var skabere af. Den "nye kulturhistorie" kan således med rette opfattes som en af mange former for post-modernitet. Kultur opfattes her som, ofte ubevidste, mentale "strukturer", der påvirker samfundets udvikling. Kultur kan ikke findes, men må skrives af historikeren eller antropologen. Den efterfølgende diskussion om objektivitetsidealer bliver affejet med et transparens-argument. Hvis blot forskningsprocessen står åben og tilgængelig for læseren, er subjektivitet ikke et videnskabeligt problem.

I epilogen tager Palle Ove Christiansen fat på en væsentlig problemstilling, der oftest, måske mere eller mindre bevidst, er blevet overset blandt de historiske fag: relevansproblematikken. Gennem den traditionelle kulturhistoriske fremstillingsmåde – narrativiteten – inviteres læseren ikke blot til at "forstå anderledes tænkende mennesker", men også til refleksion over sin egen tilværelse. På denne måde får historieskrivningen nye perspektiver. Vi nærmer os i fremstillingen den historiske roman!

Som det ses, er der klare ligheder mellem de forskellige kulturhistoriske tendenser fra midten af 1800-tallet og "new cultural history". Men noget klart udviklingsforløb er der ikke tale om. Det faktum kan nok bedst forklares ved, at kulturhistorien delvist har defineret sig selv via sin opposition til etablerede videnskabelige paradigmer og dermed ikke helt har fundet sin egen selvstændige identitet og berettigelse.

Palle Ove Christiansens egen fremstilling er i høj grad i overensstemmelse med budskabet. Han præsenterer læseren for analyser af en række forfattere og værker for derefter i høj grad at lade læseren drage de overordnede konklusioner. På denne vis hæver han sig over den didaktiske fremstillingsform, som netop de mange kulturhistoriske initiativer har opponeret imod. Det er klart, at forfatterens udvælgelsesproces af faglitteratur i denne forbindelse kommer til at spille en stor rolle for det samlede budskab. Men det er

næppe noget holdbart argument mod bogen som videnskabeligt arbejde og inspirerende læsning. Uddrag af "kulturhistorie som opposition" burde være en uundgåelig del af pensum på enhver historierelateret uddannelse.

Arkæologien har i lang tid karakteriseret sit virke som kulturhistorie, også selvom den måske beskæftigede sig med overordnet strukturmarxistisk teori. Det skyldes sandsynligvis, at man i arkæologien har arbejdet med et bredere kulturbegreb og har et mere begrænset kildemateriale end tilfældet er inden for den egentlige faghistoriske tradition. Derfor vil det i høj grad være relevant for arkæologer at beskæftige sig mere indgående med, hvad man egentlig forstår ved kulturhistorie. En større forståelse af kulturhistorie som begreb vil i høj grad kunne medvirke til at styrke arkæologiens identitet og relationerne til de øvrige historiske fag. Som følgevirkning vil man måske også kunne nå frem til en større forståelse af historie som et hele frem for opspaltet i snævre fagkategorier, hvis eksistensberettigelse burde være en saga blot.

Henrik Hatt Jensen

Institut for informations-
og medievidenskab
Aarhus Universitet

Torben Dehn, Svend I. Hansen og Flemming Kaul: *Klekkendehøj og Jordehøj. Restaureringer og undersøgelser 1985-90. Stenaldergrave i Danmark. Bind 2.* København 2000. ISBN 87-7279-146-2. Bogladeprijs: 290,00 kr.

Danmark er det europæiske land, der har den største mængde og tæthed af storstensgrave som dysser og jættestuer. Af disse er i dag ca. 2.400 grave fredet, men man har kendskab til ca. 7.000. Omhyggelige studier i nogle områder viser, at det oprindelige antal grave måske er fem gange højere end det registrerede antal grave, dvs. mere end 30.000 stengrave, der er opført inden for en periode på ca. 300 år mellem 3.500 og 3.200 f.Kr.

I midten af 1980'erne begyndte Skov- og Naturstyrelsen en systematisk gennemgang af alle landets ca. 500 fredede jættestuer med

henblik på studier af deres tilstand, og især om gravene kunne være til fare for de mange tusinde gæster, der hvert år aflægger disse fortidsminder et besøg. Desværre viste det sig, at mange grave var i en dårlig forfatning, der kunne skyldes tidlige røverudgravninger i højene, besøgendes pilleri i anlæggene eller grævlinges bygninger af gange. Det blev derfor besluttet i samarbejde med Nationalmuseet at lave en *megalitkampagne* for at sikre jættestuernerne. Foruden almindelig sikring af anlæggene ville man ved begrænsede arkæologiske udgravninger indhente viden om jættestuernes opbygning og konstruktion, således at man kunne restaurere dem efter de samme metoder, som de blev bygget for 5.000 år siden.

Som et resultat af *megalitkampagnen* har forfatterne allerede i 1995 udgivet et værk om restaureringen af Kong Svends Høj på Lolland samt fem andre jættestuer, og i 1992 udgav Svend Hansen en grundig og meget informativ bog om jættestuernes konstruktion, særlige konstruktionsdetaljer, beliggenhed, noget om det landskab hvori de var lagt, samt hvordan de restaureres og vedligeholdes i dag.

Foreliggende bogværk omhandler restaureringen af 15 jættestuer samt en kort omtale af mindre restaureringsopgaver på yderligere 32 stengrave. De første hundrede sider omhandler de to berømte jættestuer på Møn, nemlig Klekkendehøj og Jordehøj. Gravene ligger i et område med ikke mindre end 21 jættestuer. Afsnittet om Klekkendehøj indledes med en grundig beskrivelse af højens første udgravning ved kammerherre G.P.A.B. de la Calmette til Marienborg, i slutningen af 1700-tallet, hvorved der i kammeret, hvor ligene endnu ikke var helt forrådnede, blev fundet nogle lerkar og flintdolke. Disse fund, der i dag er på Nationalmuseet, er blandt de først indleverede fund hertil. Ved Calmettes "udgravning" var man brudt ind i kammeret fra dets ene gavl, og dette indbrud gjorde, at anlægget nu var blevet ustabil og krævede en restaurering. Klekkendehøj indeholder to sammenbyggede stenkamre med hver sin gang, længden af de to kamre er 9,4 m, og gangene er ca. 7 m lange vinkelret på kamrene. Ved arkæologiske snit i den store høj fik man et indtryk af den megen dygtighed, hvormed man har opført jættestuen, f.eks. blev de store bæresten holdt på plads af en

2,5 m bred lerpakning, der i en skrå konstruktion nåede op til toppen af stenene. I lerpakningen var der striber med ildskørnet flint, der har været med til at lede vand bort fra bærestenene og fra tømuren mellem disse. Desuden er der i højen gemt mange stenslægninger, der var lagt i skiftevis skrå og vandrette lag. Interessant er det, at der nærmest kammeret og dets lerpakning var et vandret plateau, der formodes at have været benyttet, da man lagde dækstenene på plads. I højfylden var der bevaret blomsterpollen, som viste, at jættestuen var blevet anlagt i et område med kratskove, der sekundært var vokset op på tidligere dyrkede marker.

Jættestuen Jordehøj blev første gang undersøgt af konsul G. Hage i 1836, men da der samtidig blev udgravet en anden, nu sløftet jættestue, er fundene fra disse blevet blandet sammen. Restaureringen af denne høj skyldtes, at en dæksten var ved at skride ned i kammeret. Jættestuens kammer har nærmest form af en stridsøkse med et smalt parti på midten. Kammeret var lagt i en stor høj med randsten ved foden. Højens overflade har været tæt belagt med hånd- til hovedstore sten, der dog blev dækket ved en højvidelse i senneolitisk tid. Også inde i denne høj var der spor efter et vandret område på højde med bærestenenes top, og dette område har været benyttet som arbejdsplatform, da dækstenene skulle bakses på plads. Over kammerets dæksten sås meget spændende "tagkonstruktioner" med flere lag sten lagt, så de kunne lede vandet bort fra kammeret. Dette blev yderligere understreget af sindrige konstruktioner med nærmest lodrette beklædninger af ildskørnet flint på tømurene og i en grøft rundt om bærestenene. Forfatterne mener, at der ved denne jættestue er brugt 10 tons ildskørnet flint! Under højen blev der fundet ardspor efter de pløjninger, der foregik her, før graven blev opført. Pollenprøver i højens jordfyld viste, at den var anlagt i et delvist åbent landskab med kornmarker og med græsningsarealer til kvæg blandet med nærmest små plantager af hasselbevoksninger og mindre skove med lind, hassel, el og birk.

I de resterende jættestuer er der ikke sket så omfattende restaureringer, men hver af dem har en grundig beskrivelse af tidligere undersøgelser og restaureringer. Ved læsningen får man virkelig et indtryk af, hvor meget

der er fælles for disse anlæg, men også at de har mange individuelle træk, der er tilpasset de enkelte anlæg, og som måske også fortæller noget om de enkelte bygmestre. Indtrykket er, at disse jættestuer er bygget af meget vidende og erfarne bygmestre.

Bogen er meget velskrevet, fyldt med informationer, gode illustrative afbildninger samt med et resumé på engelsk. Desværre får man lidt et indtryk af, at der her blot skulle være tale om en rapportering af et restaureringsarbejde, og at det på en måde har hæmmet forfatterne. Man må håbe, at de stadig kan publicere deres undersøgelser i sådanne flotte publikationer, men man må også håbe, at de en dag får mulighed for at sammenfatte alle deres iagttagelser. Det de hidtil har udgivet, har været med til at give os et helt andet billede af, hvor kompliceret jættestuerne er opført, og hvor dygtige bygmestrene var. Jættestuernes bygmestre kunne ikke få bedre og mere grundige kollegaer, der er 5.000 år yngre.

Niels H. Andersen
Moesgård Museum

Berit Valentin Eriksen (red.): *Flintstudier. En håndbog i systematiske analyser af flintinventarer.* Århus 2000. 275 sider. ISBN 87-7288-613-7. Bogladeprijs: 198 kr.

I kridttiden, for mere end 60 millioner år siden, var det danske område dækket af hav. I dette hav levede små organismer med et kalkopbygget skelet. I tidens løb opbyggede de døde rester fra sådanne organismer tykke lag af kridt og kalk på havbunden, og i disse lag blev der efterhånden dannet enorme mængder af flint. Danmark er således i særklasse et af de mest flintrige områder i verden, og denne flintrigdom har på afgørende måde præget den hjemlige stenalderbefolknings muligheder for fremskaffelse af råmateriale, udvikling af forskellige bearbejdnings-teknikker og kvalitetsproduktion af flintredskaber og våben.

Også den danske stenalderforskning har lige siden arkæologiens barndom indtaget en markant stilling, og der er efterhånden opbygget et detaljeret kendskab til mange aspekter ved stenalderens kulturforhold. Det

er derfor glædeligt, at der nu for første gang på dansk foreligger en samlet oversigt over de moderne analysemetoder, som forskere anvender til at fravriste flintoldsagerne informationer om stenaldersamfundene.

Bogen henter sit stof inden for nordiske, europæiske – især franske og sydtyske – samt amerikanske forskningsmiljøer og omhandler studier af ældre stenalder i Norden samt især ungpalæolitikum i Europa. Den er først og fremmest tænkt som en lærebog for arkæologistuderende, men henvender sig også til den professionelle arkæolog og den interesserede amatør. Udgivelsen består af 14 artikler omhandlende bl.a. geologi, grundlæggende flintteknologi, eksperimentel flinthugning og den bagvedliggende tankegang eller strategi, flintsammensætning, forskellige former for typologi, slidsporsanalyse og brug af etnografiske oplysninger ved tolkning af flintgenstande og deres univers.

Især afsnittet om flintens geologi og mineralogi har interesse for en bredere kreds af læsere, idet folk ofte undrer sig over, hvordan flintstenene, som i Danmark udgør en fjerdedel af alle løse stenblokke, egentlig er opstået. Vi hører her, at flintens dannelseshistorie starter i de øverste, kemisk aktive og iltholdige lag af havbunden, hvor aflejret organisk materiale nedbrydes ved bakteriers virksomhed. De fleste kiselpartikler, som opbygger den hårde, sammenhængende flint, har oprindeligt udgjort bestanddele i noget så skrøbeligt og blødt som havsvampe! Her i landet kendes imponerende kæmpeblokke af flint, helt op på størrelse med en mindre bil, og de er dannet i forbindelse med gangsystemer, som forskellige havdyr har udgravet i havbunden.

Tæt forbundet med flintens geologi er afsnittet om proveniensanalyse af flint – om mulighederne for at relatere et flintredskab til en bestemt flintforekomst. Hvis en sådan proveniensbestemmelse var mulig, ville det åbne interessante muligheder for at vurdere bl.a. stenalderkulturernes mobilitet, territoriestørrelse samt kontakt, udveksling og evt. handel mellem bopladserne.

Desværre udgør flintforekomsternes vide udbredelse her i landet en alvorlig hindring for en detaljeret anvendelse af denne metode. Godt nok kan der udskilles flere flinttyper på grundlag af deres alder og placering i kridt-kalkstratigrafien, ligesom forskellige flintty-

per i faststående lag kan stedfæstes regionalt. Problemet er imidlertid, at flere flinttyper af forskellig alder og karakter kan være til stede i samme egn, fordi opstigende salthorste længere nede i undergrunden i tidens løb har presset kalklagene op til overfladen, og derved er flere etager af flint blevet blotlagt. Desuden har istidernes gletschere adskillige gange og med forskellig bevægelsesretning høvlet hen over kalk- og kridtlagene og sammenblandet materialerne i morænen. Proveniensenanalyse er derfor i Danmark langt mere problematisk end i andre, mere flintfattige egne af verden, hvor bopladsernes inventarer af flint og lignende materialer ofte kan proveniensbestemmes entydigt til faststående, karakteristiske kilder i større eller mindre afstand fra bopladserne.

Oldsager af flint og lignende materialer har den unikke og fascinerende egenskab, at de stort set ikke nedbrydes af tidens tand. Mange andre materielle levn kan være totalt forsvundet, mens hele flintinventaret på en uforstyrret stenalderboplads kan være 100% bevaret i sin helt oprindelige form. Det er ikke mindst denne kvalitet, der har fået arkæologer til stadigt at udvikle nye analysemetoder af flintinventarer og anvende dem til at belyse forholdene i stenalderen.

De metoder, overvejelser og strategier, man i stenalderen benyttede ved fremstilling og brug af flintredskaber, er ifølge sagens natur ganske ukendte for nutidens mennesker. En af forudsætningerne for at bedømme et flintinventar er bl.a. en god indsigt i den grundlæggende flintteknologi, og denne indsigt har forskerne opnået ved bl.a. at udføre eksperimentel flinthugning. Generationer af arkæologer har beskæftiget sig med sådanne forsøg, og målet har bl.a. været en præcis og entydig definition af forskellige teknikker, afslagsformer, frakturdetaljer, etc. En sådan præcist defineret terminologi er nemlig en forudsætning for at kunne ekstrahere informationer af mere vidtgående karakter ved studier af flintinventarer.

Med hensyn til illustrationerne af de forskellige reduktionsteknikker og de deraf fremkomne karakteristiske frakturattributter, synes jeg imidlertid ikke, at bogen bringer nogen klarhed. Selv om der bliver gjort opmærksom på, at frakturattributter kun kan tilknyttes en bestemt reduktionsteknik, når

der er tale om et passende stort og statistisk pålideligt materiale, forsøger man her at diagnosticere de forskellige teknikker ved hjælp af et enkeltstående afspaltningprodukt. Bortset fra eksemplet på direkte blød teknik mener jeg ikke, at tegningerne er fyldestgørende. De forskellige reduktionsteknikker påvirker først og fremmest detaljer ved selve slagbulen. Resten af afslagets eller flækkens morfologi er, som der også bliver redegjort for under omtalen af Levallois-teknikken, et resultat af flintblokkens topografi kombineret med slagpunktets placering på platformen samt slagets kraft og retning.

Når det nævnes, at den bløde, indirekte teknik som oftest resulterer i en lille slagfladerest, er dette ikke korrekt. Her har de danske eksperimenter med fremstilling af firesidede neolitiske økser netop vist det modsatte – som oftest fremkommer der en overordentlig stor slagfladerest ved denne proces.

Et andet hjertesuk gælder afbildningerne af de forskellige reduktionsteknikker "in action". I de senere år har det været muligt at overvære adskillige flinthugningsdemonstrationer udført af moderne flinthuggere, og på den baggrund synes jeg, at figurerne virker forældede, stive og lidet instruktive.

Flintsammensætning eller "refitting" er en anden disciplin, der i høj grad har medvirket til arkæologernes indsigt i flintteknologi. Metoden bygger på den kendsgerning, at flintgenstandenes uforanderlighed gør det muligt med sikkerhed at foretage en korrekt sammensætning af tilhugget flint. Sammenhørende flintstykker passer lige så godt sammen i dag, som da de blev adskilt for tusinder af år siden!

Metodens muligheder omfatter foruden belysning af flintteknologien en række andre fascinerende aspekter ved stenalderfund. F.eks. har man her en mulighed for at belyse forholdet mellem forskellige flintkoncentrationer på en boplads, forholdet mellem begravelser og boplads samt forholdet mellem forskellige bopladsere. Flintsammensætning har desuden været anvendt til stratigrafisk kontrol. Desværre er metoden meget tidskrævende og bekostelig, ligesom bopladserne må være helt intakte og totalundersøgte, for at metoden kan anvendes med held.

Ud over de mere teknologiske aspekter ved flintstudier indeholder bogen også afsnit

om attributanalyse og relativ datering af flintinventarer samt om spredningsanalyser og etnoarkæologi, som det i denne forbindelse vil føre for vidt at komme ind på.

En sidste metode skal dog omtales, nemlig den meget lovende slidsporsanalyse. Denne analyse bygger på mikroskopiundersøgelser af flintgenstandenes overflade. Ved hjælp af eksperimenter, hvor flintredskaber har bearbejdet forskellige organiske materialer, har det været muligt at udskille forskellige karakteristiske typer af poleringer og overfladeændringer på flinten, opstået på grund af flintens kontakt med bestemte typer materialer. På denne måde kan flintgenstande tilknyttes bestemte funktioner og brugsmåder, og dermed åbner der sig helt nye muligheder for en tolkning af flintinventarer.

Metoden hævder ikke at kunne producere mirakuløse resultater og er bl.a. begrænset af vanskeligheder med at skelne mellem mikropoleringer hidrørende fra beslægtede materialer som knogle og tak. Desuden er analysens anvendelighed begrænset af, om flintens overflade under det lange ophold i jorden har undergået forandringer på grund af påvirkning af kemisk eller mekanisk art. Sådanne forandringer af flintens overflade kan også opstå ved en forkert og hårdhændet håndtering af flintgenstandene under udgravning, rengøring og videre behandling i musealt regi. Det er vigtigt at undgå en sådan fejlbehandling, især da mikroskopianalysen i fremtiden måske kan udbygges til at omfatte en egentlig identificering af mikrorester fra det bearbejdede materiale.

Afslutningsvis er der grund til at lykønske arkæologistuderende, fagets "flintelskere", andre interesserede samt bogens redaktør med denne udgivelse, der på begrænset plads giver en glimrende indføring i flintstudiets mange muligheder for indvinding af informationer om den fjerne stenalder.

Esben Kannegaard
Ebeltoft Museum

Per Ethelberg, Erik Jørgensen, Dirk Meier og David Robinson: *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og bronzealder.* Haderslev Museum og Historisk Samfund for

Sønderjylland. Haderslev 2000. 305 sider. ISBN 87-7406-059-7. Bogladeprijs: 298 kr.

“Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Sten- og bronzealder” er en syntese af de seneste års arkæologiske undersøgelser ved Haderslev Museum. Den rækker således langt ud over det emne, som titlen annoncerer. Bogen synes beregnet for et interesseret publikum af ikke-arkæologer, men placerer sig samtidig i den fagarkæologiske debat. Således veksler formidlingen af stoffet mellem populariserende indslag og komplekse, faglige diskussioner af jordlag, anlæg, C14-dateringer o.lign. Risikoen er selvfølgelig, at læseren kedes under de arkæologiske felttog, og at stilskitfene forvirrer. Bogen har fire forfattere, der giver hver sin vurdering af forskellige perioder og emner, og det forklarer til dels variationen i stil og indhold.

Dirk Meier lægger ud med en indgående beskrivelse af naturforholdene og landskabets udvikling i et letlæseligt sprog. Det er glimrende formidling af et lidt tørt stof. Meget krudt bruges på perioder, der ligger lang tid før menneskets domesticering af landskabet. Er denne detailrigdom af oplysninger om istider og smeltevandsstrømme virkelig nødvendig i en bog om landbrug? En henvisning til anden litteratur, f.eks. Danmarks Natur, burde række. Ja, faktisk giver oversigtskortet og underteksterne, fig. 1, den nødvendige baggrundsforståelse i kort og letfattelig form. Den resterende del af kapitlet anskueliggør på udmærket vis, at mange af de senere landskabsforandringer er menneskeskabte og hænger nøje sammen med landbrugets mere og mere fremtrædende plads som eksistensgrundlag for mennesker og samfund. Den sønderjyske regions vidt forskellige biotoper, fra morænen i øst over hedesletten og bakkeøerne til marsken i vest, frembød naturligvis forskelligartede muligheder og begrænsninger for de tidlige agerbrugere og kvægavlere. Forfatterens naturvidenskabelige baggrund betyder, at landskabets økonomiske potentielle fremhæves. En mere humanistisk tilgang ville derimod fremholde kulturlandskabet som et rum af stor betydning for menneskers sociale handlinger og tanker.

Det er Erik Jørgensens lod at indføre læseren i Sønderjyllands yngre stenalder, og det gør han godt. En mindre anmærkning vedrø-

rer de indledende betragtninger over agerbrugets nærløse oprindelse og spredning, der bygger på forældet litteratur. Dette opvejes dog så rigeligt af den alsidige gennemgang af det rige arkæologiske kildemateriale fra eksempelvis Satrup Mose, Bundsø, Lønt, Bødelsdorf og en hel sværm af pladser med gravanlæg fra Tragtbægerkultur og Enkeltgravskultur. Her er Jørgensen på hjemmebane. Det arkæologiske grundhåndværk mestres, og materialet har han i mange tilfælde selv fremdraget og analyseret. Mest spændende er det, når dette rige materiale fortolkes i et socialt perspektiv. Forfatteren rammer utvivlsomt plet, når det tidlige agerbrugssamfund karakteriseres som præget af stor kreativitet, energi og ekspansion. En model (artiklens fig. 60) anskueliggør, hvordan tragtbægersamfundet var organiseret, og hvilke institutioner der bandt samfundet sammen. Samlingspladsen (Lønt o.a.) vurderes som det sammenbindende centrale element, omgivet af hovedboplads, satellitboplads, megalitgrave og offersteder. Det hele fremstår som analogt til etnografiens segmentære stammeorganisationer, hvor et antal strukturelt ensartede grupper forenes i en gruppe af højere orden, og sådan fremdeles.

Om Jørgensen har ret i sin karakteristik af stridsøkser og køller som værdighedssymboler uden praktiske funktioner som våben, er en anden sag. Jeg kan have mine tvivl, men kan kun være enig i, at Enkeltgravskulturen trænger til nygennemgang og kritisk analyse. Som forfatteren nævner, findes her en stor og uudnyttet vidensbank, ikke mindst i form af de ofte stærkt truede gravhøje. Undersøgelser af pollen og sporer i de gamle markoverflader bevaret under højene viser mere og mere klart, at kvæget var enkeltgravsmenneskenes fremmeste sociale, kulturelle og økonomiske kapital (artiklens fig. 73-79).

Per Ethelberg er teamets specialist i senneolitikum og bronzealder, og hans bidrag er bogens længste. Kapitlet gennemses af forfatterens store personlige engagement og diskussionslyst, og det fanger som regel læseren. Indimellem krænger argumentationen dog over og bliver til postulater. Især er der en tendens til, at enkeltstående C14-dateringer gøres til et tvivlsomt bevis for forfatterens håndfaste ideer om Sønderjyllands til enhver tid fremtrædende position som innovations-

formidler. Læseren gøres forståelig, at Sønderjylland også i sten- og bronzealderen var en unik og fremtrædende region i det danske land med det tidligste bronzehåndværk, de tidligste treskibede huse og den tidligste jernteknologi. De arkæologiske kilder anvendes således til at promotere en bestemt region.

Diskussionen af periodens huse og bopladstruktur må fremhæves som et væsentligt bidrag til vores viden på dette område. Et stort og kvalitativt forskelligartet materiale af huse og bopladser samles og analyseres. Det skaber grundlag for væsentlige iagttagelser, især hvad angår husenes ydre konstruktioner og indretning, generelle levetid og arkitektoniske udvikling gennem tid. Fosfatanalyser inddrages til at udskille stalde, C14-dateringer til at udskille byggefaser og udregne husenes levetid, etc. Det er kompetent og troværdigt. Overraskende er, at de store elite-bygninger fra ældre bronzealder har haft en levetid på 100 til 150 år. Huslængden, mener forfatteren, er ikke direkte udtryk for kronologi, men snarere for funktionelle og især sociale forskelle. De store langhuses holdbarhed over tid og bundethed til et større territorium med monumentale gravhøje lader ane, at visse slægter havde held til at reproducere sig selv både ideologisk, socialt og økonomisk igennem flere generationer.

Ethelberg forsømmer at kommentere Sønderjyllands beskedne position, hvad angår langhusenes længde i senneolitikum og ældste bronzealder. Det er ellers perioder, hvor han mener, at regionen spillede en central rolle i optagelsen og videreformidlingen af en metalkultur. I lighed med Vest- og Nordjylland bygges der i Sønderjylland først store langhuse i bronzealderens anden periode, 1500-1300 f.Kr., eksemplificeret ved Brd. Gram hus IV. Men i de centrale og østlige dele af Sydsandinavien toner sådanne overdimensionerede konstruktioner allerede frem på arenaen i senneolitikums slutfase, SN II (1950-1700 f.Kr.) og i bronzealderens første periode, Periode I (1700-1500 f.Kr.). Det stemmer fint overens med, at det første metalhåndværk også især kendes fra Central- og Østdanmark samt Skåne, hvor metallet nedlægges rituelt i vådområder eller i grave. Forfatteren fremholder de sønderjyske bopladseres fattigdom på flint som et indicium for

metalanvendelse i dagliglivet. Det kan der måske være noget om, men man ville gerne se beviser i form af små rester fra støbeprocessen (digelfragmenter og bittesmå smelterester af kobber og bronze) i stolpehulsfyld, kulturlag og i pløjezonen.

Ethelberg lancerer en alternativ kronologi for Sønderjylland i bronzealderen. Hermed distancerer han sig fra nyere forskning ved Jørgen Jensen, Klavs Randsborg samt undertegnede. Hans grundholdning er, at alt nødvendigvis må begynde tidligere i Sønderjylland end alle andre steder i Sydsandinavien ud fra den betragtning, at innovationerne kom syd fra og uundgåeligt måtte passere gennem Slesvig. Der bør udvises forsigtighed med at overføre vores nutidige, vestlige og økonomistiske tankegange til forhistorien. Det er ikke rigtigt, at Sønderjylland til alle tider var det brohoved, der bragte innovationer til resten af Skandinavien. I SN I er Limfjordsområdet førende i udviklingen af en metalteknologi og en metalkultur. Ideerne og det ny materiale kommer sandsynligvis fra den hollandske Beakerkultur, som har direkte kontakter til Nordjylland, uden at Sønderjylland synes at have spillet nogen formidlerrolle. I SN II, som er en forrygende ekspansiv periode, er det som sagt de centrale og østlige dele af Sydsandinavien, der træder frem, og impulserne kommer fra den centraltyske og bøhmiske Úneticekultur over Østersøen udenom Sønderjylland.

Det er rigtigt set, at der bag de overordnede kronologier for Danmark og Sydsandinavien kan skjule sig lokale og regionale afvigelser – det er eksempelvis tilfældet i bronzealderens Periode IB, hvor de kulturelle og sociale enheder, vi kalder Sögel-Wohlde og Valsømagle, har forskellige geografiske tyngdepunkter. Den forudgående og kortvarige Periode IA er vanskelig at bedømme, men Midt- og Vestjylland træder frem, mens Syd- og Sønderjylland, som Ethelberg bemærker, har ret få fund. Spørgsmålet er så, om denne relative fattigdom på klassisk Periode IA-materiale i Slesvig skyldes, at Sögel-Wohlde kulturen her starter op allerede omkring 1700 f.Kr. eller tidligere? Det er nemlig, hvad Ethelberg hævder. Samtidig berører han en gammel diskussion, idet Sögel-dolkklingerne gøres til de tidligste. Jeg har ikke i C14-dateringer, våbenkombinationer, gravstratigrafier

og komparativ europæisk kronologi kunnet finde tydelige indikationer herpå. Mine analyser viser overvejende samtidighed mellem våbensæt af type Sögel og type Wohlde, eventuelt sådan at førstnævnte begynder lidt tidligere. Den komparativ-kronologiske link er entydigt til tidlig Højgravskultur (Br.B1).

Baven-graven spiller en vigtig rolle for Ethelberg. Men han misbruger nævnte grav i forsøget på at få bekræftet sin hypotese om Sønderjylland som metalkulturens arnested. Der er to fund fra Baven, og gravfund 2 (Hachmann nr. 289b) indeholder en lille svajet dolk af Sögel type, en *Lochhalsnadel*, et Wohlde kortsværd, tre flintpile m.m. Højt sandsynlig er forskellen funktionel, således at Sögel-klingerne blev opfattet som dolke, mens Wohlde-klingerne fungerede som sværd. Imidlertid dukker smådolke med svajet klinge op overalt i Sydkandinavien allerede i Periode IA, ca. 1700 f.Kr. (Br.A2b-c), også i Sønderjylland. Det er et udslag af ændret smag og kulturforandring i det centrale Europa under den komplicerede og urolige overgangsfase til Højgravskulturen. Selvom Sögel-klingerne gennem nyt materiale og seriøse analyser skulle vise sig at være tidligere end her antaget, betyder det ikke, at bronzealderen begynder i Sønderjylland. Som jeg ser det, begynder bronzealderen ca. 2000 f. Kr. overalt i det centrale og nordlige Europa, og i Sydkandinavien indtog de centrale og østlige egne en ledende position som regionalt innovationscentrum.

David Robinson står for bogens afsluttende indlæg. Synsvinklen er arkæobotanisk, og indlægget holder sig som det eneste til bogens emne. Kapitlet er tillige bogens korteste, men giver præcis og fængslende information om afgrøder, dyrknings- og høstmetoder samt opbevaringsforhold. Desuden får læseren indblik i kildekritiske problemer forbundet med rekonstruktioner, der især hviler på forfulede planterester fra et fåtal lokaliteter. Kun Brd. Gram, Bundsø og Lønt har leveret plantemateriale, og forfatteren må supplere med oplysninger fra det øvrige Danmark og fra Sverige. Herved fremkommer imidlertid en særdeles nyttig syntese af agerbrugets udvikling fra tidligneoolitikum frem til begyndelsen af jernalderen (artiklens fig. 2). Plantemateriale, kværnsten og flintgenstande fra nogle gruber på Lønt-pladsen tolkes som et

offerfund. Det stemmer fint overens med nyere svenske undersøgelser, der tyder på, at madforråd lejlighedsvis blev ofret på bopladser på linie med f.eks. flintøkser.

”Det sønderjyske landbrugs historie. Sten- og bronzealder” er absolut læseværdig. Der leveres en lang række meget nyttige oversigter med nyt materiale, som diskuteres indgående. Det hele ledsages af overskuelige kort, flotte fotografier, masser af plantegninger og skemaer med databaseoplysninger (De flerfarvede tern forvirrer dog øjet!). Det er en flot indsats. Forfriskende og nyttigt er også, at gennemgangen ikke slutter ved den dansk-tyske grænse, men inddrager materiale fra Sydslesvig.

Helle Vandkilde

Institutionen for Arkeologi
och Antikens Historia
Lunds Universitet

Jørgen Jensen. *Rav. Nordens guld.* Gyldendal 2000. Revideret udgave af Nordens guld fra 1982. 197 sider. ISBN 87-00-39428-9. Bogladepris: 299 kr.

Formidling af arkæologisk forskning indeholder ikke altid den begejstring og indlevelse i emnet, som skal til for at fange den almindelige læser. Det er derfor altid en udsøgt fornøjelse at læse Jørgen Jensens bøger, som får forhistorien til at fremstå befolket med rigtige *mennesker*, der levede under andre materielle og historiske omstændigheder. Her anmeldes en revideret udgave af bogen om ”Rav. Nordens guld”, der udkom første gang for 18 år siden. Stoffet formidles gennem et varieret og medrivende sprog, samtidig med at det arkæologiske kildemateriale får lov til at komme til orde gennem en fin dialog med samfundsteorier hentet fra arkæologiens nabodisciplin, socialantropologi. Det forholder sig nemlig, som Jensen indledningsvist fastslår: ”Hvis man vil fortælle ravets historie, må man også vide, hvordan de samfund, som brugte ravet, var indrettet” (s. 33). Det betyder ikke, at vi kender alle enkelthederne. Hovedtrækkene kan fremdrages, og det er ofte en tilstrækkelig baggrund for at kunne forstå ravets vandring gennem Europa og varia-

tioner i dets anvendelse og betydning igennem tid. Det er spændende stof.

Over små 200 sider fortælles ravets kulturhistorie; dette gådefulde materiale fra havet som har fascineret mennesker gennem årtusinder. Smukke og velvalgte billeder akkompagnerer teksten. Først indføres læseren i de indviklede geologiske omstændigheder, der skabte det baltiske rav for millioner af år siden, indtil det for 8-9 tusind år siden for første gang blev taget i menneskehånd og dermed trådte ind i historien. Herefter indsættes ravet – kapitel for kapitel – i forskelligartede kulturer og livsformer rækkende fra de første horder af jæger-samlere, over agerbrugende stammer og høvdingedømmer i den yngre stenalder og bronzealderen til protostater og stater i jernalderen og middelalderen. Fortællingen bevæger sig let og ubesværet rundt i europæisk arkæologi fra de tidligste tider frem til middelalderen.

Fangstfolkene formede det honninggule og næsten glødende materiale til trinde dyrefigurer, der måske havde magiske betydninger forbundet med jagten. Den yngre stenalders bondebefolkning skar ravet til alskens slags perler, der påsattes dragten eller blev båret i tunge, sammensatte kæder. Disse mennesker var tydeligvis lidenskabeligt optaget af at konkurrere om status og prestige, og ravet spillede her en central rolle, således som rige offerfund og gravfund beretter om.

Først i begyndelsen af det 2. årtusinde f.Kr., hvor de nordeuropæiske samfund for alvor begyndte at anvende og fremstille metallsager, spredtes ravet til Central- og Sydeuropa. Det mere end antyder en sammenhæng mellem de to fænomener. Det hjemlige og derfor nemt tilgængelige rav er ret sjældent forekommende i de nordiske bronzealderfund, der præges af ting fremstillet af det eksotiske og udefrakommende bronze. Vi må opfatte dette som et udtryk for, at bronzen havde udkonkurreret ravet (og flinten) som værdimåler. Den gamle ide om, at rav blev udvekslet for bronze, er måske ikke helt ved siden af! Gennem Curt W. Beck's forskning i ravets spektroni i 1960'erne lykkedes det at opklare et gammelt spørgsmål. Det kunne nemlig vises, at det rav, der forekommer i mykenske fund – først og fremmest fra Skaktgravene i Mykene fra det 17. og 16. århundrede f.Kr. – faktisk er baltisk rav.

I løbet af det 1. årtusinde f.Kr. intensivredes forbindelserne mellem samfundene nord og syd for Alperne, økonomien og kulturen blomstrede, og ravet fik sin hidtil største udbredelse. Det bløde og rødgyule materiale forarbejdedes ligefrem i specialistværksteder beliggende i de byer eller by-lignende samfund, der så småt opstod allerede i det 6. århundrede f.Kr. på fyrsteborge som Heuneburg, Mont Lassois og Hohen Asberg i det centrale Europa. På dette tidspunkt havde ravet længe været kendt i Norditalien, hvor kunstnere og håndværkere formede det baltiske rav til fantasifulde figurer gerne med oprindelse i græske myter. Ravets kulturhistorie kan følges videre til La Tène periodens byborge og siden til stormagten Rom, hvor en veritabel ravindustri opstod på grundlag af det gyldne råmateriale fra det kolde nord.

Ravets skiftende udformning og brug kan altså forfølges i et dybt tidsperspektiv, og dets rejser kan spores på kryds og tværs i Europa fra hjemegnen i nord til fremmede og ofte mere sofistikerede kulturer i syd. Menneskers fascination af dette gyldne materiale er bemærkelsesværdig konstant næsten uanset tid og sted, mens den eksakte form, anvendelse og betydning er kulturrelativ. Fortidens figurer og smykker af rav taler til os i dag. Ravet er et nok så tydeligt eksempel på, at materiel kultur i sig selv har et potentiale for kommunikation og dermed ansporer til både tanke og handling. Mennesker frembringer ikke blot materiel kultur i et ensidigt forhold. Den materielle verden har tillige betydelig indflydelse på menneskers handlinger, tanker og følelser. Denne gensidighed er måske arkæologiens største mulighed for større indsigt i fortidens samfund.

Jørgen Jensen siger i begyndelsen af bogen, at "vor forestillingsevne er dybt præget og begrænset af det samfund, vi selv lever i" (s. 32). Det gælder al arkæologisk virksomhed – for 150 år siden og idag. Vi kan ikke undslippe vores samtid, men må alligevel prøve at møde fortiden så fordomsfrit som muligt. Det er selvsagt vigtigt at være bevidst om, at mange af de sociale kategorier, vi anvender, er vores kategorier, ikke nødvendigvis deres. Den nyreviderede beretning om ravet er grundlæggende præget af den nyevolutionisme, som var på mode blandt antropologer og arkæologer for 20-40 år siden, og som sta-

dig har indflydelse på vores forståelse af fortiden.

Arkæologernes evolutionstænkning er måske ekstra vanskelig at blive kvit, fordi den synes at passe til arkæologiens iboende dybe perspektiv. I hvert fald betones ofte de vedvarende og seje træk i kulturhistorien, hvor samfundene på meget langt sigt menes at udvikle sig fra horder af jæger-samlere over stammer og høvdingedømmer til stater, hjulpet på vej af økologiske kriser og befolkningspres. Samfundenes økonomi er i fokus, herunder handel med prestigevarer, og den substantivistiske forståelse af varecirkulationen i et evolutionært forløb kommer ofte klart til udtryk. Det er også tilfældet i bogen om ravet. Således menes en socialiserende og fredsbevarende gaveudveksling at udvikle sig gradvist til en maksimerende pengeøkonomi, der baner vej for krig og vold mellem naboer.

Nyere etnografiske og socialantropologiske studier har ikke desto mindre vist, at symbolsk økonomi og økonomisk økonomi næsten altid eksisterer side om side i de samfund, vi kalder primitive. Ligeledes er både krig og fred en del af disse menneskers hverdag. De "vilde" er på én gang sociale og økonomiske; de er både ædle og krigeriske. Ofte det ene mere end det andet, ganske afhængigt af de kulturelle og historiske omstændigheder. Det kunne være interessant at se en fremtidig analyse af det nordiske rav på grundlag af en smidigere forklaringsmodel. Det ligger i tiden at opfatte mennesker som aktive væsner, der agerer både vanemæssigt og strategisk i verden og dermed er med til at ændre den på grundlag af de muligheder og de begrænsninger, som ligger i "systemet". Men det må vente til den tredje revision af "Rav. Nordens guld".

Helle Vandkilde
Institutionen för Arkeologi
och Antikens Historia
Lunds Universitet

Jørgen Jensen: *Danmarks Oldtid. Stenalder 13.000-2.000 f.Kr.* København 2001. 619 sider. ISBN 87-49038-5. Bogladepris: 499 kr.

Søren H. Andersen: *Oldtiden i Danmark. Jægerstenalderen.* København 2001. 198 sider. ISBN 87-7801-810-2. Bogladepris: 349 kr.

Poul Otto Nielsen: *Oldtiden i Danmark. Bondestenalderen.* København 2001. 159 sider. ISBN 87-7801-812-9. Bogladepris. 349 kr.

Skildringar av Danmarks förhistoria väcker större förväntningar på resultatet än i de flesta länder. Danmark är kanske det land där intresset för arkeologi har sin största förankring i befolkningen. En presentation av förhistorien lockar därför en betydligt större läsekrets än fackarkeologer med bas i en ofta mycket kompetent grupp amatörarkeologer och andra med stort intresse i ämnet. Den senast verkligt omfattande presentationen av Danmarks förhistoria var den omarbetade upplagan av Johannes Brøndsteds "Danmarks Oldtid" reviderad 1957-60 och sedan omtryckt i flera upplagor.

Att som Jørgen Jensen åtaga sig uppdraget att skriva en ny stor presentation – tillika med användande av samma titel på samlingsverket – är en utmaning som följs av många förväntansfulla och därmed kritiska arkeologintresserade. Nu är Jørgen Jensen långt ifrån en nybörjare i detta fack utan en arkeolog med stor kompetens speciellt inom bronsålder och inom sammanställningspublikationer väl bevandrad med bl.a. boken "The Prehistory of Denmark" från 1982 som nådde en stor internationell läsekrets. Få danska arkeologer är så väl meriterad att kunna genomföra denna Heraklaniska uppgift som just han.

Att det hänt en hel del avseende synen på arkeologi sedan Brøndsteds trebandverk publicerades framgår redan av att beskåda omslagsfotografiet av ett annalkande (eller ett passerat) oväder att jämföra med ett antal i och för sig vackra bärnstensfigurer som pryder Brøndstedts första band. Hur kan man nu tolka den nya frontbilden? Är det ett signum på att den fysiska omvärlden har tilldelats större intresse än tidigare? Eller rör det sig om inflytande från den inriktning inom arkeologin med den mentala världen som en viktig aktör i människans världsbild – mötet mellan hav, land och himmel kan ju ha varit ett viktigt kraftfält i denna föreställningsvärld. Dessa suggestiva fotografier av land, himmel och hav återkommer därtill i olika

konstellationer som inledning på större avsnitt.

Den nya Danmarks Oldtid ger på ett betydligt generösare sätt inblick i den kontinentaleuropeiska förhistorien och ett informativt perspektiv på sydsvensk stenålder. Inte minst gäller detta de stora samhälleliga förändringsprocesserna som invandringen till Nordeuropa under deglaciationen, införandet av de agrara näringarna eller bakgrunden till enkelgravskulturen och den därtill knutna diskussionen om indoeuropeerna och de indoeuropeiska språken. Presentationen av det senare fenomenet visar hur Jensen på få sidor lyckas relatera idéhistoria med teori och empiri i en intressant kontext.

Komplicerade processer som introduktionen av åkerbruket presenteras på ett mycket välskrivet, man kan närmast tala om underhållande, sätt utan att därmed ge avkall på faktaunderlaget. Att beskriva de våta, dimhöjda vintrarna under sen jägarstenålder eller öarna som avtecknade sig i det starka motljuset bidrar till att göra levnadsförhållandena så mycket tydligare. I andra sammanhang får läsaren vara med om att exempelvis bygga en stockbåt eller att uppföra en gånggrift.

Boken har ibland nästan formen av resehandbok. Vi får med Jørgen Jensen som ciceron besöka och ibland återbesöka viktiga fyndplatser. Jensen har också funnit en form av medelväg mellan att med ambition av att skriva en lärobok för arkeologistuderanden rada upp ett stort antal namn på fyndplatser och att framstå som alltför selektiv för att som författare av populärvetenskap försvåra berättandets rytmik. Visst förekommer olika detaljuppgifter men i de flesta fall så känns dessa fakta inte som alltför betungande för texten.

Olika uppfattningar kommer till tals i ett idéhistoriskt men också i ett helt aktuellt forskningsperspektiv. Läsaren gives tillfälle att dra sina egna slutsatser. Jag uppskattar också att det förekommer frågetecken efter vissa meningar – även om de gärna kunde vara fler. Som läsare bör man få möjlighet att fundera kring vissa mer eller mindre specifika förhållanden under forntiden.

Olika metoder såsom pollenanalys och brukspårsanalys inpassas i människors agerande och samhälles förändring på ett sätt som gör det lätt att förstå dess betydelse i forskningsprocessen.

Genom att presentera ett fenomen i ett historiskt perspektiv ger Jensen exempel på hur teori och empiri interageras. Från ett till synes kaos av människoben i gånggriften urskiljes efter hand ett medvetet agerande med att strukturera kroppsdelar baserat på specifika föreställningar om hur de fysiska kvarlevorna skulle ordnas.

Jensen har också bemödat sig om att beskriva samhällets kontextuella struktur. På ett föredömligt sätt har Jensen därtill låtit resultat från den postmoderna starkt anglosaxiskt betonade forskningsinriktningen komma till tals. Han låter därmed föreställningsvärlden bli en viktig faktor vid människor agerande i paritet med mera funktionella förklaringar. Här bedriver han en form av pionjärgärning. Att bruka rubriker som "De døde sjæles landsbyer" om kapitlet som behandlar samlingsplatser av s.k. Sarups-typ eller "Det rituelle landskab" om ett avsnitt som hänger samman med megalitgravsbyggande visar på att Jensen med stora steg vandrar fram på en i Danmark sällan utnyttjad stig i forskningslandskapet.

Däremot finner jag en viss motsägelse i titeln "De dodes grave". Vore det inte bättre med "De dodes boplads" eller markera att det trots allt är de levande som konstruerar de dödars vilorum.

Jensen för ofta sina resonemang utifrån den kollektiva gruppen samhällsmedlemmar och tar därmed sällan någon ställning till genderperspektivet. Men då han i vissa fall för över beskrivningen sin individplanet framträder mannen, mycket sällan kvinnan, som det utvalda könet.

Vid redogörelse för näringsbasen kan man något reagera på den betydelse som Jensen tillmäter de animaliska resurserna. Han anger att den vegetabiliskt baserade födan har varit både betydelsefull och nödvändig men några mera omfattande redogörelse textmässigt har insamlingen inte fått.

Att skriva ett verk av Danmarks Oldtids omfattning är ett flerårigt projekt. Av förordet framgår att det varit en fyraårig insats. Därför kan man undra över i hur stor utsträckning Jensen har fått med de allra senaste årens kunskap. Ismandens banefall, att han blev skjuten med en pil i ryggen har kommit med. Annars saknar jag en del information framför allt vad avser referenser efter 1996

när det gäller hänvisningar till arkeologiska publikationer utanför Danmark. De skånska och också på Själland påvisade henge-liknande samlingsplatserna från övergången mellan trattbägarkultur och enkelgravstid skulle man kunna förvänta ha kommit med men så är inte fallet.

Illustrationerna är överlag av hög kvalitet och i flera fall har man uppnått en hög estetisk framtoning. Däremot så är rekonstruktionsteckningar med miljöer av människor i relation till fornlämningar och fornsaker av den typ som har karaktäriserat Sesam-böckerna, omnämnda längre fram, ytterst fåtali- ga. Människor förekommer men i fragment – några skallar eller så ser man i ett fåtal foton armar som håller ett föremål. Det är inte fragmentariska individer som borde efterfrågas utan hela människor i sina komplexa förhistoriska sammanhang.

Man kan ställa sig frågande till det omfattande antal kartor med presentationen av ett visst fenomen, det gäller oftast bebyggelsens eller en fornlämningstyps fördelning inom ett lokalt område. Skulle det inte ha varit lämpligare att istället för stjärnor, trianglar, punkter o. dy. som exempelvis på figuren s. 283 använda sig av mera utvecklade och mer till fenomenet associerande symboler? I dagen grafiskt inriktade värld skulle detta kunna göras betydligt mera pedagogiskt utformat.

I några fall som exempelvis kartan på s. 435 blir bilden väl minimerad. Det blir svårt att urskilja fyndplatserna och i ännu högre grad då det förekommer olika snarlika symboler. Jag skulle fördraga att dessa kartor fick omfattas sidans bredd för att ge underlag för en rimlig granskning.

I dansk arkeologi har presentationen av kulturella fenomen i ett nationellt perspektiv och med rimliga kartformer nästan alltid ställt till med problem och medfört att Bornholm hamnat minst sagt märkligt med en placering oftast i höjd med Kattegatt. I denna publikationen återfinns vi denna viktiga ö på olika positioner. I flera fall har man försökt undvika en artificiell positionering vid att sydligaste Sverige kommit med. Eller så begränsas kartan så att Bornholm inte kommer med.

Det finns tyvärr en del plumpar i protokollet. Ingen skulle vara gladare än recensenten ifall illustrationerna på s. 325 och 330 var

riktiga. Men tyvärr är förekomsten av ytnära flintförekomster i Skåne redovisat mer än väl generöst liksom att flintgruvorna i Skåne inte är belägna på sydkusten utan i sydvästra delen av landskapet.

När det gäller referenser så har Jensen på ett lovvärt sett följt i Brøndsteds fotspår med att vara frikostig med referenser och försett boken med ett rikhaltigt ämnesregister. Detta gör arbetet ytterst användbart för vidarestudier och möjligheter till fördjupningar av avsnitt som man finner speciellt tankeväckande.

Även om det ovan har anförts vissa kritiska kommentarer är min samlade uppfattning mycket positiv. Jensen har uppfyllt de högt ställda förväntningarna på ett lovvärt sätt! Jag ser fram emot att läsa de följande banden om brons- respektive järnålder!

Nu skall det rätteligen anges att det i tiden mellan Brøndsteds och Jensens arbeten inte saknats sammanställningar. De böcker som Sesam utgivit med den gemensamma titeln "Danmarkshistorien" med åtta band om förhistorien, publicerade 1981–1983, har varit av stor betydelse för en omfattande läsekrets av både allmänt arkeologiintresserade och fackfolk. Nu genomförs tryckning av en andra omarbetad upplaga med huvudtiteln "Oldtiden i Danmark". Stenåldern inrym- mes som tidigare i två band.

Författandet av serien har man liksom tidigare valt att överlåta på framstående specialister inom respektive tidsavsnitt, Søren H. Andersen för "Jägerstenalderen" och Poul Otto Nielsen för "Bondestenalderen".

De båda banden rymmer sammanlagt 357 rikt illustrerade sidor. Det säger sig själv att texten därmed inte kan vara lika informativ eller ge samma utrymme för resonemang som i Jensens bok. Främst har detta inneburit att det komparativa materialet och förete- lserna utanför Danmark har givits mindre utrymme eller i de flesta fall inte har behand- lats.

Båda böckerna har blivit föremål för revideringar. Tydligast syns detta i Jägerstenalde- ren där en betydande omändring av kapitel- strukturen liksom rubriksättningen utförts. Detta är inte lika tydligt i Bondestenalderen men texten rymmer likväl en viss komplet- tering.

Här finns möjlighet att göra en direkt jäm-

förelse mellan versionerna från 1980-talet och dagens. De avspeglar i stort de landvinningar som gjorts inom dansk stenåldersforskning. I Jägarstenåldern har avsnitten om exempelvis bosättningen under isavsmältningensperioden liksom gravarna fått mera utrymme. Fenomen som huskonstruktioner under sen jägarstenålder har uppmärksamats. Även om den mellersta delen av jägarstenåldern har fått en specialrubrik är detta avsnitt likväl något styvmoderligt behandlat.

I Bondestenåldern har redogörelsen av hus väsentligt ökat men här finns inte en lika påtaglig utvidgning av andra aspekter. Är det verkligen så att forskningen kring jägarstenåldern har varit mera omfattande och resultatrik än vad avser bondestenåldern? Jag är inte helt övertygad.

Det som ovan anförts om Jensens sätt att presentera stenåldern gäller till betydande delar också för de två aktuella böckerna. Till delar får man intrycket av att Jensen i sitt omfattande verk har tagit starka intryck av de båda tidigare versionerna av de aktuella böckerna inte bara i sättet att exempelvis låta läsaren förflyttas ned i förhistoriska miljöer utan också i enskilda meningsurval.

Även vad avser samhällsperspektivet i de aktuella böckerna finns en vidgad syn inte bara av den fysiska omvärlden utan också den metafysiska. I beskrivningen av exempelvis en boplats under ertebølletid omnämns shamanens hydda markerad med en hög påle försedd med en spetsat uroxeskalle. Föreställningsvärden har i samma volym tilldelats ett helt eget kapitel och därmed fått en väsentligt utvidgat redogörelse.

Redan i första versionen var illustrationsmaterialet, främst genom Flemming Baus teckningar ett utomordentligt komplement. Det har utvidgats i den aktuella versionen. Baus teckningar är såväl estetiskt tilltalande som informationsrika. Teckningarna ger en dimension till publikationerna som torde vara unik. En rekonstruktionsteckning ger en möjlighet att verkligen konkretisera tankar och idéer. Av speciell betydelse är detta i publikationer som vänder sig till den arkeologintresserade allmänheten. Vad avser Baus teckningar så har hans avspeglings av förhistorien fått en vidare användning i utbildning och forskning inom arkeologi.

Lars Larsson
Institutionen för Arkeologi
och Antikens Historia
Lunds Universitet

Jørgen Jensen: *Danmarks Oldtid. Bronzealder 2.000-500 f.Kr.* København 2002. 612 sider, rigt illustreret. ISBN 87-02-39196-4. Bogladepris: 499 kr.

Jørgen Jensen: *Oldtiden i Danmark. Bronzealderen.* København 2001. 205 sider, rigt illustreret, bl.a. med tegninger af Flemming Bau. ISBN 87-11-13400-3. Bogladepris: 349 kr.

Det har ofte været hævdet, at ingen enkeltperson kunne skrive en ny Brøndsted. Nu har Jørgen Jensen gjort det – eller rettere, er nået til bind 2: Bronzealderen. Men ikke nok med det. Samtidigt har Sesams forlag genudgivet Oldtiden i Danmark i let revideret form, og endelig er Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie udkommet i en ny udgave, og hvem har skrevet om bronzealderen – ja, rigtigt gættet. En imponerende populærvidenskabelig indsats, vel nærmest uden sidestykke. Samtidig giver det mulighed for at sammenligne og stille spørgsmålet – er det virkelig muligt for en og samme person at skrive inspirerende og på forskelligt niveau for flere læsergrupper? Vi ved, at Jørgen Jensen er en strålende stilist i bedste danske tradition fra Brøndsted til Glob, men formår han at skrive så varieret, at vi som læsere ikke bliver trætte af at høre den samme historie serveret tre gange? For Danmarks (nye) Oldtid er et andet koncept end de to andre – den skal både være sagligt informativ og gå i dybden med tolkningerne. Her går det ikke at overføre Sesamkonceptet. Endelig er en sammenligning med Brøndsteds: Danmarks (gamle) Oldtid uundgåelig – hvordan står den nye version sig ved siden af den gamle?

Selve bogens udformning og layout påkalder sig en sammenligning: ikke blot titlen, men også bogens størrelse og grafiske udformning ligger tæt op ad den gamle. Brøndsteds DO er i A4, Jensens DO lidt mindre. Det betyder f.eks., at der i Brøndsteds DO er plads til de velkendte hundredevis at små stikord i tekstens margin, så man

hurtigt kan finde sit emne. Brøndsteds DO er i høj grad et opslagsværk. Det er Jensens DO i lidt mindre grad. Her må man gå efter kapiteloverskrifterne, men ikke mindst det fyldige sted- og navneregister er nyttigt (på 5 og 6 sider, hos Brøndsted er det 3 og 5 sider). Begge anvender et omfattende noteapparat som dokumentation. Her ligger bøgerne på linie med videnskabelige publikationer, og det er dette noteapparat, tillige med bibliografien, der giver dem faglig værdi som opslagsværker for både studerende og andre interesserede. Hos Brøndsted fylder noterne 20 sider, hos Jensen 25 sider.

Brøndsted havde som professor et team af ældre studerende, som hjalp med at indsamle og sammenstille materialet. Derfor finder man mange beskrivelser, anlægs- og oldsagsfotografier samt lister over fund i noterne. Jensen har haft Nationalmuseet i ryggen, men det mærkes ikke i samme grad. I stedet har han trukket på sine kolleger, som har sendt særtryk og litteraturlister, og det mærkes specielt i bibliografien, som er væsentligt bedre end hos Brøndsted. Hos denne findes utallige fotografier af genstande og anlæg, hvilket understreger værket opslagskarakter, men også siger noget om forskningens stadiet for 50 år siden. Jensen bruger langt mere plads på tolkningerne, udvalget af illustrationer er derfor mindre, men mere smagfuldt, og der er gjort mange nyoptagelser.

Denne forskellige vægtning af stoffet afspejler som sagt den meget betydelige udvikling i vores viden om bronzeladere siden 1950'erne. Specielt når det gælder bopladserne og landskabets udvikling. Jensen gør fint rede for historikken både her og andre steder, så vi får sat de nuværende tolkninger i historisk perspektiv. Det gælder også Sesambogen. Et andet område som p.t. er i forskningens brændpunkt er bronzalderens symbolverden og religion. Også her er diskussionen opdateret, men der mærkes stadig en vis berøringsangst overfor emnet – bronzalderens guder får ingen plads endnu.

Sammenfattende må jeg konstatere, at det er lykkedes Jørgen Jensen at skrive en ny Danmarks Oldtid, som giver læseren samme indholdsrige og nuancerede tilgang til bronzalderen som den gamle Brøndsted, med større vægt på en diskussion af tolkningerne og en mere omfattende bibliografi. Den bli-

ver lige så anvendelig og uundværlig som sin forgænger. Styrker og svagheder? Jensens styrke i forhold til Brøndsted er hans europæiske perspektiv på udviklingen i Danmark. Svagheder: Brøndsteds DO havde som tillæg et farvelagt jordbunds- og højkort, der i forenklet form sammenfattede Nationalomusets sognebeskrivelse og gjorde det muligt ved selvstudium at danne sig et tydeligt indtryk af sammenhængende mellem jordbund og bebyggelse. I dag findes sognebeskrivelsen på internettet, men uden analysemuligheder. Skal man leve op til Brøndsteds gamle DO, så må Kulturarvsstyrelsens centralregister, DKC, se at komme op på mærkerne og fremstille en pædagogisk CD-rom, som giver studenter og interesserede både data og analysemuligheder. Vi venter i spænding.

Til slut: kan en enkelt person skrive varieret i tre bøger om samme emne, uden at en vis gentagelse og træthed indfinder sig. Svaret er både ja og nej. De to populærvidenskabelige genudgivelser har meget til fælles. Her kunne det have været interessant, om en Thrane eller Randsborg havde kunnet give en anden fortælling, for det er jo efterhånden en del år siden, at bøgerne oprindelig blev skrevet. De nye udgaver er smukt opdaterede med de seneste udgravninger og tolkninger – bl.a. de velbevarede hustomter og marker under flyvesand fra Bjerre Enge i Thy og Flemming Kauls tolkninger af skibet som religiøst symbol. Sesams Oldtiden i Danmark har fortsat Flemming Baus pragtfulde rekonstruktionstegninger som sit scoop, mens Gyldendals og Politikens Danmarks-historie er større og derfor har mere med. I disse bøger er stilen bredt episk, til tider digterisk i formen. I Danmarks Oldtid anvendes derimod en mere nøgtern og diskuterende fortællestil, som på bedste vis kombinerer fortælling, beskrivelse og diskussion. Her lykkes det faktisk Jørgen Jensen at forene videnskab og populærvidenskab uden at gå på akkord med nogen af genererne. En flot bedrift, som jeg tager hatten af for.

Kristian Kristiansen
Institutionen för arkeologi
Göteborgs Universitet

Ole Lass Jensen, Søren A. Sørensen og Keld Møller Hansen (red): *Danmarks Jægerstenalder – Status og Perspektiver*. Hørsholm Egns Museum 2001. 211 sider. ISBN 87-87371-32-4. Bogladeprijs: 200,00 kr.

Publikationen "Danmarks Jægerstenalder – Status og Perspektiver" udspringer af et symposium afholdt i Vordingborg i 1998 på initiativ af de tre sjællandske lokalmuseer, Hørsholm Egns Museum, Museet Færgedgården og Sydsjællands Museum. Hensigten med symposiet var at etablere en platform for et nationalt samarbejde til gensidig oplysning og inspiration, eller som det mere brutalt udtrykkes i bogens indledende kapitel: til styrkelse af "... det hensygnende mesolitiske forskningsmiljø i Danmark" (s. 13).

Bogens tekst omfatter 18 artikler, der på hver sin måde bidrager til en statusopgørelse over dansk mesolitisk forskning ved udgangen af det 20. århundrede. Artiklerne er af vidt forskellig karakter, de spænder over tematiske emner, fremstillinger af regionale projekter og enkeltundersøgelser samt metodiske og i mindre grad teoretiske overvejelser over behandlingen og tolkningen af det eksisterende kildemateriale.

I sit indledningsafsnit tager Søren Sørensen temperaturen på dansk mesolitisk forskning. Som antydning af ovenstående citat er hans diagnose af patientens almentilstand ikke specielt positiv. Listen over faktorer, der har medvirket til denne situation, omfatter iflg. Sørensen en stærkt "individualiseret" forskningstradition inden for miljøet, som bl.a. sætter naturlige grænser for den enkeltes indsats i forbindelse med dybtgående analyser og hurtig publikation af de ofte enorme datamængder. Hertil kommer manglende bevillinger til regulære forskningsgravninger og til registrering af det hastigt svindende og stadig mere nedslidte bopladsmateriale, der dagligt påvirkes af dyrkning, anlægsarbejder og råstofudvinding. Den anbefalede medicin er koordination, teamwork og informationsudveksling mellem arkæologiske institutioner og mellem disse og naturvidenskaben.

En række af bogens efterfølgende kapitler kan klassificeres som tematiske statusopgørelser. Til disse hører Søren H. Andersens fremlæggelse af "Danske køkkenmøddinger anno 2000", som er en opdateret oversigt over de

væsentlige resultater af hans og Erik Johansens mangeårige arbejde med de jyske skalførende ertebøllebosættelser. Erik Brinch Petersens "Mesolitiske grave og skeletter" er suppleret med nytillkomne fund siden sidste oversigt, men også med nye betragtninger og overvejelser over udvalgte problemstillinger i forbindelse med denne spændende fundkategori. Ikke mindst interessant er forfatterens diskussion af begrebet "det dynamiske kadvæver", hvormed hentydes til minutøse og ressourcekrævende udgravningsmæssige iagttagelser, der kan hjælpe os til en mere præcis og nuanceret rekonstruktion af de enkelte begravelseshændelser. I visse tilfælde viser disse sig at være led i en lang proces, der har omfattet forudgående skelettering og evt. senere genopgravning, træk, der kan genfindes i den efterfølgende neolitiske dødebehandling. Anders Fischers tematiske bidrag omhandler mesolitiske bopladser på den danske havbund. Forfatteren fremhæver betydningen af de submarine pladser – datidens kystbopladser – for forståelsen af de mesolitiske samfund. Det er hans tese, at den stærke kystbundethed, som karakteriserer det senmesolitiske bosættelsesmønster, i realiteten kan føres tilbage til senglaciel og tidligmesolitisk tid. Disse tidlige kystpladser ligger imidlertid nu på stor dybde. De senpalæolitiske og tidligmesolitiske fund, som vi kender fra land, er ifølge Fischer kun toppen af isbjerget og repræsenterer måske kun begrænsede og lejlighedsvis indlandsbesøg ved søer og åløb. En enkel naturvidenskabelig redegørelse har fået plads i bogen, nemlig Charlie Christensens oversigt over havniveauændringer i stenalderen. En vigtig tilvækst til vor viden om dette komplicerede emne er revisionen af den såkaldte Storebæltskurve, hvis forløb tilsyneladende har været mindre stejlt end tidligere antaget. Dette får konsekvenser for vurderingen af højderne af maglemosetidens strandlinier i den del af Sydsjælland, hvor disse ligger under nuværende havniveau.

De regionale undersøgelser dækker primært de danske øer. Finn Ole Nielsen præsenterer i en kort oversigt Bornholms mesolitikum med den fundtilvækst, der er tilkommet siden C.J. Beckers pionerarbejde i 1951. Ole Lass Jensen redegør for kongemose- og ertebøllefund ved den fossile Nivåfjord, hvor materialet bl.a. omfatter spor af en, muligvis

to forsænkede hyttetomter fra ertebøllekulturen. Keld Møller Hansen gennemgår gamle såvel som pågående undersøgelser af kongemose- og ertebøllekultur på Sydsjælland, Møn og Lolland Falster. Endelig bidrager Lars Ewald Jensen og Søren Sindbæk med overvejelser og iagttagelser omkring regionalundersøgelser af hhv. den fynske magle-mosekultur og den jyske gudenåkultur. De to sidstnævnte bidrag skiller sig ud fra de øvrige i kraft af en særlig metodisk og kildekritisk tilgang til det eksisterende fundstof. Begge forfattere gør op med en forskningstradition, hvis primære fokus har været udgravede pladser med sæsonindikatorer og andet godt i form af organisk materiale og anlæg samt ikke mindst kronologisk rene enheder. De opsamlede fund, det blandede stof, har sjældent fundet plads i tolkninger af de forhistoriske stenaldermiljøer. Jensen og Sindbæks ganske vist korte og skitseagtige indlæg er tankevækkende læsning. Studiet af stenalderens landskabsudnyttelse, den differentierede mosaik af bopladsfunktioner og variationen mellem regioner og landsdele må nødvendigvis inddrage dette hidtil undervurderede kildemateriale.

Ovenstående artikler suppleres med en række fremlæggelser af enkeltlokaliteter. Lisbeth Petersen beretter om undersøgelserne ved Halskov Overdrev med de rige fund af fiskegærder og stammebåde. Niels Aksel Boas redegør for ertebøllepladsen Dybdal på Norddjursland, Finn Erik Kramer for inlandsbosættelse i Salpetermosen i sen ertebølle-tid, og Peter Vang Petersen for den bornholmske ertebølleplads, Grisby, og dens relationer til det skånske fundstof.

Bogen afsluttes, som den indledes, med en anmeldelse og afklapsning af dansk ældre stenalder-forskning ved hhv. Berit Eriksen og Henrik Schilling. Eriksen tager udgangspunkt i universiteternes rolle og muligheder i denne sag. Hun efterlyser bl.a. en styrket faglig og moralsk opbakning af de studerende og nyudklækkede kandidater, der beskæftiger sig med ældre stenalder, et mere integreret parløb mellem museer og uddannelsesinstitutioner, en større international kontakt- og samarbejdsflade samt større satsning på metodeudvikling og naturvidenskab. Medens Eriksen betoner metode og naturvidenskab, plæderer Schilling i sit indlæg for, at forsk-

ningen frigør sig fra det empiriske og økonomiske fokus, der præger dansk stenalder. Schilling efterspørger en mere teoretisk og humanistisk baseret arkæologi, hvor mennesket ses og søges forstået som et kulturelt væsen snarere end som en organisk del af det naturlige miljø. I modsætning til Eriksen mener Schilling, at en fortsat jagt på og raffinering af metoder, som eksempelvis slidsspor og refitting, får os til at glemme det egentlige mål, beskrivelsen af kulturhistorien – af helheden. Jeg er langt hen ad vejen enig med Henrik Schilling, men må samtidig sagtmødt spørge, hvordan vi kan udsige noget om helheden, hvis vi intet indsigtfuldt kan sige om enkeltdele? En hermeneutisk eller, om man vil, kontekstuel arkæologi kræver ironisk nok et kolossalt empirisk indblik for slet ikke at tale om en vældig metodeudvikling i forbindelse med elektronisk datastyring af denne empiri. Mærkeligt nok omtales sidstnævnte analyseredskab, informationsteknologien, knap nok i de foreliggende artikler, selv om det turde være et uundværligt værktøj til bearbejdning og koordination af de store og svært gennemskuelige datamængder, som karakteriserer periodens kilder.

Søren Sørensen, en af symposiets initiativtagere og medredaktør af bogen, skriver i indledningskapitlet, at symposiets (og dermed bogens) første mål, statusdelen, er indfriet med de bragte indlæg. Perspektivdelen, derimod, er kun overfladisk berørt. Man kan give ham ret i det sidste, men kun delvis i det første udsagn. Bogen giver et interessant og nyttigt indblik i en lang række forskningsområder. Den tager endvidere hul på en længe savnet metodisk-teoretisk debat. Det samlede indtryk af den brogede buket af artikler og indlæg efterlader imidlertid denne læser med en vis frustration i forhold til titlens løfter. En del af årsagen kan måske forklares ved det forhold, at "Status og Perspektiver" er opbygget efter netop det princip, der udpeges som begrænsende og "sygdomsfremkaldende", nemlig det fragmenterede og individualiserede. Man savner således et analytisk udfoldet og samlende kapitel, der i højere grad sammenbringer de mange gode tanker, iagttagelser og spørgsmål, der er spredt ud i artiklerne. Det er en stor opgave, der er svær at løfte alene. Måske kunne dette være projektet for næste symposium: at give

deltagerne det opdrag at levere indlæg, der går på tværs af egne specialer og undersøgelsesområder, og som afsøger mulighederne for samarbejde og nye indfaldsvinkler. Det kunne være en spændende fortsættelse af det vigtige og velkomne initiativ, som denne bog er det første håndgribelige resultat af.

Helle Juul Jensen
Afdeling for Forhistorisk Arkæologi
Aarhus Universitet
Moesgård

Lutz Klassen: *Frühes Kupfer im Norden. Untersuchungen zu Chronologie, Herkunft und Bedeutung der Kupferfunde der Nordgruppe der Trichterbecherkultur.* Højbjerg 2000. 358 sider. ISBN 87-88415-05-8. Bogladepri: 375 kr.

Fundet fra Bygholm ved Horsens i 1924 af et lerkar daterbart til den ældre del af yngre stenalder indeholdende fire fladøkser, en dolk-klinge og tre spirallinge af kobber vakte om ikke opsigt så dog interesse i europæisk arkæologi. Her var for første gang et regulært "kontaktfund" mellem Sydsandinavien og det sydlige Centraleuropa på dette tidlige tidspunkt. Interessen var dog nok større i Centraleuropa end den var herhjemme, for det var stort set kun i den tyske litteratur, at fundet blev diskuteret. Først med C.J. Beckers disputats fra 1948 kom der fokus på det tidlige kobber i Sydsandinavien, men dog ikke mere end at Johannes Brøndsted i 1958 kun bruger en halv side på fænomenet. Han skriver bl.a. om Bygholmfundet: "Hvorfra kobbersagerne oprindeligt stammer, hvor de er fabrikeret, lader sig ikke med sikkerhed afgøre; lignende dolkklinger med ensidig midtribbe kendes fra Spanien, de øvrige typer har vid udbredelse. At de for øvrigt skulde stamme fra en og samme fabrikationsegn, er ikke rimeligt; sandsynligvis er de sammenbragte børn, og deres tilsynekomst heroppe i et dansk lerkar beror da paa handelsudvekslingernes tilfældighed". Han kunne næsten ikke tage mere fejl.

De seneste fyre års forskning har gradvist øget vores forståelse af den tidlige og meget omfattende forekomst af kobber i det syd-

skandinaviske område. Der er skrevet meget om det, men igen mest fra centraleuropæisk hold. Kun få nordiske arkæologer har bidraget seriøst til debatten, og en virkelig gennemgribende analyse og publikation af de sydsandinaviske fund er det aldrig blevet til. Først nu med Lutz Klassens bog foreligger en sådan publikation – og selvfølgelig, det måtte blive på tysk initiativ, at dette projekt blev realiseret. Bogen udgør Lutz Klassens disertation fra universitetet i Freiburg.

"Frühes Kupfer im Norden" er et meget omfattende og grundigt arbejde. Afhandlingen tager sit udgangspunkt i en gennemgang af det tidlige kobber i Sydsandinavien med en typologisk opdeling på basis af formerne og en gruppering af kobbergenstandene på basis af deres metalsammensætning. Endvidere er der en grundig gennemgang af de desværre relativt få fund, hvor fundomstændighederne er belyst. Der har blandt ikke-skandinaviske forfattere været en del forvirring og fejlslutninger af dateringen af de sydsandinaviske fund, men det bliver der her effektivt rettet op på, så forhåbentlig vil vi fremover ikke se "vilde" dateringer af dette materiale i litteraturen.

I et 115 sider langt og meget grundigt afsnit foretages derefter en systematisk sammenligning af det sydsandinaviske kobber med det øvrige europæiske kobber. Udgangspunktet er her primært opdelingen af metalanalyserne i grupper. Disse danner basis for søgninger i Stuttgart analysedatabasen (en meget omfattende registrering af metalsammensætningen i alle tilgængelige kobbergenstande frem til bronzealderen i Europa). Resultatet af søgningerne er lister over sammenlignelige metalanalyserede genstande fra hele Europa, som derefter evalueres regionalt, tidsmæssigt og formmæssigt i forhold til det nordiske materiale. Resultatet er en utroligt detaljeret viden om det sydsandinaviske kobbers mulige og formodentlige europæiske baggrund, regionalt og kulturmæssigt. De komparative studier er meget detaljerede, og de efterlader en meget specifik viden om de enkelte kobbergenstandes baggrund. Så tæt på materialet har ingen tidligere studier af det nordiske kobber kunnet komme, og perspektiverne for forståelsen af kobberet i den tidlige del af yngre stenalder er meget store.

Jeg kan som eksempel nævne behandlin-

gen af kobberskiven fra Rude. Efter oprindeligt at have været opfattet som en tidligneolitisk kobberskive anses den nu (om end ikke af alle forskere) som hørende hjemme ved overgangen mellem tragtbægerkultur og enkeltgravskultur. Denne datering cementeres af Lutz Klassens studie, men yderligere åbner han en helt ny synsvinkel på kobberskiven ved at påvise en sandsynlig oprindelse i det vestlige Schweiz. Dette er en information, der er vigtig i diskussionerne omkring kulturforbindelserne ved overgangen fra tragtbægerkultur til enkeltgravskultur.

På basis af sine undersøgelser når Lutz Klassen frem til, at det tidlige sydkandinaviske kobber kan deles i tre kronologisk adskilte faser. Den første tidlige gruppe af kobber lader sig i oprindelsesområderne (Tjekkiet, Den vestlige del af Slovakiet og det vestlige Ungarn) datere til sent i femte og tidligt i fjerde årtusinde med en udbredelse i den sydligste del af Danmark og den nordligste del af Tyskland. Dvs. på et tidspunkt, der svarer til sen Ertebøllekultur og ned samtidig med overgangen mellem ældre og yngre stenalder. Meget tyder imidlertid på, at det importerede kobber indgår i en yngre stenalderammenhæng i Østersøområdet. Diskussionen om overgangen fra ældre til yngre stenalder i Sydkandinavien har primært været baseret på materiale fra de nordlige og centrale dele af området, medens området omkring Østersøen har været beklageligt dårligt dækket ind med fundmateriale både fra sen ældre stenalder og tidlig yngre stenalder, bl.a. på grund af senere tiders havstigninger. Det har i dansk arkæologi ført til den mere eller mindre eksplicitte antagelse, at forholdene i de nordlige og centrale dele har været gældende for Sydkandinavien i sin helhed. Antagelser hos tyske kolleger af en mulig ældre neolitiserings i Østersøområdet har, bl.a. på grund af datamaterialets meget ringe standard, været betragtet med stor skepsis. Sammenholder vi imidlertid det sluttede udbredelsesbillede af den tidlige gruppe af kobber, med C14-dateringer af tidligt yngre stenalder materiale fra nye udgravninger i Østholsten, tegner der sig et billede af en neolitiserings i det vestlige Østersøområde, der ligger 2-300 år tidligere end det øvrige sydkandinaviske område.

I den anden fase, svarende i al væsentlig-

hed til den første periode af tidlig yngre stenalder (TN I), sker der en væsentlig nedgang i mængden af kobber, der kommer til Sydkandinavien. Kobberet stammer nu fra det østalpine område, og en del af det bliver lokalt forarbejdet ved koldhamring til tynde bliksmykker som f.eks. Salten og Konens Højskiverne.

I den tredje fase, svarende til den anden periode af tidlig yngre stenalder (TN II), sker der en sand eksplosion i mængden af kobber, der bliver tilført Sydkandinavien. Faktisk er der så meget kobber, at Sydkandinavien på dette tidspunkt suverænt er det rigeste område på kobberfund i Nord- og Mellemeuropa, inklusive de områder kobbermalmen kommer fra. Det meste af kobberet stammer fra det østalpine område (omkring Salzburg), medens den næststørste gruppe af kobber stammer fra en kilde, som endnu ikke er lokaliseret. Dertil kommer en mindre mængde kobber fra forskellige andre lokaliserbare kilder. Selvom størstedelen af kobberet kommer fra østalpeområdet, argumenterer Lutz Klassen for, at genstandene ikke er forarbejdet i dette område. Kobbergenstandene i Sydkandinavien er i kombinationen af form og størrelse unikke, og nøjagtig ens former er forarbejdet af kobber fra forskellige kilder. Lutz Klassen antager derfor, at forarbejdningen af kobberet er foregået i Sydkandinavien. Antagelsen støder dog på det væsentlige problem, at vi her ikke har det mindste spor af kobberforarbejdning. Argumenterne for, at forarbejdningen er sket i et andet område end der, hvor kobberet stammer fra, er imidlertid overbevisende, og i betragtning af at typerne er unikke for Sydkandinavien, må dette område anses for det mest sandsynlige forarbejdningsområde – en i sandhed bemærkelsesværdig erkendelse.

Med Lutz Klassens bog har det tidlige kobber i Sydkandinavien fået den opmærksomhed og grundige behandling, det fortjener. Resultaterne af arbejdet er betydningsfulde og på flere punkter overraskende. Der formuleres mange nye spørgsmål og teser, hvoraf flere må anses for kontroversielle, så bogen vil givet vække faglig debat og uenighed. Med sin grundige gennemgang og analyse af fundmaterialet har Lutz Klassen imidlertid opbygget et nyt og væsentligt stærkere fundament for en debat med informationer

og argumenter, som det kan være vanskeligt at komme uden om.

Torsten Madsen
Afdeling for Forhistorisk Arkæologi
Aarhus Universitet
Moesgård

Inger-Lise Kolstrup (red.): *Aspekter af dansk klostervæsen i middelalderen.* Århus 2000. 124 sider. ISBN 87-7288-826-1. Bogladepriis: 168 kr.

I nærværende bog præsenteres inspirerende artikler fra seks foredragsholdere ved det i november 1997 (i forordet nævnes fejlagtigt 1998) afholdte seminar "Bed og Arbejd" ved Center for Vikingetids- og Middelalderstudier, Aarhus Universitet. Seminaret afholdtes i forbindelse med Moesgård Museums udstilling "Bed og Arbejd. Livet i de østjyske klostre".

Tore Nyberg indleder med en præsentation af: "Nordisk klostervæsen før 1200". Brian Patrick McGuire belyser: "Cistercienserne i det 20. århundredes danske historiskrivning" og Birgitte Langkilde fortsætter med en: "Status over forskningen i de danske nonneklostre". Hans Krongaard Kristensen fremlægger: "Korsgangsmotivet ved danske klostre". Jørgen Nybo Rasmussen giver et indblik i: "Randers Helligåndskloster og prior Jens Mathiesen" og Hans Jørgen Frederiksen afslutter artikelrækken med: "Randers Helligåndsklosterkirkes senmiddelalderlige højaltertavle".

Tore Nyberg (TN) opdeler sin gennemgang i perioden før og efter 1140. Det påpeges, at der først fra de sidste årtier af 1000-årene findes vidnesbyrd om et virkeligt klostervæsen i Danmark, og at klostervæsenet i Norden før 1200 stadig befandt sig i en missionstid. Biskop Svend Nordmand (død 1088) i Roskilde ses som en mulig foregangsmand for klostervæsenet. Det vides desværre ikke, hvorfra de første munke kom, men en ældre hypotese om Knud den Stores (død 1035) indflydelse fra England afvises. Efterretninger om grundlæggelsen af klostret i Odense i slutningen af 1000-årene tilkendegiver dog, at munkene her kom fra det

engelske kloster Evesham. Blandt de tidlige klosterstiftelser nævner TN Veng i Århus Stift, hvoraf klosterkirken stadig er bevaret. Kirken kan ifølge TN "...dateres til ikke ret meget senere end 1100" på baggrund af "...kunsthistoriske kriterier...". Desværre inddrager TN ikke de dendrokronologiske dateringer af bygningstømmeret, som tyder på, at kirken i Veng må være opført i slutningen af 1000-tallet.

Perioden efter 1140 udgjorde ifølge TN et vendepunkt, hvor klostervæsenet prægedes af stiftelser inden for de strengt regelbundne klosterordener som cistercienser-, augustiner- præmonstratenser- og senere johannerordenen. Desværre er ordensnavnet ved gennemgangen af de mange klostre udeladt, måske en indforståethed, men et lille irritationsmoment for læseren. TN konkluderer, at der med inddragelse af forskning inden for arkæologi og religionshistorie kan skabes et mere nuanceret billede end hidtil opnået af overgangen fra gudedyrkelsen omkring år 1000 til det kristne og klosterlige Norden omkring år 1200.

Både Brian Patrick McGuire (BMG) og Birgitte Langkilde (BL) efterlyser mentalitetshistorien i kirke- og klosterforskningen. BMG's gennemgang af de sidste hundrede års forskning vedrørende cistercienserne giver et tydeligt billede af, hvorledes forskerne har ladet sig præge af deres egen samtid og derfor ofte har vurderet klostrene på et materialistisk grundlag. Mange har således forholdt sig meget kritisk til munkenes livsførelse og været tilbøjelige til at fremstille disse mennesker som utroværdige. BMG ser dog positivt på fremtiden, idet inden- og udenlandske forskere samt tværvideenskabelige netværk det seneste årti har skabt en større interesse og forståelse for mentalitetshistorie inden for middelalderkirken i Danmark og Europa.

Birgitte Langkilde efterlyser "mere ånd, lidt mere *ora og labora* og lidt mindre godshistorie". Nonneklostrene er og har været et stærkt nedprioriteret emne, skønt disse udgør en femtedel af det samlede antal klostre i middelalderens Danmark. I forbindelse hermed lister BL alle nonneklostre op på både fordelt efter ordener og efter beliggenhed i stifterne. Et oversigtskort kunne for overskuelighedens skyld have været ønskeligt.

BL påpeger også, at en del forskere undlader at forstå tiden på dens egne præmisser. Vi opfordres derfor til at nærlæse de skriftlige kilder, stille nye spørgsmål til disse og inddrage arkæologien, der har givet, og som også i fremtiden med udgravninger og bearbejdnings af disse vil give nye oplysninger til belysning af livet i klostrene. Den manglende forskning omkring nonnernes liv i klostrene har forårsaget, at vigtige aspekter til forståelsen af middelalderens klostervæsen stadig savnes.

Hans Krongaard Kristensen (HKK) præsenterer de seneste forskningsresultater omkring etableringen af korsgange ved klostrene. Det påvises, at det lukkede anlæg med en grundmuret korsgang er et fænomen, som hører senmiddelalderen til, og som nok bør ses i relation til den øgede byggeaktivitet, flere klostre undergik på dette tidspunkt. Ved tiggerklostrene underbygger HKK omhyggeligt påstanden ved eksempler, som alle viser, at korsgangsbyggeriet intensiveredes i 1400-tallet. Skønt manglende forskning på området tegnes et lignende billede ved herreklostrene samt nonneklostrene. Den firfløjede korsgang ses især etableret ved klostre af tiggerordenene. Flere cistercienserklostre opførte ligeledes en grundmuret, firfløjet korsgang i senmiddelalderen, mens tendensen blandt de øvrige herreklostre viser, at disse ofte kun havde korsgang langs de enkelte klosterfløje. Til stor gavn for læseren illustreres alle de i artiklen behandlede klostre omhyggeligt ved snit- eller grundplaner.

Forgængere i form af korsgange opført i træ er kun påvist få steder og da kun ved enkelte af klosterets fløje. Således har en gang langs med østfløjen oftest været en funktionel nødvendighed i forbindelse med adgangsmuligheder. Mange steder har korsgangsbyggeriet medført store omkostninger bl.a. ved afblending af flere af kirkens vinduer, hvilket tyder på, at korsgangen har haft en vigtig funktion i senmiddelalderen. Årsagen er endnu ikke klarlagt. En mentalitetshistorisk tilgang kan muligvis bidrage til en forklaring. HKK påviser nødvendigheden af at kende de enkelte klostres udbygningsforløb. Opfattelsen af korsgangen omkring den lukkede fratergård som manifestationen af et "rigtigt" kloster kan ellers føre til forhastede konklusioner omkring samtidighed i byggeriet.

Til belysning af problemstillingen om, hvorvidt der findes en kristen kulturarv, og hvorledes en sådan da har tilkendegivet sig gennem tiderne, inddrager Jørgen Nybo Rasmussen (JNR) Randers Helligåndskloster og prior Jens Mathiesen.

Som eksempler på, at Bibelens ord om at udvise næstekærlighed blev efterfulgt i middelalderens Danmark, nævner JNR Benedikts klosterregel og fortalen i Jyske Lov. Især klostrene påtog sig at vise de nødlidende barmhjertighed. I 1200-tallet opstod flere caritative institutioner såsom helligåndshuse og spedalskhedshospitaler (Skt. Jørgensgårde). Helligåndsortenen fik først fodfæste i Danmark i midten af 1400-tallet med etableringen af det første kloster i Aalborg. I 1480'erne overdrog Randers by Helligåndshuset med kapel i Skt. Martins sogn til Helligåndsbroderne ved broder Jens Mathiesen i Aalborg. Kong Hans skænkede desuden patronatsretten over sognekirken Skt. Martin (Skt. Morten) til ordenen. Jens Mathiesen kom dermed til at spille en uhyre vigtig rolle, da han som klosterets prior varetog de omfattende om- og nybyggerier i forbindelse med etablering af klosteret og kirken.

JNR tegner et fint billede af personen Jens Mathiesen samt klosteret, han færdedes i. Med inddragelsen af Jens Mathiesens håndskrifter gives indblik i klosterets behandlingsmuligheder, og via afskrifter af teologiske og religiøse tekster formår JNR at vise Jens Mathiesens stræben efter åndelig fornyelse og vækst i en tid, hvor Kirkens tilstand var kritisk. JNR betegner Jens Mathiesen som "...en ægte repræsentant for den tidlige reformkatholicisme i Danmark". Som prikken over i'et har Jens Mathiesen muligvis ladet sig portrættere i Skt. Martin figuren til den altertavle, som han år 1500 udsmykkede klosterkirken med.

Denne store fløjaltertavle, som nu findes i Hald Kirke, præsenteres udførligt af Hans Jørgen Frederiksen (HJF). Man kunne have ønsket sig et lidt mere detaljeret foto af tavlen, idet den spændende ikonografiske gennemgang uvilkårligt frister læseren til at få syn for sagn.

Altertavlens hovedmotiv, Nådestolen med Faderen, som holder Sønnens martrede lemme frem, diskuteres og sammenlignes med lignende motiver på altertavler fra klosterkir-

kerne i Fåborg, Tvilum, Ring og Løgumkloster.

HJF påpeger, at altertavlens billedprogram er gennemtænkt, og at det stemmer overens med klosterets og Jens Mathiesens engagement i den senmiddelalderlige Kirke.

Alt i alt en fin bog som tydeligt viser, at der stadig eksisterer et stort behov for yderligere forskning omkring klostervæsenet i middelalderen. Bogen kan opfattes som et opråb til forskere om at søge helheden i middelalderens klostervæsen og ikke mindst at prioritere kendskabet til samtidens menneskers højere, vel at mærke ud fra deres egne præmisser. Flere af artiklerne er bevis på, at dette bærer frugt.

Susanne Nissen Gram
Århus

Hartvig Lüdtke & Kurt Schietzel (Hrsg.): *Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa*. Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Slesvig, bind 6. Neumünster 2001. 1858 sider. ISBN 3-529-01818-X. Bogladeprijs: 550 DM.

Denne håndbog kræver store hænder, for den omfatter faktisk tre nogenlunde lige tykke bind med i alt 1858 sider i A4-format; men de mange sider giver også god besked. Bind 1 bringer selve læseteksten, bind 2 er et katalogbind og bind 3 rummer alle plancherne. Kronologisk dækker den perioden 8.-15. årh., og geografisk omfatter Nordeuropa i denne sammenhæng nogenlunde området, hvor kuglepotten i løbet af perioden vandt udbredelse d.v.s. Norge, Sverige, Danmark og Nordtyskland ned til en linje ved Duisburg, Göttingen og Frankfurt a.d. Oder. Også Holland samt en del af Belgien og Polen indgår i undersøgelsesområdet. England er ikke med, men omtales dog, når produktionerne der har betydning for keramikhistorien i den behandlede del af Nordeuropa, og det samme gælder også for andre naboregioner.

Både kronologisk og geografisk omfatter dette værk således et overordentligt stort fundmateriale, som har direkte betydning for de danske arkæologer, der beskæftiger sig med vikingetid og middelalder og da især,

hvis man har med byudgravninger at gøre.

Betegnende nok er bogen med sit udstrakte arbejdsfelt blevet til på initiativ fra Slesvig, hvor netop flere kulturområder mødes fra både syd og nord, øst og vest. I forbindelse med bearbejdning og publicering af keramikfund fra Hedeby og Slesvig foranstaltede man ved Archäologisches Landesmuseum på Gottorp Slot i begyndelsen af 1980-erne et overregionalt samarbejde mellem keramikforskere, og det resulterede i 1984 i udgivelsen af et fælles beskrivelsessystem for nordtysk middelalderkeramik, "Rahmenterminologie zur mittelalterlichen Keramik in Norddeutschland". På tilsvarende måde er det nu lykkedes at udgive den foreliggende håndbog ved et samarbejde mellem ni forskere, heriblandt også enhedsleder Per Kristian Madsen, Nationalmuseet i København. Gennem den lange tilblivelsesfase har flere af forfatterne skiftet arbejdsplads, og det er derfor meget prisværdigt, at man har kunnet holde sammen på tropperne og føre projektet til vejs ende. Dr. Henning Stilke har foruden sine bidrag som forfatter også haft ansvaret for redigeringen af hele værket. Stort set lå manuskripterne færdige i 1997, så senere tilkommet litteratur er kun i begrænset omfang indarbejdet i teksten.

Værket er inddelt i et antal kapitler, der hver for sig skildrer en af periodens store keramikgrupper og gør rede for dens forekomst inden for undersøgelsesområdet. Med henblik på at ensarte og overskueliggøre det store undersøgelsesområde blev der udvalgt 40 referencefundsteder, der fordeler sig nogenlunde jævnt over hele området. For de skandinaviske landes vedkommende er der i Norge tale om Trondhjem, Bergen, Oslo og Kaupang; i Sverige om Birka, Stockholm, Lödöse, Visby, Kalmar og Lund; og i Danmark om Viborg, Århus, Ribe og Svendborg. Alle disse fundsteder er i katalogbindet omtalt med et par sider hver, så man får indtryk af deres beliggenhed, betydning, udgravningshistorik og i særlig grad deres keramiske fundmateriale. Hvor det er skønnet formålstjenligt, er der også i behandlingen inddraget fund fra andre lokaliteter, hvilket systematisk gælder for møntpotterne, der i katalogbindet omtales efter keramiktype, land og nedlægningsstidspunkt.

Bogen følger i sine betegnelser den nordtyske rammeterminologi, der er gengivet i

katalogbindet, og her meget fortjenstfuldt er oversat til engelsk af Derek Henderson og David Gaimster samt til dansk af Per Kristian Madsen. Det er første gang, der foreligger en sådan systematisk nomenklatur for vikingetidens og middelalderens keramik i Danmark. Heri gives der definerede betegnelser vedrørende f.eks. brænding, magring, karformer, karrenes enkelte dele, ornamentik m.v. Terminologien bærer præg af at være udarbejdet af praktiske og erfarne folk, der bevidst har taget hensyn til det almindelige arkæologiske omgangssprog. Med sit grundige kendskab til periodens keramik er det lykkedes Per Kristian Madsen på glimrende måde at overføre dette til den danske version. På et enkelt punkt ville jeg dog selv have valgt anderledes. Det tyske begreb "Ware" fastholder han og oversætter direkte, så Warenart bliver til Varenavn, hvor jeg ville have valgt ordet keramiktype og betegnelserne "Weiche grauware" og "Harte grauware" oversættes med henholdsvis blødtbrændt og hårdtbrændt gråvare, hvor jeg havde foretrukket blødt og hårdt grågods. I min mund vil udtrykket blødtbrændt gråvare næsten ingen ende tage, men jeg vil nu alligevel prøve at vænne mig til det. Til gengæld er det fint, at man bevidst kalder denne keramik grå og ikke sort som i vores traditionelle benævnelse "sortgods", da grå er bredere og derfor også bedre stemmer overens med disse lerkars meget varierende farveskala.

Selve gennemgangen af keramikken sker i ni afsnit eller kapitler, der hver for sig omhandler en af keramikens hovedgrupper. Kapitlerne har alle en indledning samt en stor beskrivende del, der er disponeret forskelligt alt efter gruppens egenart, og der afsluttes med en sammenfatning, som over nogle få sider opridses beskrivelsens hovedpointer. Et særligt kapitel omhandler kemiske og mineralogiske undersøgelser af Pingsdorfkeramik; og i slutkapitlet skildres det, hvad middelalderens billedverden kan fortælle om lerkarrenes brug. I det følgende vil alle kapitlerne blive omtalt for derved at give et indtryk af bogens spændvidde.

Den første keramikgruppe, der præsenteres, er den blødtbrændte gråvare tilhørende 8.-11. årh., som behandles af Henning Stilke. Den optræder med regionale varianter, men er overalt i området grov og formfattig sammenlignet med de foregående perioders ke-

ramik. I begyndelsen er lerkarrene fladbundede, men omkring 800 optræder kuglepotten, der efterhånden breder sig fra syd mod nord. I slutfasen udarbejdes keramikken i hele området med større teknisk dygtighed, så den bliver mere regelmæssig i formen og bedre brændt, hvorved der skabes en glidende overgang til den efterfølgende hårdtbrændte gråvare. Stilke inddeler området i ni regioner, som beskrives hver for sig: Norge, Sverige, Danmark, Slesvig-Holsten, Nordlige Niedersachsen, Holland, Sydlige Niedersachsen, Westfalen og Rhinlandet. Som et nærliggende eksempel kan det nævnes, at Danmark omtales med fem tekstsider byggende på den foreliggende litteratur, så man får indtrykket af et østdansk område med fladbundede karformer og en særlig Østersøkeramik, skabt under indflydelse fra slavisk keramik, hvorimod Jylland er præget af halvkuglekarret og et efterhånden stigende indslag af den fra syd introducerede kuglepote. Til teksten knytter der sig syv planchesider, hver med en halv snes tegninger af lerkar fra Århus, Omgård, Sædding og Ribe samt af seks møntpottes i en særlig plancheserie. Bortset fra enkelte isolerede tilfælde blev den bløde gråvare overalt i området fremstillet uden håndværksmæssig specialisering og synes ikke at have indgået i nogen nævneværdig handelsvirksomhed.

I løbet af 12. årh. blev den bløde gråvare de fleste steder gradvist afløst af den hårdtbrændte, som frem til 15. årh. var den talmæssigt dominerende keramiktype i Nordeuropa. Hartvig Lüdtke behandler dette store fundmateriale, og på baggrund af sine teknologiske studier giver han læseren god indsigt i lerkarrenes fremstillingsproces bl.a. ved hjælp af glimrende illustrationer. Keramikken kunne være opbygget i hånden, men også fremstillet ved brug af den hurtigt roterende drejeskive, hvis anvendelse nu bredte sig fra Rhinlandet til de øvrige egne af Nordeuropa; og udviklingen af forskellige ovntyper sikrede en bedre brænding. Lüdtke inddeler og beskriver området i otte regioner, der mere skal opfattes som praktiske sektioner for undersøgelsen end som egentlige keramikprovinser. Norge og Sverige er samlet i en region, hvor kun Sverige har en beskedne lokal produktion af hård gråvare, mens behovet i øvrigt dækkes gennem import udefra.

Danmark udgør sammen med Slesvig-Holsten en anden region, og her ser Lüdtke et nært slægtskab mellem Viborg, Århus, Ribe og Slesvig, hvor den hårde gråvare er grovere magret og vekslende i farven mellem grå og beige nuancer sammenlignet med de øvrige nordeuropæiske regioner, der har en mere ensartet grå keramik. Også karformerne i de fire byer udviser store ligheder, hvorimod inventaret i Lübeck på nogle punkter afviger fra dette mønster. Generelt er den hårde gråvare et udtryk for en professionalisering af pottemageriet i Nordeuropa, der medførte et større og mere varieret karforråd i husholdningerne. Gråvaren indgik da også i handelen ikke blot lokalt, men også i videre omfang.

Muschelgruskeramikken behandles i et særligt kapitel af Henning Stilke. Den har fået sit navn på grund af sin karakteristiske magring med knuste muslingskaller, der i overfladen viser sig som små hvide pletter eller, hvis de er udvaskede, som små hulheder. Det er en håndformet keramik tilhørende 8.-10. årh. med udbredelsesområde langs den tyske og hollandske Nordsøkyst. I Skandinavien kendes den kun i beskedent omfang fra Ribe, Kaupang og Birka, hvortil den formodentlig er nået som personligt udstyr for frisiske købmænd. Stilke omtaler også de særlige former for Muschelgruskeramik, der blev produceret i England og helt frem til begyndelsen af 13. årh. eksporteredes til Skandinavien, hvor især Bergen var storaftager.

Kapitlet om den slaviske keramik er skrevet af Torsten Kempke. Den optræder i 7.-13. årh. i det slavisk befolkede område mellem Østersøen i nord, Donau i syd, Elben i vest og Dnjepr i øst. Teknisk set er der tale om en blødtbrændt gråvare, men i modsætning til den vestlige optræder den udelukkende med fladbundede karformer. Den bliver tidligt rigt ornamenteret og vinder indflydelse i visse naboområder, ja kan nogle steder erstatte den lokale keramik, uden at der er tale om en egentlig slavisk invasion. Fra omkring 700 begynder man at efterdreje den øverste del af lerkarrene, og fra ca. 900 kommer denne efterdrejning til at omfatte lerkarrenes hele overflade. Kempke påpeger, at dette skift blandt tyske og skandinaviske arkæologer ofte er opfattet som en overgang fra håndopbygget til drejet keramik; men rigtigt opdre-

jet keramik optræder først omkring 1300 længst mod syd og er kun mangelfuldt udforsket. Ovnfund kendes ikke fra Nordeuropa, men der har været værksteder. Den tidlige slaviske keramik er normalt uden ornamentik; men i mellemslavisk tid (slutningen af 9. årh.-ca. 1000) er karrene almindeligvis prydet med kamornamentik på overdelen, og stempelornamentik ses også, især i Østholsten og det vestlige Mecklenborg. Den sen-slaviske keramik (ca. 1000-1150) er derimod domineret af ornamentik bestående af smalle, horisontale riller, der dækker størstedelen af karoverfladen. I Sverige og Østdanmark fandtes i 900-årene slavisk keramik i varierende mængde; men i løbet af 1000-årene blev den dominerende i forhold til den lokale keramik antagelig p.g.a. slaviske tilflyttere, og efterhånden blev den enerådende, da også den hjemlige befolkning i disse områder begyndte at producere den. Kempke slutter behandlingen af med et lille separat afsnit, der bærer overskriften "Ostseaware" efterfulgt af et spørgsmålstegn, men tilslutter sig dog denne neutrale betegnelse for den slavisk prægede keramik i områderne nord for Østersøen. Først i løbet af 1200-årene blev den slaviske keramik i Nordeuropa fortrængt af den vestlige hårdtbrændte gråvare.

Den fornemme Tatingkeramik fra 8.-9. årh. har fået sit eget kapitel, skrevet af Henning Stilke. Der er tale om en drejet, glat og sort keramik med en særpræget ornamentik bestående af pålagt tinfoolie; men efterhånden er også keramik med lidt andre karakteristika blevet tilskrevet den eksklusive familie. Den optræder oftest i form af kander, og sådanne kanders optræden i Birkagravene medførte, at keramiktypen lige siden 1914 har været inddraget i den videnskabelige diskussion. Den kendes stadigvæk kun fra et begrænset antal fundpladser, og som Stilke nævner, er dette måske grunden til, at Tatingkeramikken i tidens løb har fået udarbejdet flere udbredelseskort end nogen anden af periodens keramiktyper. Der er relativt mange fund fra Skandinavien og Slesvig-Holsten, og det navngivende fundsted Tating er netop beliggende ved Slesvigs vestkyst. Fra Danmark er der dog bortset fra Ribe kun tale om ganske enkelte skår. Udbredelseskortene giver ingen vink om oprindelsesstedet, og der kendes ingen ovnfund; men keramikens avancerede

teknologi peger på en herkomst i et bælte mellem Rhinlandet og Nordvestfrankrig.

Håndbogens længste kapitel på i alt 158 tekstsider omhandler det såkaldte Gule lertøj og er skrevet af Markus Sanke. I virkeligheden er der tale om en samlebetegnelse for en række keramiktyper, der kan optræde med forskellige farver, magringer og brændingshårdheder. Fælles for dem alle er, at de er produceret med en teknik på et meget højt niveau ved brug af avanceret lerbearbejdning, hurtigt roterende drejeskive og ovne, der muliggjorde en kontrolleret brænding. Produkterne var derfor eftertragtede og blev distribueret gennem både lokal- og fjernhandel. Kapitlet er ikke opdelt efter definerede keramiktyper, men tager udgangspunkt i en beskrivelse af de forskellige produktionssteder og deres gennem tiden skiftende keramiksorbitment. Det gule lertøj blev først og fremmest produceret ved Rhinen i området mellem Köln og Bonn, hvor Badorf og Pingsdorf er de mest kendte produktionssteder. Badorfkeramikken tilhører hovedsagelig 8. og 9. årh. og er plastisk ornamentet med rullestemplar og pålagte lister, hvorimod Pingsdorfkeramikken fra 9.-13. årh. almindeligvis er bemalet med røde og brune farver og desuden hårdt brændt. Begge keramiktyper nåede vidt omkring, også til Skandinavien. I Danmark kendes Badorfkeramikken kun fra Ribe; men her er Pingsdorfkeramikken rigt repræsenteret, og den optræder efterhånden også med enkelte skår fra andre danske byer og bopladser. Markus Sanke behandler Pingsdorfkeramikken overordentlig indgående og omtaler også dens produktionssteder uden for Köln-Bonn området, ligesom tilsvarende bemalet keramik i Belgien, England og Frankrig præsenteres. I forlængelse heraf bidrager Anette Rother med et selvstændigt kapitel om kemiske og mineralogiske undersøgelser af Pingsdorfkeramik fra forskellige produktionssteder i Rhinlandet, Sydnedersachsen og Hessen samt Holland og Nordfrankrig. Undersøgelserne viste, at der er udprægede forskelle i Pingsdorfkeramikens kemiske sammensætning fra de forskellige produktionsregioner. Inden for den enkelte region kan sammensætningen være ensartet som f.eks. i Rhinlandet, mens der i andre regioner kan udskilles undergrupper. På længere sigt kan der således blive

mulighed for med varieret præcision at bestemme produktionsstedet for Pingsdorfskår fundet i aftagerområderne.

I den senere del af middelalderen blev der i Mellem- og Nordtyskland fremstillet stentøj, som i vid udstrækning blev eksporteret til hele Nordeuropa. Dette stentøj behandles i et kapitel af Marion Roehmer. Der blev både i middelalder og nyere tid produceret stentøj andre steder i Tyskland; men Roehmer koncentrerer sig om nogle udvalgte lokaliteter, for det har vist sig, at det nordeuropæiske marked i middelalderen hovedsageligt blev forsynet fra forholdsvis få men store produktionssteder. Stentøjet er karakteriseret ved, at alle lerets bestanddele er sammensintret til en homogen masse, som gør det holdbart og uigennemtrængeligt for vand. Det kræver særligt ler og meget høje brændingstemperaturer, som man ikke nåede frem til i begyndelsen, og der var derfor tale om en indledende fase med protostentøj eller næststentøj, hvor sammensintringen kun er sket delvis, og produkterne derfor fremtræder grovere end ved det egentlige stentøj. Stentøjet blev hovedsageligt brugt til borddækning med kander, krus og bægre som de fremtrædende former. Siegburg var det store centrum for den mellemeuropæiske stentøjsproduktion, som her blev påbegyndt allerede i 12. årh. og varede frem til 17. årh. I 13., 14. og 15. årh. begyndte man produktioner andre steder som f.eks. i Brühl, Langerwehe og Raren foruden adskillige lokaliteter beliggende uden for Rhinlandet. Næsten alle vegne begyndte man med en produktion af protostentøj, inden det egentlige stentøj kunne fremstilles. Middelalderens stentøj kendes efterhånden fra mange danske byer, og nogle steder indgår også protostentøjet i fundene.

Det blyglaserede lertøj var billigere at producere end stentøjet og vandt derfor stor udbredelse i Nordeuropa. I håndbogen behandles det i et kapitel skrevet af Per Kristian Madsen og Henning Stilke. Denne keramik kendes i Frankrig, Holland og Belgien allerede fra ca. 800, og fra 11. årh. blev Andennekeramikken produceret og fik snart efter betydning som eksportvare også til Skandinavien. Hen imod 1200 gør det samme sig gældende for Rouen- og Saintongekeramikken samt den særlige, rigt ornamenterede flamske keramik. Med det røde blyglaserede lertøj fik

også Sydskandinavien en keramikproduktion, der kunne efterkomme behovet for en mere præsentabel borddækning. Der var først og fremmest tale om kander, men også skåle, pander og andre produkter kendes fra fundene. Kanderne kan være ornamenteret med bl.a. pålagte lister, hindbærlignende knopper og skælornamentik, ja også menneskefigurer kan i sjældne tilfælde optræde, og undertiden er der tale om en meget farvestrålende keramik. Fremstillingen af det glaserede lertøj påbegyndtes i Sydskandinavien omkring 1200, og omkring 1350 ophørte brugen af den rige ornamentik. Der var ikke tale om nogle få store pottemagercentre, for der kendes efterhånden adskillige ovn- og værkstedsfund, der tyder på talrige, men ret små produktionssteder i de forskellige landsdele. Det gælder således Farum Lillevang og Faurholm i Nordsjælland, Bagergade i Svendborg, Åle og Illerup i Østjylland og Kragelund ved Silkeborg. Dertil kommer særlige kendetegn ved glaseret keramik i visse byer som Ribe, Lund, Halmstad og Uppsala, der må afspejle lokale produktioner. Det sydskandinaviske lertøj blev også forhandlet til Norge, der fik hele sit keramikbehov dækket gennem import bl.a. fra England; og kapitlet slutter da også med en kort omtale af de engelske keramiktyper, der blev eksporteret til håndbogens nordeuropæiske område.

I forbindelse med middelalderens keramik tænker man almindeligvis ikke på fajance, men ikke desto mindre behandles emnet i et kapitel skrevet af Alfred Falk. Han viser, at der er gjort fund af middelalderlig fajance i et dusin kystbyer i Nordeuropa, men den samlede mængde er alligevel meget begrænset. Der er først og fremmest tale om spansk-mauriske fajancer, men også stykker fra Italien og Orienten kendes. I en vis grad må de opfattes som souvenirs; men for de spanske og italienske fajancers vedkommende kan de også tages som en svag indikator for den skibstrafik, der i 14. og 15. årh. fra disse lande nåede frem til de nordeuropæiske havnebyer. Flere fund vil nok melde sig fremover, når opmærksomheden nu er blevet rettet mod dem.

Håndbogen afrundes af Uwe Lobbedey med en skildring af, hvad datidens billedverden kan fortælle om middelalderens keramik og dens anvendelse. Rimeligt nok ledsages

teksten af mange illustrationer, i alt 100, hvoraf de 77 er i farve placeret i planchebindet; og der er næsten udelukkende tale om maleri, men også enkelte relieffer gengives. Lobbedey påpeger flere problemer ved opgaven, hvoraf det væsentligste er, om billederne gengiver virkelighedstro scenerier eller er udtryk for en kunstscoles traditionsbundne opfattelse af motivet. Først i slutningen af 14. årh. og i 15. årh. kommer der virkelighedstro billeder, der kan fortælle noget om datidens brug af keramikken. Kapitlet er inddelt i en række afsnit, der omhandler billederne efter keramikens former og funktion som f.eks. kogekear, lerkar som beholdere for ild og glød, drikkekar, blomstervaser m.v. Det er både oplysende og morsomt at se keramikken i dens rette omgivelser.

Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa er blevet en stor bog, men det er også et kolossalt stort materiale, den behandler. Desuden er det ret nyt forstået på den måde, at størstedelen af fundene hidrører fra byudgravninger foretaget indenfor de sidste 50 år. Mange af disse udgravninger er efterhånden blevet publiceret med en præsentation af keramikken; men oversigtsværker dækkende større regioner er sjældne, og derfor er den foreliggende håndbog skelsættende. Med kapitlernes systematiske opdeling i mindre afsnit er den hurtig at orientere sig i, og teksten er meget oplysende, men diskuterer ikke, hvorved værkets karakter af håndbog understreges. I afsnittet om det gule lertøj synes jeg dog, at detaljeringsgraden er for stor, selv om det må indrømmes, at emnet er vigtigt.

Den store litteraturliste i katalogbindet er en sand guldgrube, og den foreligger ikke blot samlet (97 sider!), men også opdelt efter keramiktype og land, hvorved dens brugbarhed er øget væsentligt. Tavlebindet har ikke mindre end 530 plancher med nok 10 gange så mange fint ensartede lerkartegninger i 1:3 udført af tre tegnere tilknyttet bogprojektet. Nogle plancher viser hidtil upubliceret materiale; men langt de fleste er dog aftegnet fra den benyttede litteratur, og en liste oplyser om, hvorfra hver enkelt illustration er aftegnet. I denne sammenhæng kan det nævnes, at håndbogens folk et par steder bemærker, at man i de skandinaviske lande har en forskningstradition, der indebærer for få keramik-

tegninger i publikationerne, og det har de vist ret i. Til gengæld vil jeg så bemærke, at de tyske publikationer er for karrige med fotografier af keramikken, og det gælder desværre også den foreliggende håndbog, der kun bringer en håndfuld keramikfotografier. Manglen er særlig mærkbar for de keramiktyper, der indgik i fjernhandelen, og som man derfor ikke altid er fortrolig med i aftagerområderne, når det gælder farve, overfladestruktur m.v. Til gengæld oplyser håndbogen om den prøvesamling af de forskellige keramikgrupper, som man har etableret og stadig udbygger i Slesvig. Det er et overordentligt prisværdigt initiativ.

Som før nævnt er det en stor håndbog, men når man har fået dækket bordet med de tre tykke bind, er det et velordnet værk at hente oplysninger i om middelalderens forskellige keramiktyper, deres udvikling og udbredelse. Bogen er et helt minibibliotek, en fin vejviser til et stort arkæologisk materiale, som hidtil har været vanskeligt at overskue.

H.J. Madsen
Moesgård Museum

Michael Müller-Wille, Valentin L. Janin, Evgenij N. Nosov & Elena A. Rybina (red.): *Novgorod. Das mittelalterliche Zentrum und sein Umland im Norden Rußlands.* Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete, Band 1. Neumünster 2001. 399 sider. ISBN 3-529-01390-0. Bogladepris: 50 euro.

Mark Brisbane & David Gaimster (red.): *Novgorod: the Archaeology of a Russian Medieval City and its Hinterland.* The British Museum Occasional Paper Number 141. London 2001. 136 sider. ISBN 0-86159-141-0. Bogladepris: £25.

“Det var også dér Sven plyndrede en russisk flåde som var på besøg, og udleverede de varer han stjal, til sine krigere som sold. Og derved lykkedes det ham ikke alene at skræmme alle de mange fremmede fra at besøge stedet for fremtiden, men også at reducere en fremtrædende handelsby til en lille flække.” Skal man tro Saxo, gjorde

Svend Grathe Slesvig ubodelig skade ved sit overgreb på de russiske købmænd under borgerkrigen omkring midten af 1100-tallet.

På det tidspunkt var Novgorod, hvorfra købmændene højst sandsynligt kom, for længst en af Østersøområdets mest betydningsfulde handelspladser. Sankt Sofia, Novgorods stenbyggede domkirke, havde da allerede stået under tag i næsten 100 år, hvilket ingen katedral i Norden tilnærmelsesvis kunne måle sig med. Det var en alvorlig sag at skræmme Novgorods købmænd bort fra riget.

Det er vanskeligt at undervurdere Novgorods betydning for Østersøens handel. På sin vis var det byen ved Volchov-floden, der var udgangspunktet for handelsruterne på Østersøen. Det rige Gotland kunne takke Novgorodhandelen for sine skatte, og i den senere del af middelalderen kunne hansestædernes købmænd i høj grad gøre det samme.

Få byer er derfor vigtigere for forståelsen af arkæologien og historien i Østersøområdet. Alligevel har kendskabet til dens udforskning altid været begrænset. Den Kolde Krig har været en af årsagerne, men væsentligere end de politiske forhold har de sproglige været, al den stund at kun få historikere og arkæologer i Vesten mestrer det russiske sprog.

Resultaterne af de omfattende udgravninger i Novgorod, som har stået på uafbrudt gennem de sidste 70 år, publiceres på russisk. Kun med års mellemrum udgives en bog, der resumerer resultaterne på et vesteuropæisk sprog. M.V. Thompsons “Novgorod the Great” fra 1967 var i mange år stort set alene om at dække behovet, og den relativt lille bog formåede kun at give et begrænset indblik. I 1992 udkom ligeledes på engelsk “The Archaeology of Novgorod, Russia”, redigeret af M. A. Brisbane. Roskilde Museum udgav i 1993 “Vikingerne Rusland – Staraja Ladoga og Novgorod”, som den hidtil eneste dansksprogede publikation om emnet i forbindelse med en særudstilling, som også fandt vej til Moesgård Museum.

Fælles for disse bøger er, at de er skrevet af russiske forskere på vestligt initiativ. Dette gælder også for det omfattende værk “Novgorod. Das mittelalterliche Zentrum und sein Umland im Norden Rußlands”, som udgives på tysk. Forfatterne er for de fleste

vedkommende veteraner fra undersøgelserne i og omkring Novgorod med undersøgelsernes mangeårige leder, Valentin L. Janin, som en af ankerpersonerne. Han alene har bidraget med seks kapitler til værket.

Bogens 20 kapitler beskæftiger sig med de fleste arkæologiske aspekter af Novgorods udforskning, begyndende med de forhistoriske spor i landskabet og udgravningerne i Rjurikovo Gorodische, der som handelsby var Novgorods umiddelbare forløber. Der gøres rede for de omfattende dendrokronologiske undersøgelser, der har opbygget det dateringsmæssige skelet for byens arkæologi. Siden fortælles om husbyggeri, anlæggelse af gader, kirkebyggeri og meget andet. Genstandsfundene fra Novgorod er som bekendt i særklasse, og da der hvert år gøres nye bemærkelsesværdige fund, vil alle læsere kunne finde materiale, som ikke tidligere er beskrevet. Ved udgravningerne fra den spæde start i 1932 til 1996 er der kommet mere end 150.000 fund til veje. Og i dette tal er der vel at mærke ikke medregnet potteskår, læderfragmenter og dyreknogler.

Den mest opsigtsvækkende fundgruppe udgøres selvfølgelig af de berømte birkebarksbreve, hvoraf det første kom for dagen allerede i 1951. Det samlede antal breve udgør nu et omfattende arkiv på hen ved 1000 eksemplarer.

Novgorod er ellers ikke begunstiget ved nogen stor mængde af bevarede breve i form af diplomer. Novgorods historie i den ældre middelalder er først og fremmest kendt fra kronikerne. Frem til midten af 1200-tallet kendes kun tre diplomer fra Novgorod, og byen kan således synes kildemæssigt dårligt stillet i forhold til vesteuropæiske handelsbyer fra samme tid. Men her spiller det så ind, at man har kildegrupper, betydningsfulde kilder til skriftligheden, som ikke finder deres lige hos os.

V.L. Janin har forfattet et kapitel om bulle. Man beseglede efter den byzantinske tradition, dvs. med segl af bly. Der kendes omkring 3500 russiske blysegel fra middelalderen. Af disse er mere end to tredjedele fundet i Novgorod og Rjurikovo Gorodische, hvor byens arkiv blev opbevaret. Det blev ødelagt i anden halvdel af 1500-tallet. Pergamentet er sikkert blevet genanvendt, mens bullerne blev kastet bort.

Seglene er vidnesbyrd om fyrstens og kirkens administration. Private måtte ikke benytte segl. Sfragistikken har således meget nære forbindelser til numismatikken. For lige som mønter kunne bære politiske budskaber i middelalderen, gælder dette også for bulleterne.

Novgorods forunderlige arkæologi har på sin vis meget til fælles med den nærorientalske. Skrevne tekster og segl kommer hvert år til veje, som det sker i Mesopotamien, og dette materiale udgør en væsentlig arbejdsmark for historieforskningen. På vore breddegrader er det kun yderst sjældent, at udgravninger kan tilvejebringe nyt og ukendt skriftligt materiale. Og alligevel ligger Novgorod længere mod nord end nogen by i Danmark.

Og til de læsere, der mener at kende karakteren af Novgorods berømte birkebarksbreve: Skoledrengen Onfims tegninger, som så ofte før har været gengivet, findes også i denne publikation. Men der er også det helt nye og sensationelle, for fundene bliver jo ved. Den 13. juli 2000 fandt man et psalter skrevet på tre vokstavler. Et af de ældste vidnesbyrd om russisk skrivekunst overhovedet. Lederen af udgravningerne, Valentin L. Janin, der var med til at finde det første birkebarksbrev i 1951, giver i bogen en meget personlig beretning om fundet, som betegnes en "stjernestund i russisk arkæologi". Psalteret har nemlig indtaget pladsen som det ældste bevarede kyrilliske håndskrift. Et fund som må give genlyd langt uden for Rusland – ikke mindst i lande som Bulgarien, Serbien etc.

En række naturvidenskabelige bidrag runder fremstillingen af. Her skildres undersøgelser af dyreknogler, pollen og makrofossiler, som i de seneste år er blevet udført af forskere fra England, Tyskland og Sverige. Bogen indeholder tillige en nyttig tidstavle samt – meget prisværdigt – et glossar, hvor læseren kan søge forklaringer og definitioner på de begreber inden for russisk arkæologi og historie, som man vil støde på undervejs gennem fremstillingen.

Værket er væsentligt, fordi det giver det hidtil bedste og mest omfattende billede af resultaterne af et par generationers systematiske udgravninger i Novgorod. Hvert kapitel er forsynet med fyldige henvisninger til de primære russiske materialepublikationer,

som læseren får en hjælpende hånd til at finde frem til, idet man har valgt at transskribere de russiske titler og forsyne dem med en tysk oversættelse. Således vil den interesserede, som ikke magter det russiske sprog, med lidt behændighed kunne finde frem til relevante russiske publikationer. Og meget kan jo læses ud af billeder!

Bogen er således en uomgængelig indgang til Novgorods arkæologi. I videre forstand er den tillige en nyttig nøgle til russisk middelalderarkæologi. I disse år, hvor der gøres så mange fund i Danmark med metal-detektor, viser det sig, hvor meget der er enten slavisk (herunder også østslavisk) eller byzantinsk. Meget af dette materiale stammer fra russiske centre som Novgorod og Kiev. Kendt er også den byzantinske strømning, som prægede kunst og kunsthåndværk i Norden i anden halvdel af 1000-tallet og første halvdel af 1100-tallet. Også den er i stort omfang gået via det østlige Rusland. Båndene mellem Norden og Rusland var tætte, det gælder også de dynastiske forbindelser, frem til 1200-årenes modsætninger mellem det katolske Vesteuropa og det ortodokse Østeuropa.

Det er væsentligt at kende Novgorods arkæologi, og med udgivelsen af denne bog er man godt hjulpet. Ingen læser skal dog forledes til at tro, at det alene er i Novgorod, at der graves. Det må derfor være tilladt at udstøde et lille hjertesuk: Hvor ville det være gavnligt, om man fra russisk side tog initiativ til på tilsvarende vis at udgive resultaterne af de arkæologiske undersøgelser i Pskov, Kiev i Ukraine og mange andre vigtige byer.

Den engelsksprogede publikation "Novgorod: the Archaeology of a Russian Medieval City and its Hinterland", som også udkom i 2001, er i omfang og informationsmængde mere beskeden. Der er tale om en samling foredrag fra et symposium i Bournemouth i England, som blev afholdt som led i det femte årlige møde i "European Association of Archaeologists". Da symposiet blev holdt i 1999, og undersøgelserne sikkert blev gennemført noget før, er det ved sammenligning klart, at man ikke er helt på omgangshøjde med den tyske publikation. Til gengæld rummer den engelske bog informationer, som den tyske ikke har.

Bidragyderne kommer fra England, Irland, Sverige, Tyskland og naturligvis Rusland. Der er en del overlapninger i forhold til den tyske publikation, men enkelte bidrag, især engelske, refererer unikke undersøgelser, som ikke er publiceret andetsteds. Det gælder således et bidrag af David Gaimster om de arkæologiske vidnesbyrd om hanseatiske købmænds ophold i Novgorod og en undersøgelse af store mængder af dagligdagens lokalt producerede gråbrændte keramik af Peter Malygin og Clive Orton. Danske forskere fra Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har bidraget til udviklingen af de dendrokronologiske undersøgelser i Novgorod, hvilket der kort gøres rede for i et bidrag om den dendrokronologiske forskning.

Symposiet i Bournemouth var led i et samarbejde mellem institutioner i Rusland og England, finansieret over INTAS (the International Association for the promotion of co-operation with scientists from the New Independent States of the former Soviet Union) som støttes af EU. De enkelte foredrag, 18 i alt, er ganske korte, og kan følgelig kun betragtes som foreløbige redegørelser for undersøgelsernes resultater. INTAS projektet, som også vedrører andre vestrussiske middelalderbyers arkæologi, Pskov, Stara Russa og Torshok, afsluttes først i 2004. Man har lov til at håbe, at der i kolvandet bliver lejlighed til en mere omfattende publicering af resultaterne på både russisk og engelsk.

Det må således konkluderes, at det tyske værk "Novgorod. Das mittelalterliche Zentrum und sein Umland im Norden Rußlands" klart fremstår som den nyeste, mest omfangsrige og mest autoritative indgang til Novgorods arkæologi for de mange i vor del af Europa, som ikke magter det russiske sprog.

Michael Andersen
Danmarks Middelalder og Renæssance
Nationalmuseet

Viggo Nielsen: *Oldtidsagre i Danmark. Bornholm.* Under medvirken af Niels-Chr. Clemmensen med bidrag af Peter Korsgaard og Claus Malmros. Jysk Arkæologisk Selskab/Moesgård Museum. Højbjerg 2000. 387 sider samt 16 kort i mappe. ISBN: 87-7288-593-9. Bogladepris: 348 kr.

Med denne fornemt udstyrede udgivelse fremlægger Viggo Nielsen resultaterne af et mangeårigt arbejde med oldtidsagrene på Bornholm. Der er tale om en gedigen materialefremlæggelse, hvor det klart fremgår af introduktionen til afhandlingen, at denne bog er en "helt overvejende dokumentarisk – og detaljeret – redegørelse". Efter introduktion og gennemgang af kildematerialet og den kartografiske dokumentation fremlægges en meget detaljeret sogne- og herredsvis beskrivelse af de registrerede marksystemer. Herefter følger et afsnit med opsamling og overvejelser vedrørende de informationer, de arkæologiske undersøgelser har bibragt.

Peter Korsgaard fra Kort- og Matrikelstyrelsen har efterfølgende et afsnit om Bornholms seneste matrikulering som kilde til bebyggelsehistorien, og Claus Malmros fra Nationalmuseets Naturvidenskabelige Afdeling beskriver skovens udnyttelse på Bornholm i bronze- og jernalder belyst ved trækulanalyser. Herefter følger to appendiks vedrørende henholdsvis udgravningerne i Blemmelyng og udgravningerne i Rønne Plantage samt to ekskurer om keramikken i yngre bronzealder og keramikken fra ældre romersk jernalder. Bogen afsluttes med en engelsk opsummering.

Det er på mange måder en enestående publikation, som ikke alene dokumenterer en arkæologisk fundgruppe, oldtidsagrene, men også dokumenterer en arkæologisk undersøgelse, der spænder over fire årtier, idet forfatteren begyndte sine undersøgelser i 1953 og indsamlede data helt frem til slutningen af 1990'erne. I løbet af dette tidsrum har den teknologiske udvikling betydet, at arbejdsmetoderne spænder fra brugen af defekt apparatur fra slutningen af 1800-tallet til indmåling med totalstation og digitalisering af kortmaterialet og illustrerer således den teknologiske udvikling, som arkæologien har gennemgået.

Udforskningen af oldtidsagrene har en

lang tradition i Danmark. I 1931 fremlagde Gudmund Hatt en gennemgang af de jyske marksystemer, som han havde opmålt i hedeegnene, og i 1949 fremlagde Hatt en oversigt over de på daværende tidspunkt kendte agersystemer i Danmark. Bornholm optrådte på dette tidspunkt med et enkelt agersystem i oversigten, Blemmelyng, der som det første agersystem herhjemme blev fredet i 1931. Senere undersøgelser inddrog bl.a. anvendelsen af luftfotografier, og desuden har udforskningen og størrelsen på agrene været diskuteret. Omfattende udgravninger udført af V. Nielsen i Store Vildmose har siden påvist, hvordan arden har efterladt spor, som påviser, hvordan bearbejdning og inddeling af markerne er foregået. Fra at være en fundtype, der før krigen kun var identificeret i Danmark og England, har undersøgelser i løbet af de sidste 50 år påvist agersystemer i store dele af Nordeuropa, hvor ikke mindst de fossile agersystemer på Øland og Gotland, set fra et bornholmsk perspektiv, er af interesse.

Skelvoldene er stort set det eneste oldtidslevn fra yngre bronzealder og ældre jernalder, som i nutidens landskab viser, hvordan agerbruget prægede det forhistoriske landskab. I modsætning til de fredede gravhøje, vor vel mest karakteristiske fortidslevn, så er agersystemerne som regel af en mere ydmyg karakter, der gemmer sig i gamle skove og i heder, som har undgået opdyrkning. Alligevel kan der være tale om ganske store sammenhængende systemer. Ved Blemmelyng-Kællingehøj består agersystemet således af 115 felter og strækker sig over 47 ha, medens agersystemet ved Rønne Plantage dækker 130 felter over 44 ha.

De bornholmske skelvolde er især karakteriseret ved den store mængde sten, som har indgået i opbygningen, og indberetninger fra 1671 omtaler tusindvis af stenfyldte skelvolde, som i dag er fuldstændig forsvundet. At der kan være tale om store mængder sten i skelvoldene blev påvist ved udgravningen af et 2 m bredt stykke, som indeholdt 1,5 m³ sten. Skelvoldene kan være 3-5 meter brede, 10 til 20 cm høje og indeholde næve- til hovedstore sten. Den store mængde sten i de bornholmske skelvolde har sandsynligvis bidraget til en "fastfrysning" af landskabet. I modsætning til Grøntoft, hvor C.J. Beckers udgravninger påviste, at man kunne oprette

og nedlægge skelvoldene efter behov, så har stenmængderne betydet, at der skulle endog gode grunde til at flytte en skelvold.

I modsætning til Øland og Gotland, hvor det fossile agersystem kan inkludere selve bosættelsen, så er der på Bornholm indtil videre ingen umiddelbar sammenhæng mellem bebyggelse og agersystemer. Dateringen af skelvoldene er således for en stor dels vedkommende baseret på keramik fundet nederst i skelvoldene, ved grave, helleristninger eller gruber anlagt i tilknytning til agersystemerne eller ved C14-datering af trækulsfragmenter. Forfatteren anslår, at marksystemerne først opgives i forbindelse med omfattende samfundsendringer, og at dette sker omkring år 400, men medgiver, at det er et meget vanskeligt spørgsmål at afklare. Det er vanskeligt at fastslå, hvordan denne opgivelse af agersystemerne har fundet udtryk. Har man blot afstået fra at dyrke jorden og i stedet benyttet markerne til permanent græsning og flyttet markerne hen til bebyggelsen, eller har man tilladt, at områderne sprang i skov? Her er det vigtigt at være opmærksom på, at en opgivelse af et areal ikke behøver at betyde, at man opgiver sine rettigheder til området, og landkort fra 1816-18 viser, at der kan være et sammenfald mellem ejendomsskel og de gamle agerskel på Bornholm.

Agerstykkerne er af en meget varierende størrelse og udviser kun en svag tendens til klumpning omkring bestemte arealer. Der er således problemer med at sammenstille arealberegninger med Eirs undersøgelse fra 1984, idet Eir anvender midten af skelvolden til udmålingen, medens V. Nielsen måler selve marken. Der er også problemer med udmålingen af marksystemer i forhold til anvendelse af luftfotografier.

V. Nielsen gør opmærksom på, hvor særlig destruktiv moderne jordbearbejdning indvirker på agersystemerne, og et af afhandlingens hovedformål er da også at gøre bornholmerne opmærksomme på oldtidsagrenes eksistens og derigennem virke for deres fortsatte bevarelse. Men det er selvsagt ikke kun i de bornholmske skove, at der kan findes uregistrerede fortidslevn. J. Laursens undersøgelse af de østjyske skove påviste mange forskellige arkæologiske levn, der ikke før var kendt. Det er således tænkeligt, at det vil være muligt at finde flere bevarede agersystemer i

skovene, som ved Alstrup Krat ved Mariager, hvor et agersystem på over 15 ha med tilhørende landsby og grave er blevet registreret og undersøgt.

Afhandlingen er som allerede omtalt klart domineret af materialefremlæggelsen og indtager kun i begrænset omfang den seneste landskabsarkæologiske udvikling. Dokumentationsniveauet er højt, og derfor er det lidt ærgerligt, at småting som målestoksforhold ved landkortene er udeladt. Det kan ligeledes være vanskeligt at finde rundt i udskiftningskortene, hvor navne på de ældre gårde ikke altid er lige lette at tyde. Der optræder et antal meget flotte fotos med personer, som har deltaget i de arkæologiske undersøgelser, og fra et rent forskningshistorisk synspunkt ville det være spændende for læseren at vide, hvilke personer der er tale om. Når dette er skrevet, er det på sin plads at slå fast, at bogen om de bornholmske oldtidsagre er en af den type grundlæggende arkæologiske undersøgelser, som vil blive stående som et eksempel til efterfølgelse, og som fremtidens arkæologer vil få gavn og nytte af i udforskningen af bronze- og jernalderens agersystemer.

Peter Hambro Mikkelsen
Moesgård Museum

Per Persson og Karl-Göran Sjögren:
Falbygdens gånggrifter. Del 1. Undersökningar 1985 till 1998. Göteborg 2001. ISBN 91-85952-31-1. Bogledepris: 200 sv.kr.

Et af Europas mest spændende og koncentrerede områder med jættestuer ligger indenfor en 50x30 km stor trekant i Falbygden mellem Vänerne og Vättern øst for Göteborg i Sverige. I dette område, der er nordgrænsen for storstensgravens udbredelse i Europa, har man registreret 254 jættestuer, to dysser samt 65 ubestemte storstensgrave. Jættestuernerne, der kan være meget store, op til 17 m lange kamre, ligger placeret i rækker efter landskabets karakteristiske terrasser eller placeret i grupper.

Studier af disse jættestuer går helt tilbage til 1500-tallet, men først i slutningen af 1800-tallet skete der mere fagarkæologiske udgravninger, da Sveriges store arkæolog Os-

car Montelius udgavede syv grave. I første halvdel af 1900-tallet var der stadig en del forskning omkring gravene, men i 1960 udgravede Carl Cullberg to grave, og han kunne bevise, at der også foran disse jættestuer var foretaget ofringer af lerkar, som man har kendt til ved de danske og skånske jættestuer siden begyndelsen af 1900-tallet.

I 1985 indledtes et projekt i samarbejde mellem Göteborg Universitet og Skaraborg Länsmuseum med henblik på studier af jættestuerne og deres baggrund. Projektet havde oprindeligt til formål at opnå entydige dateringer af gravene, at studere dyrkningsformerne fra den tid, hvor gravene blev opført og at studere relationerne mellem grave og boplads. Senere ændrede man formålet til at ville studere slægtskabsrelationer (ud fra menneskeknogler at studere den biologiske variation indenfor hver grav og mellem flere grave), symboludtryk i keramikken (at udskille de symbolske elementer i den rigt ornamenterede keramik man finder ved gravene) og organisationen af kulturlandskabet (at studere forskellige dyrkningsformer og bopladsernes placering i forhold til gravene). På ni jættestuer har man foretaget udgravninger samt nybearbejdet udgravningsresultaterne fra yderligere tre anlæg. Ved udgravningerne har man meget fornuftigt kun gjort begrænsede indgreb i gravene, således har man undersøgt arealer foran indgangen for at finde spor efter de offerhandlinger/deponeringer, der er sket her, samt lavet et langt snit gennem højene ned til bondestenalderens gamle markflader, der ofte ligger beskyttet under højmasserne. Undersøgelserne er spredt ud over Falbygden for at få et materiale, der evt. kan vise variation områderne imellem.

Foreliggende bog er første bind i en serie om Falbygdens bondestenalder. I en meget smuk publikation på knap 260 sider gennemgår de to hovedforfattere hele forskningshistorien omkring jættestuerne i Falbygden, udgravningsresultaterne fra 12 jættestuer gennemgås minutøst, der er spændende diskussioner om gravenes datering, placering, ofringer ved dem, konstruktioner og begravelserne i dem. Desuden er der over yderligere 100 sider fremlagt forskellige analyser, der omhandler knoglers nedbrydning, flintfund ved jættestuernes indgangspartier, pollen- og makrofossilanalyser af jorden fra højene og

det meget velbevarede skeletmateriale fra Rössbergajættestuen.

Bogens længste afsnit er gennemgangen af udgravningsresultaterne fra de 12 jættestuer, der er udvalgt efter placeringen i fem delområder, som man har opdelt Falbygden i. For hvert delområde indledes der med et afsnit om dettes geologi, kulturlandskab og forskningsaktiviteten. Gravens placering er markeret på gode letlæselige kort, der angiver højder og vådområder. Hver af de 12 jættestuer beskrives grundigt med gode afbildninger, hvert udgravet snit dokumenteres omhyggeligt, og der fremlægges fine tegninger af fundene samt analyser af deres spredning.

Studier af snit gennem højene viser, at disse kan være opført i flere tempi. Ved Grava-backen (s. 106 ff.) ser man således, at den oprindeligt har haft en indre høj omkring kammeret, med et jordfrit område ud til randstenskæden, hvilket er noget anderledes end den måde, hvorpå jættestuerne er opført i Danmark. I tre tilfælde har man lavet C14-dateringer på trækul fundet under højene. I to af tilfældene: Nästegården (5.000 f.Kr.) og Hallabrottet (7.600 f.Kr.) er disse prøver mere end et par tusinde år ældre, end det man kunne forvente, mens den tredje prøve fra Ormarör giver en forventet datering på ca. 3.100 f.Kr. Heldigvis har forfatterne ikke ladet sig vildlede af de to ældste dateringer til at udråbe højenes opførelse som værende næsten totusinde år ældre end forventet. Dette ses desværre publiceret fra en serie af Vesteuropas storstensgrave.

Foruden dateringerne af trækul fra højene, er der også foretaget C14-dateringer af 50 menneskeknogler fra jættestuerne. Disse dateringer fremlægges meget omhyggeligt. Overraskende er det, også for forfatterne, at en knogle fra Landbogården dateres til omkring 3.500 f.Kr. (s. 82-84), dvs. fra tidlig-neolitisk tid. En sådan datering er mindst 500 år ældre end forventet. Forfatterne mener, at man her står med den ældste datering af en jættestue, hvorimod udgraveren af fundet, Lars Bägerfeldt, i et appendix (s. 299-300) mener, at skelettet, hvorfra prøven stammer, må være opgravet et andet sted, og så efter nogle hundrede år være genbegravet i jættestuens kammer. For den tolkning er det dog ejendommeligt, at flere knogler lå i knogle-

forband, dvs. de må være flyttet, mens senere endnu holdt sammen på knoglerne. Andre knogler, både fra denne jættestue og fra andre, har dateringer, der mere er i overensstemmelse med de forventede aldre mellem 3.200 f.Kr. og tusinde år frem.

Med hensyn til den meget tidlige datering fra Landbogården, og de andre dateringer på menneskeknogler, kan det undre, at forfatterne ikke diskuterer mulighederne for en fejl-datering. Den ene af forfatterne, Per Persson, har i 1999 udgivet sin licentiatafhandling om neolitikums begyndelse og kommer her meget grundigt ind på fejlkilder ved C14-dateringer. En vigtig fejlkilde, især for menneskeknogler, er reservoireffekten, hvor forhistoriske menneskers indtagelse af marin føde kan medføre C14-dateringer, der er flere hundrede år for høje. I Falbygdens område kan man godt forvente, at stenalderfolkene har indtaget en del ferskvandsfisk, der vil medføre usikre dateringer. Da problematikken med reservoireffekten endnu ikke er klarlagt, må man være meget påpasselig med at drage slutninger angående anlæggenes alder udelukkende ud fra dateringer på menneskeknogler. Ligeledes må man være meget varsom med at drage for vidtrækkende konklusioner ud fra dateringer med en standardafvigelse på over hundrede år.

Forfatternes accept af de meget tidlige dateringer af jættestuer medfører, at de har svært ved at godkende den gængse opfattelse, at f.eks. dysser er tidligere end jættestuer, da der er dateringer af menneskeknogler fra en dysse i området, Slutarpdyssen, på 3.250 f.Kr. (side 200).

Ved jættestuerne er der ofret keramik, hvis karformer, mønstre og ornamenteringsteknikker svarer til det, der kendes fra storstensgravene i Skåne og Danmark, og som ud fra veldaterede fund skal dateres til mellem 3.200 og 3000 f.Kr. Forfatterne får imidlertid et problem, da de ikke har fund fra den tid, hvor jættestuerne efter deres mening skulle være opført, dvs. i tidligneolitisk tid omkring 3500 f.Kr. I stedet for at være mistroiske overfor C14-dateringerne, som man bør være, mener forfatterne, at ofringerne først er sket på et tidspunkt, hvor gravene har været i brug i flere hundrede år (side 206). Ligeledes ser de ud fra C14-dateringerne også tegn efter begravelser fra en periode, hvor der ikke

er samtidige gravfund, men hvis man trækker 400 år fra dateringerne af knoglerne, så passer det hele!

I et spændende afsnit analyserer man jættestuernes placering og synlighed. Hertil analyserer man 37 jættestuer fra tre områder og forudsætter, at gravene kan ses over en afstand af 5 til 7 km. Resultaterne viser, at gravene ikke er placeret ud fra, at de skulle være synlige over store arealer, de er således ikke placeret på fremtrædende terrænformationer. Den indbyrdes synlighed viser, at man almindeligvis har kunnet se nogle få andre grave fra den grav, man stod ved. Af de undersøgte jættestuer er der ingen, der er mere strategisk placeret i landskabet end andre, altså ingen overordnet grav med hensyn til synlighed. Imidlertid viser det sig, at man fra alle jættestuer i et område har kunnet se til delområdet højestliggende fjeldtop. De samtidige bopladser har imidlertid ikke været synlige fra jættestuerne, og man kan således udlede, at der er separerede landskabsrum for de døde og for de levende (side 213).

De fremlagte analyser af deponeringerne foran jættestuernes indgange viser, at der her især er ofret små lerkar, og at der i gennemsnit ved hver grav er ofret 60 lerkar. Analyser af karrenes mønstre viser, at der er tydelige regionale særtræk i disse. Forskellene kan også optræde mellem to grave, der kun ligger 100 meter fra hinanden – Rössberga og Jakobsberg (side 164–65). Foruden keramik er der også deponeret flint og brændte knogler foran indgangene. De brændte knogler er oftest fra husdyr og skal sandsynligvis dateres til en sen del af tragtbægerkulturens tid. Den deponerede flint synes bevidst ødelagt, bl.a. ved ildskorning, før den blev bragt til jættestuerne (bidrag ved Munkenberg side 282).

På grund af bevaringsforholdene har det ikke været muligt at få ret meget ud af pollenanalyserne og makrofossilanalyserne. Bøgværket slutter af med en grundig analyse, udført af T. Ahlström, af menneskeknoglerne fra Rössbergajættestuen, der blev udgravet i 1962. Antallet af gravlagte individer beregnes her til at have været 128.

De sidste 100 siders analyser ødelægges lidt af, at nogle af forfatterne ikke benytter de samme stedbetegnelser, som hovedforfatterne har benyttet. Her kunne man godt have ønsket en bedre redigering af værket. Ligele-

des er det irriterende, at teksterne er opsat uprofessionelt, hvor nogle linjer midt i et afsnit har fået en unødigt hård knibning, og det te vanskeliggør læsningen af et bogværk, der ellers er fyldt med flotte og instruktive afbildninger. Teksterne er let forståelige, og sproget flyder let. Til hovedafsnittene er der fyldige engelske resumeer. Litteraturlisterne og henvisningerne er mange, men man kunne ønske, at henvisningerne ikke blot var til titel og årstal men også til sidenummeret.

Med dette bogværk har man fået en meget nyttig beskrivelse og analyse af et af Nordeuropas mest spændende jættestueområder. Man må håbe, at værkets meget grundige beskrivelser og analyser må blive forbillede for kommende års publikationer af storsensgrave, og med spænding ser man frem til de kommende fremlæggelser med bl.a. bopladsmaterialet fra jættestuernes tid.

Niels H. Andersen
Moesgård Museum

Bodil Bundgaard Rasmussen, Jørgen Steen Jensen og John Lund (red.): *Christian VIII og Nationalmuseet, Antikker, mønter, medailler*. København 1999. 178 sider. ISBN 87-89438-04-3. Engelsk version, samme redaktion: *Christian VIII and the National Museum. Antiquities, Coins, Medals*. København 2000. 180 sider. ISBN 87-89438-05-1. I kommission hos Aarhus Universitetsforlag. Boglædepris for begge udgaver: 188 kr.

I januar 1998 blev der på 150-årsdagen for kong Christian VIII's død afholdt et symposium på Nationalmuseet. Bogen, "Christian VIII og Nationalmuseet", er i udvidet form en offentliggørelse af de foredrag, der blev holdt på symposiet. Bogen såvel som symposiet trækker et overset kapitel af dansk ånds- og personallhistorie frem i lyset.

Mens efterfølgeren, kong Frederik VII's rolle inden for dansk arkæologi er almindelig kendt og beskrevet mange steder, har der ikke været direkte fokus i faglitteraturen på faderens, Christian VIII's store betydning for de danske museer. Det politiske systemskifte, der fulgte efter hans regeringstid, har utvivlsomt været medvirkende til, at denne konges

indsats i den umiddelbare eftertid ikke blev vurderet efter fortjeneste. I det unge demokrati, der brød med fortiden, lå det ikke lige for at fremhæve den sidste enevoldskonges dyder, heller ikke den indsats, der hører til kulturområdet. Kort fortalt var Christian VIII en af sin tids store privatsamlere. Tyngdepunktet i hans samling var antikke vaser, mest syditaliske og sicilianske, foruden en møntsamling, hvor især græske, antikke mønter samt medaljer til minde om revolutionære begivenheder udgjorde den mest betydelige del. Christian VIII indtog således ikke bare monarkens traditionelle rolle som mæcen, til støtte for kunst og kultur. Bogen lader kongen træde i karakter med sin helt egen aktivitet. Hans private samling var af høj international karat, og de kontakter, han skabte i udlandet ved sin samlervirksomhed, var frugtbar for videnskaben inden for de pågældende fag. Nogle traditioner blev grundlagt, som endnu i moderne tid er en kilde til faglig vækst.

Et par år efter Christian VIII's død i 1848, ni år efter tronbestigelsen, blev privatsamlingen overført til de statslige museer. De naturhistoriske dele, bl.a. konkyliesamlingen, kom til Universitetsmuseet, senere til Zoologisk Museum. De antikke samlinger samt mønt- og medaljesamlingen er på nutidens Nationalmuseum, hvor de er med til at sikre både Antiksamlingen og Den kgl. Mønt- og Medaillesamling internationalt ry. Bogen "Christian VIII og Nationalmuseet" griber således ned i et meget centralt kapitel af dette museums historie.

Indholdet af bogen er i harmoni med dens titel. I seks artikler behandles de dele af Christian VIII's samling, som har betydning for Nationalmuseet, og samtidig gives en biografisk og kulturhistorisk skildring af dens ophavsmand og den Guldalder, hvori samlingen blev til.

Vasesamlingens historie beskrives af chefen for Antiksamlingen, Bodil Bundgaard, i afsnittet "Dansk prins i Napoli". Læseren følger den daværende prins Christian Frederik og hans unge frue på deres store udenlandsrejse fra 1818-1821, hvoraf de sidste par år blev tilbragt i Syditalien. Det var på denne del af rejsen, prinsen for alvor blev inspireret til at opbygge et privat museum, og han knyttede gode personlige kontakter i dette øjemed. Ved hjælp af fine farvebilleder frem-

tryller afsnittet for læseren fornemmelsen af Middelhavsområdets klima, lyde og lugte. Også læserens høresans aktiveres. Fortiden bliver nærværende ved en flittig brug af citater fra breve, dagbøger og protokoller. Af det ret omfattende materiale af denne art, der er overleveret, er foretaget et effektivt udvalg. Datidens sprogtone bringer læseren helt ind på livet af rejseselskabet. Samtidig glemmes ikke det, der er kernen i skildringen, Antiksamlingens pragtfulde samling af syditalisk, figurmalet keramik.

I John Lunds afsnit om generalkonsul C.T. Falbes erhvervelser til prins Christian Frederik af oldsager fra især Tunesien, men også Italien og Grækenland, er læseren stadig på Antiksamlingens område. Afsnittet giver et metodisk og faghistorisk interessant indtryk af, hvordan oldsager fra Middelhavsområdet og den nære Orient på dette tidspunkt samledes og fragtedes til Europa. Gode personlige kontakter, stædig diplomatisk indsats, stor faglig indsigt samt en god økonomi i ryggen gjorde C.T. Falbe til én af sin tids store danske indsamlere. Aktiviteten var dengang ganske lovlig. Først i det 20. århundrede kom de internationale konventioner, der har til opgave at sikre antikke levn i deres hjemlande og forhindre usagkyndig fremgravning med det dertil hørende tab af værdifulde oplysninger om fundkontekst.

Antiksamlingens ca. 50 ægyptiske genstande fra Christian VIII's samling behandles af Anne Haslund Hansen. Også dette afsnit er fuldt af liv samtidig med, at det på anskuelig måde forklarer sider af datidens kunstsyn og lærdomsideal. Læseren møder nogle af de kulturpersonligheder, bl.a. Ove Høegh-Guldberg, der var med til at inspirere den daværende prins til at opbygge denne del af samlingen, det eksotiske og stilistisk anderledes, som kunne stille de klassisk romerske og græske ting i relief. Centralt i forhold til bogens budskab er den passage i afsnittet, som vurderer Christian VIII's samling i forhold til datidens "museumsvæsen". Det koncept, raritetskabinetterne og kunstkamrene var indsamlet efter, var nu fortid. Christian VIII's samling var præget af en specialisering i emner. Det var en trend fra 1700-tallet.

Christian VIII's anden store hovedinteresse, mønter og medaljer, beskriver lederen af Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Jørgen

Steen Jensen, i afsnittet "Christian VIII som numismatiker.". Afsnittet indeholder mange konkrete oplysninger, ligesom en række meget skarpe fotos af mønter og medaljer viser fine detaljer. Ved sin veldisponerede, klare og knappe form fængsler skildringen. På ganske få sider gives et fint overblik over samlingens hovedbestanddele. Dels græske mønter, specielt fra den sydlige og, i en del af antikken, græske del af Italien; dels medaljer udsendt i forbindelse med revolutionære begivenheder i Frankrig (herunder Napoleonskrigene), Belgien, Polen, Tyskland etc.

Læseren følger væksten og opbygningen af denne del af samlingen fra dens spæde start på Italiensrejsen. Man møder de fagfolk, som prinsen ansatte til at ordne møntsamlingen, men bliver samtidig klar over, at prinsen selv var både aktiv og kompetent, fagligt og æstetisk, en "musernes yndling". Forfatteren udvider derefter perspektivet og beskriver Christian VIII's indsats for at højne kvaliteten af sin samtids medaljekunst bl.a. i kraft af positionen som præces for Kunstakademiet.

Det lykkes forfatteren at nedbryde tidsbarrieren mellem læseren og temaet ikke mindst ved den engagerede fremstilling af, hvor prægtig en del af det moderne Nationalmuseum, Christian VIII's samling dog udgør. Det er forfatteren "ikke i tvivl om, når man til daglig har den glæde at færdes i hans samlinger, løfte en mønt og nikke genkende til Christian VIII's monogram på etiketten neden under".

De to sidste afsnit, Anders Monrad Møller: "Samlingernes betydning for Christian VIII" og Jørgen Jensen: "Med Christian VIII gik meget til graven", tegner et omrids af Christian VIII's særlige bidrag til Guldalderetiden; samspillet mellem tidsånd, hans liv og livsværk. Det førstnævnte afsnit har en biografisk synsvinkel, som titlen antyder. Samtidig indeholder det interessante oplysninger f.eks. om datidens idealer for børneopdragelse med Rousseaus tanker som idegrundlaget. En væsentlig oplysning for at forstå Christian VIII's passion for at samle er, at det var en yndet undervisningsform og et meget brugt didaktisk redskab, som Christian VIII mødte som barn, at lade børn arbejde med genstandssamlinger for at styrke iagttagelsesevne, koncentration, systematik og ordenssans. I grunden en moderne tankegang at spille på

mange forskellige "intelligenser" i undervisningen, her den rumlige, naturalistiske, logisk-matematiske. Jørgen Jensen, der har skrevet flere afhandlinger om museumsmanden C.J. Thomsen, afslutter bogen og beskriver bl.a. det epokeskift fra enevælde til demokratisk stat, som Christian VIII's død markerede, og den dermed forbundne udviklingsproces, der skabte det offentlige museumsvesen.

Bogen er velredigeret. I forbavsende ringe grad er der tale om gentagelser i afsnittene. Som beskrevet ovenfor udgør hvert afsnit sin facet af den samme historie. Berører forfatterne et tema, som en anden har været inde på, giver det, som et prisme man drejer i lyset, en helt ny farve og glans. Billedet er mangefacetteret, men der opstår en harmonisk helhed, når alle afsnittene betragtes under ét.

Bogen har et behageligt og ret handy format. Bagest er en nyttig litteraturliste og et personregister. De mange henvisninger samlet i en noteliste bag hver artikel, kalder på opdagerglæde hos den læser, der vil fordybe sig yderligere, men det appellerer ikke til den brede læserskare. Bogen er en godbid for den interesserede lægmand med forkundskaber samt for fagmanden.

Karen Løkkegaard Poulsen
Maribo

Else Roesdahl: *Vikingernes verden. Vikingerne hjemme og ude.* 7. udgave. København 2001. 336 sider. ISBN 87-00-75008-5. Bogladepri: 299 kr.

Else Roesdahl, professor i middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet, har med sin bog "Vikingernes verden" skrevet en vaskeægte publikumssucces om en af de mest sagnomspundne perioder i Nordens historie. Med sikker hånd føres læseren igennem en række klart disponerede hovedkapitler, hvor alle sider af dette omfattende emne beskrives. I det første af de tre overordnede afsnit "Vikingetiden og kilderne" præsenteres de kildegrupper, som ligger til grund for fremstillingen. Afsnittet "Skandinavien", der giver et signalment af vikingernes hjemlande, er inddelt i en række mindre kapitler som f.eks. "Men-

nesket" med underinddelingen "Udseende og hygiejne. Påklædning. Smykker. Bolig og fest", "Konger og riger" med underafnittene "Legitimitet og personlig magt. Kongemagt. Danmark, Norge, Sverige", og "Handel og byer" er opdelt i "Hedeby. Birka og Sigtuna. Kaupang. Andre handelspladser og byer". Det tredje hovedafsnit "Ekspansionen" omhandler de områder og lande, Vesteuropa, De Britiske Øer, Nordatlanten og Baltikum/Rusland, hvor vikingerne satte sig spor i landskabet og sproget. Bogen er glimrende illustreret og forsynet med relevant kortmateriale, stikordsregister samt et udvalg af den meget omfangsrige litteratur om vikingetiden, der kan danne grundlag for videre studier.

Bogen, som udkom første gang i 1987, foreligger nu i 7. og stærkt reviderede udgave og giver, som det fremgår af omslaget, "et helhedsbillede af den tid [vikingetid]" samtidig med, at den "giver ny arkæologisk viden om vikingetiden". Det er disse to aspekter, nærværende anmeldelse vil forholde sig til.

Hvad sidstnævnte angår, beskrives i det indledende kapitel, hvorledes ny arkæologisk viden har ændret vor opfattelse af perioden. Man må derfor som læser forvente, at der er sket væsentlige ændringer i forhold til de tidligere udgaver. Den ny viden skal man imidlertid kigge godt efter, idet den hovedsagelig er formidlet gennem billedteksterne til illustrationerne. At forfatteren kun undtagelsesvis har fundet anledning til egentlige omarbejdelser af brødteksten på grundlag af de seneste 15 års arkæologiske forskning forekommer at være i underkanten.

Hvilken ny arkæologisk viden er det så, der eksempelvis kunne eller burde have fundet vej til bogens spalter? Hvad det hjemlige stof angår, har bopladsarkæologien, herunder udgravninger af storgårde, byer, anløbs- og handelspladser, frembragt et så differentieret billede af bebyggelsen, at den klassiske opdeling i landsby og by ikke længere holder, og mindre ændringer i teksten er derfor ikke tilstrækkeligt dækkende for de opnåede resultater. Her kunne man have udnyttet resultaterne fra eksempelvis Lars Larsson og Birgitta Hårdh (red.): "Centrala platser – centrala frågor". *Acta Archaeologica Lundensia* in 8. No. 28, 1998 (findes i bogens litteraturliste) og Jens Ulriksen: "Besejling og bebyggelse i

Danmark mellem 200 og 1100 e.Kr.”, Roskilde 1998 (burde findes i litteraturlisten). Konkret burde en lokalitet som Sebbersund (P. Birkedahl og E. Johansen “En handelsplads fra yngre jernalder og vikingetid fra Sebbersund ved Limfjorden”, Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1991 (1992)), der netop afspejler vikingernes internationale forbindelser, være omtalt, ligesom resultaterne fra de sidste 25 års udgravninger i Ribe forekommer at være noget stedmoderligt behandlet.

På vikingernes udebane ville det have været interessant at få mere at vide om det vigtige, men noget oversete Østersøområde: Nordtyskland, nordlige Polen, Baltikum og Rusland. F.eks. tyder de nye undersøgelser ved Gross Strömkendorf på den nordtyske Østersøkyst på en dansk/skandinavisk bosættelse i dette ellers slaviske område. Med det seneste årtis åbning mod øst kunne man have håbet på en mere indgående behandling af dette område, end de blot 16 sider det er blevet til. I øvrigt synes Finland slet ikke at have været en del af vikingernes verden.

Efter hvilke principper sammenstykker forfatteren så sit vikingeverdensbillede? Gennem anvendelse af skriftlige kilder, der for en stor dels vedkommende er senere end vikingetiden f.eks. Adam af Bremen (1070) og Eddadigtningen (13. årh. og senere), skaber Else Roesdahl et billede af vikingetiden uden modsigelser, og med en ofte detaljeret beskrivelse af det arkæologiske materiale, der imidlertid i forhold til de skriftlige kilder, kun i begrænset omfang anvendes til væsentlige konklusioner. I det hele taget gør forfatteren sig ikke store tanker om arkæologien og det arkæologiske materiales udsagnskraft: “Arkæologiske kilder kan i en vis udstrækning forstås uden forudgående special kundskaber, såfremt de er velbevarede”. “For at få et godt indtryk af, hvordan anlæg og genstande oprindeligt så ud, hvordan de fungerede, og hvilken teknik og arbejdsindsats der lå i fremstillingen af dem, er det tit nødvendigt at fremstille en model eller en tegnet rekonstruktion” (s. 27). Disse citater giver et indtryk af forfatterens forståelse for og anvendelse af det arkæologiske kildemateriale, som i høj grad har sit udspring i, hvad man kan kalde en teknologisk infaldsvinkel, hvad læsningen af afsnittet “Arkæologiske fund” kan

bekræfte. Hele den teoretiske udvikling, faget har gennemgået i det sidste halve århundrede, omtales ikke og bliver følgelig heller ikke nyttiggjort i bogen. I nogle tilfælde kunne en ganske simpel brug af det arkæologiske materiale være med til at belyse væsentlige problemstillinger. Således f.eks. processerne omkring overgangen til kristendommen, der i bogen beskrives på grundlag af de skriftlige kilder med Jellingkomplekset som det arkæologiske kronvidne. En meget snæver synsvinkel på kristningsprocessen, der i dette tilfælde udelukker en diskussion af et af periodens væsentlige og – indrømmet – ikke afklarede spørgsmål, som det arkæologiske materiale kan belyse. Man kunne f.eks. stille spørgsmålet, om det er sandsynligt, at den kristne Harald Blåtand opfører de kongelige ringborge omkring 980 og lader dem befolke, skal vi tro gravene og deres indhold, med tydeligvis hedenske beboere. Hertil kommer den intense forskningsdebat, der foregår på grundlag af udgravningsresultater fra tidlig kristne kirkegårde rundt om i landet, hvor man med rimelighed kan rejse spørgsmålet, om kristendommen har givet sig udslag i dannelsen af menigheder, før kongen officielt gik over til den nye tro.

“Bogen omhandler de aspekter af vikingetiden, jeg selv finder vigtigst, og hvor jeg finder, at synspunkter og problemstillinger er rimelig afklarede” (s. 7). Det er naturligvis enhver forfatters ret og pligt at fremdrage de aspekter, han/hun finder væsentlige, ikke mindst i en bog af denne type, hvor der i sagens natur ikke er tale om et videnskabeligt primærarbejde, men i nok så høj grad om en sammenfatning af publiceret litteratur. Men at kun “synspunkter og problemstillinger som [forfatteren synes] er rimelig afklarede” bliver præsenteret for læseren er mere problematisk. Det er en del af den videnskabelige proces netop at problematisere synspunkter, og ikke alle væsentlige aspekter kan afklares, men de kan beskrives. Ved at vælge dette i virkeligheden meget subjektive kriterium fri for “for og imod overvejelser”, og fri for en gerne kritisk stillingtagen til kontroversielle synspunkter, bliver læseren foreholdt indsigt i væsentlige overvejelser. Dette ved fagmanden, men bogen henvender sig i høj grad til et bredt publikum, uden forudsætninger på dette punkt, og som kunne være

hjulpet med en mere indgående "brugervejledning" om centrale problemstillinger. Den moderne læser kan godt forholde sig kritisk til informationerne og forventer ofte at blive indviet i fagfolkenes overvejelser.

At beskrive "Vikingerne verden" på blot 336 sider indebærer naturligvis en række valg og vægtninger af periodens righoldige kilde-materiale. Man kan altså være enig eller uenig i valget, men det er naturligvis som nævnt helt legitimt at foretage en sortering af stoffet til en bred fremstilling af en periode, som der her er tale om. Else Roesdahl har overblik og indsigt i denne periode, emnerne er relevante og informationerne er mange og detaljerede. "Vikingerne verden" er derfor trods principielle indvendinger uomgængelig læsning for den, der ønsker en guidet tur i vore berømte og berygtede forfædres kølvand.

Tom Christensen
Roskilde Museum

Mats Roslund: *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300.* Vetenskaps-societeten i Lund. Lund 2001. 496 sider. ISBN 91-973773-3-3. Bog-ladepris: Ikke oplyst.

Med sin doktorafhandling på i alt 496 sider har den lundensiske middelalderarkæolog Mats Roslund placeret sig inden for en mindre stime af universitetsbaserede, middelalderarkæologiske keramikstudier fra de seneste år (Magnus Elfvendahl: "Från skärva till kärl, Ett bidrag till verdagslivets historia i Uppsala", Lund studies in medieval archaeology 22, Stockholm 1999. Jette Linaa Larsen: "Kar i hvermands eje – køkken- og bordtøjets brug og betydning i senmiddelalder og renaissance, En undersøgelse af udvalgte keramiske fundkomplekser fra perioden ca. 1400-1600 med henblik på typologi, kronologi, proveniens, konsumtion og distribution", 1-3, ph.d.-afhandling, Afdeling for Middelalderarkæologi, Aarhus Universitet, April 2000 (upubl.)). Som medlem af alle tre bedømmelsesudvalg og med aktier i et par andre bidrag om emnet (Per Kr. Madsen (red.): "Middelalderkeramik fra Ribe, Byarkæologiske Undersøgel-

ser 1980-87", Den antikvariske Samlings skriferække bd. 2, Jysk Arkæologisk Selskab, Århus 1999. Hartwig Lüdtke og Kurt Schitzel (udg.), Henning Stilke (red.): "Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa, 1-3, Schriften des Archäologischen Landesmuseums", Bd. 6, herausgegeben von Claus von Carnap-Bornheim, Neumünster 2001. Per Kr. Madsen: "Gravens vellugt, Danske gravpotter fra middelalderen", Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1999 (2001), s. 69-172) kunne det være fristende at forsøge en samlet oversigt, men her skal interessen koncentreres om Roslunds bog. Om denne og de to andre afhandlinger gælder i udpræget grad, at forfatterne ønsker at anvende deres kildemateriale, keramikken, til andet og mere end rene typologisk-kronologiske studier. Dette er nødvendigt i udviklingen af faget, men rummer også den risiko, at man ved inddragelse af nabo-discipliners område kan komme på for tynd is – samt at den personlige tilgang og tolkning kan få en efter min mening for stor vægt. De tre afhandlingers hovedtitler illustrerer dette ved deres lidt florumvundne formuleringer. De skal dog ikke forlede nogen læser til at tro, at dette ikke er alvorlig forskning.

Det nordiske, geografiske område for Mats Roslunds arbejde omfatter de i middelalderen danske landsdele Skåne, Halland og Blekinge, og da hans bog er en god og brugbar, veldisponeret og godt illustreret (men for fagfolk) afhandling, vil den være uomgængelig for studiet af dansk ældre- og højmiddelalder. Alene det, at Roslund får brudt den monolite blok af Østersøkeramik ned i håndterlige grupper og perioder, må fremhæves, men også de tankevækkende tolkninger, der foretages på grundlag af materialet, skal fremhæves.

Første kapitel præsenterer problemstillingen og de muligvis undertrykte og oversejete slaver. Dernæst et kapitel om materiel kultur og overføring i teoretisk perspektiv og som baggrund for præsentationen i kap. 3 af den gave, nemlig den slaviske keramik og dens inspiration, som blev rakt de nordiske folk. Kapitel 4 er omfangsrigt, for det rummer en gennemgang fundplads for fundplads af, hvorledes gaven blev modtaget, brugt og forstået. Og kap. 3-4 med deres store tegningsmateriale kan som en botanisk flora an-

vendes ved bestemmelsen af andre fund. Kap. 5 rummer Roslunds konklusioner på denne gennemgang. Her hører man Roslunds egen røst mest tydeligt på vejen frem til kap. 6 med en kataloggennemgang af de seks udvalgte keramiklandskabers fund set i regionalt perspektiv (Østdanmark, dvs. Skåne, Halland og Blekinge, Gotland, Småland og Öland, Västergötland, Östergötland samt Mälardalen – alt med både by- og landfund fra i alt 99 lokaliteter der hver for sig ofte repræsenteres af mere end én udgravning eller ét fund). Oprindeligt var det vist hensigten også at inddrage landskaberne vest for Øresund, men det er forståeligt, det ikke blev til noget. Blot kunne man opfordre til, at Roslund fik mulighed for det. Så følger to selvstændige afsnit med keramologiske undersøgelser ved Birgitta Hulthén samt endelig engelsk summary og litteraturliste. Alene at få gennemgået og registreret så stort og uensartet et materiale uden at miste overblikket er imponerende, og Mats Roslunds afsluttende redegørelse for den keramiske udvikling finder jeg fremragende – den er sikkert skrevet og overbevisende fremført.

Som læser af Roslunds bog bør man begynde med afsnittet om terminologien først i kap. 6, s. 257ff. Den klarhed, det skaber, burde have sikret det en mere fremskudt plads i bogen. Tillige er det en svaghed, at der ikke sammen med terminologien gøres tydeligere opmærksom på, at Roslund afviser den ellers i svensk keramikforskning knæsatte systematisering, som Dagmar Selling stod for med sin bog fra 1955, og hvor fundene fra Birkas grave samt den vanskelige tilgang til østeuropæisk materiale nødvendigvis måtte præge udfaldet. Sellings terminologi med dens indbyggede vanskeligheder over for især større skårmængder uden iøjnefaldende formvariation har siden præget så godt som al svensk keramikforskning, bl.a. Elfwendahls arbejde, og også hos Linaa Larsen har den fundet indgang. Roslund fører sit egentlige opgør med Selling igennem s. 49ff i det væsentlige afsnit om definitionen af Østersøkeramik, idet han (s. 258) tilslutter sig de fremgangsmåder, som Torsten Kempke har demonstreret i sin behandling af keramikken fra det slaviske fyrstesæde Starigard/Oldenbourg, samt endvidere lader sig inspirere af A. Bukos ideer om såkaldte "Vessel Shape Families". I betragtning

af Sellings betydning og den energi, der med rette lægges i diskussionen af hendes teser, er det nok en rent freudiansk forglemmelse, at Sellings bog fra 1955 glimrer ved sit fravær i Roslunds litteraturliste.

Ærindet i Roslunds bog er østligt, men for bedre at forstå afgrænsningen af hans periode og område havde det været gavnligt med et udblik mod vest og dermed til sammenhængen mellem vest og øst. Som han selv fremhæver s. 78, er der indtruffet markante ændringer i den opfattelse af den importerede keramik's handelshistoriske udsagnskraft, som frem for alt G.C. Dunning stod for, men netop her ville der også have været relevant stof til den refleksion over, hvad fremmede fund faktisk afspejler, som Roslund selvsagt gør meget ud af. Også den forskning i forholdet mellem keramikproduktion og -distribution, som det rigere engelske kildemateriale tillader, kunne have været inddraget med henblik på en karakterisering af arbejdsdelingen på området og dermed også en sammenligning mellem de slavisk-nordiske forhold på den ene og de engelske forhold på den anden side.

Et væsentligt aspekt heri er, hvorledes man må forestille sig, at "de fremmede" blev opfattet i middelalderen. At de slaviske folk fra og med romantikkens nationalismebølge fik en stigmatisering at føle, de endnu bærer, er nok korrekt, men var det også sådan tidligere? Handelsprotektionisme og toldregler er ikke nødvendigvis udtryk for racisme. Roslund opererer her mestendels på basis af tilgængelig litteratur, men han har ret i at pege på "de fremmedes" behov for beskyttelse fra en overherres side. Heraf drager han konsekvensen ved s. 84 at afvise muligheden af det personlige initiativ, f.eks. når det gjaldt den foreslåede tilstedeværelse af frie, indvandrede engelske entreprenorpottemagere i 1000-årenes Lund. Det er en anakronisme – men er det ikke lige så vel en anakronisme fra Roslunds side at betegne forhold i 900-årenes engelske byer med ordet feudalt – et lidt mantraagtigt udtryk, hvis tilsynekomst understreger, at en klargøring af den historiske ramme og terminologi havde været på sin plads. Nu får en længere gennemgang af forhistorisk arkæologis (s. 69 f.eks.) syn på grupper og deres identitet en uhensigtsmæssig overvægt bag Roslunds skelnen mellem

kulturel og etnisk identitet (s. 65) og hans konstatering af (s. 75), at mennesker i fortiden anvendte deres materielle kultur som identitetssignal. Hvad middelalderen angår, kan det også gerne være, men netop her løber Roslunds tekst ind i en fælde, nemlig de mange steder, hvor det nævnes, at der i et fundmateriale indgår tyske Kugeltöpfe – hvorfor kan de ikke være sydkandinaviske, danske, skånske eller blot til en variation nordtyske? Begrebet kuglepotter får karakter af en lignende monolit som det østersøkeramikkompleks, Roslund bryder op. Kun et enkelt sted, s. 149, forsøges en vis opdeling, og i bogens konklusion s. 237f. er kuglepotter i Lund slet og ret tegn på tysk indflydelse, som bredte sig til den sene type Østersøkeramik, gruppe c. I Skara er der for få kuglepotter til at vise tysk tilstedeværelse, mens de i Lödöse er repræsenteret med både hjemlige og fremmede, dvs. tyske eksempler.

Alt dette er jo imidlertid indvendinger af mindre betydning, når man vender sig til bogens keramiske hoveddel. Den repræsenterer et arkæologisk monument, nemlig nedbrydningen af Østersøkeramikken som en monolit i forskningen. Roslunds opdeling af Østersøkeramikken og ikke mindst dens afgrænsning mod den sene vikingetids keramik samt oversigten over den hjemlige slaviske keramik og dens udbredelse er en bedrift. Sammenfatningen af den slaviske keramik side 133ff samt afsnittet om de regionale varianter – det er smukt udkårne og arrangerede skiver af monolitten. Til eksempel skal nævnes den overbevisende redegørelse for det helt varierende formforråd, for kronologien og for typologien i henholdsvis Lund og Sigtuna. Det er afgørende, bl.a. for diskussionen om tidlig bydannelses forskellige baggrund og for opfattelsen af sammenhængen mellem keramikteknologi, -former og brugen af keramik. Fulgte der særlige madvaner, bordskik eller andet med Østersøkeramikken – det er spørgsmål, som andre kan gå videre med. Men at hængekar og lamper på fod er særformer, der udvikles alene i Lund blandt efterkommere af de første keramikere med østersøkeramik på kavaletten, er værd at notere – også som baggrund for ønsket om at undersøgelserne må blive fulgt op vest for Øresund, for der har vi også hængekar og lamper og ville gerne kende deres baggrund.

Roslunds tese om Lund er, at der på et tidspunkt i 1000-årene flyttes eller flytter et kontingent slaver til byen, som lejetropper eller som en måske landflygtig fyrstes omfattende følge og folkehold. De medbragte børn og kvinder og dermed deres hjemlands skik og brug på det keramiske område, og først efter en generations tid udvikles der nye særformer i Lund, som ikke genfindes syd for Østersøen. Den direkte forbindelse blev kappet – sønner og døtre gifter sig lokalt, integreres og videreudvikler en fælles, ny kultur.

Oveni dette antyder Roslund s. 240 en nyorientering i opfattelsen af bydannelsesprocessen, som ellers i lundensisk sammenhæng har været fæstnet på teorien om byerne som magt- og administrationscentre. Roslund fremhæver, at også handelen og innovationen af nyt har befordret udviklingen, bl.a. ved at cementere magtens fastholdelse og udtryk. Det skal ikke være Pirettes tese om igen, men at se den materielle kultur og handelen som elementer af bydannelsen er ret beset en logisk konsekvens af de hovedspørgsmål, som afhandlingen rejser om Østersøkeramikens opståen og rolle i perioden 900-1300. Roslund vover sig vel langt ud, som når han s. 241 ophøjer et enkelt skår af østersøkeramik af type c i Stockholm til et veritabelt urbaniseringskriterium, uanset typens fravær i hele Mälardalens landbebyggelse. Ideen er i sig selv spændende og illustrerer, hvad Østersøkeramikken også kan rumme af potentiale, men bør sammenholdes med Roslunds eget udsagn s. 43 om (med henv. til Johann Callmer), at keramikken er tegn på regelbundet, personlig tilstedeværelse i kortere intervaller. Er det et bykriterium?

Roslunds betragtning knytter sig til afhandlingens hovedspørgsmål s. 14, hvor det gjaldt om at finde ud af, hvad der er sammenhængen mellem østersøkeramik og slavisk identitet. Altså om det er muligt, at en fastlæggelse af, hvad keramikken kan vise om slavisk tilstedeværelse i den tidlige middelalder Sverige, nu også kan sige noget om slavisk identitet? Efter min mening er bogen nær på at dokumentere noget andet, nemlig en del af indholdet i en svensk eller sydkandinaviske identitet, sagt med Roslunds ord i den endelige konklusion s. 255: "...overførslen af den klassiske senslaviske keramik fra en etnisk ren slavisk tradition til en mere man-

gefacetteret og i mange fald rent skandinavisk tilvirkning”. Ordet etnisk er på mode i dagens Danmark, hvor dets stigmatiserende brug er daglig kost, men det er helt velgørende at gøre sig klart, at alle er etniske, og at mange forskellige ingredienser løber sammen i selv den reneste aftapning. Roslund ved godt, hvilken del af arkæologiens mørke historie, han her er inde på at tangere – også det gør han udmærket rede for i sin indledning. Pointen er, at han med sin undersøgelse leverer en vigtig understregning af, hvor sammensat skandinavisk og for den sags skyld dansk kultur var i tidlig middelalder, også på den materielle kulturs plan. Skulle nogen betvivle arkæologiens betydning for studiet af middelalderen, bør denne bog fremhæves som eksempel på det modsatte.

Per Kristian Madsen
Danmarks Middelalder og Renæssance
Nationalmuseet

Wijnand van der Sander & Torsten Cappelle: *Mosens Guder. Anthropomorfe træfigurer fra Nord- og Nordvesteuropas fortid.* (Immortal Images. Ancient anthropomorphic wood carvings from northern and northwest Europe). Silkeborg Museum 2001. 101 sider. ISBN 87-88016-81-1. Bogladeprijs: 98 kr.

Silkeborg Museum ligger ikke på den lade side; den ene store internationale udstilling efter den anden ruller i disse år gennem dette middelstore provinsmuseum, og man bøjer sig ærbødigt for både initiativ og resultat. Her er ikke tale om udstillinger, der er indkøbt fiske og færdige, men om noget, der tværtimod er skabt på eget initiativ. Således også “Mosens Guder”, der blev vist i 2001. Her er det lykkedes at samle en række træskulpturer fra forhistorisk og tidlig historisk tid fra det nordvesteuropæiske lavland – i visse tilfælde er det kopier, i andre er det originalerne, som har fundet vej til den gule museumsbygning ved Silkeborg sø. I en smuk og æstetisk udstilling, men også informativ og saglig, kunne den besøgende vandre rundt og med egne øjne tage fortidens træskulpturer i øjesyn. Hver og en var vel kendt på forhånd, men

samlet kom de til at udgøre et helt univers af menneskelige gestaltninger – store og små, mænd og kvinder, hele og halve, påklædte og nøgne. De blev pludselig til en arkæologisk *fundgruppe*.

Det er denne fundgruppe, som har fået sin egen publikation gennem det katalog, der fulgte udstillingen. Den ene af forfatterne, den hollandske museumsmand, Wijnand van der Sander, har tidligere gjort sig bemærket i forbindelse med udstillingen på Silkeborg Museum om moselig. Hans bog om de nordvesteuropæiske moselig, “Udødeliggjorte i Mosen” (Amsterdam 1996), er den eneste samlede præsentation af denne store fundgruppe og den nyeste forskning knyttet hertil. Denne bog var oprindeligt skrevet på hollandsk og siden translatoroversat til dansk. Hvor fremragende bogen end er, så fremstår den på et ubehjælpsomt og til tider pinligt misvisende dansk. Denne fejl er ikke gentaget i forbindelse med “Mosens Guder”; teksten er oversat til ordret og præcist dansk og simultant til engelsk. Bogens layout er i overensstemmelse med den særegne danske trend inden for internationalisering – venstre spalte på dansk, højre på engelsk. Heraf følger, at selv den årvågne læser må holde tungen lige i munden og blikket stift rettet mod papiret for at følge sætningerne på deres slingrende vej mellem de mange illustrationer. Dette skal dog ikke lægges forfatterne til last, for deres tekst er indsatsen værd.

Akkurat som “Udødeliggjorte i Mosen” havde sin styrke ved at samle og præsentere en specifik fundgruppe, som normal har været behandlet nationalt – eksempelvis Silkeborg Museums egen Tollundmand – som del af en fælles vesteuropæisk fundgruppe, er “Mosens Guder” det samme. Med tilsvarende saglige og faglige tyngde gør de to forfattere rede for fundene, fundforhold, spørgsmålet om bemaling, dateringsproblematikken, skriftlige kilder som omtaler kultfigurer etc. På den måde løftes teksten bort fra fokuseringen på den enkelte skulptur som unik. Alle figurer er selvfølgelig forskellige, men bragt sammen viser de nogle generelle tendenser, der åbner for nye spørgsmål.

Selv om de anthropomorfe figurer strækker sig over en periode på 7000 år, fra 5500 f.Kr. til 1500 e.Kr., så ligger hovedparten af de C14-daterede i førromersk jernalder

(500-Kr.f.) og i de første århundreder efter, dvs. samtidig med den største gruppe af date-rede moselig. Hvorfor var netop disse århundreder så stærkt repræsenteret, når ofringer og nedlægninger i de nordvesteuropæiske moser har fundet sted igennem hele oldtiden? Og hvad betød de enorme konstruktioner af træveje, den længste på 3,5 km og med en bredde på mere end 3 m, flankeret på siderne af plankeformede træskulpturer, der førte gennem de selv samme naturområder – moserne? Var det en praktisk markering af særligt farlige steder på strækningen og en beskyttelse af den vejfarende, sådan som teksten foreslår? Eller må vi i stedet forsøge at tænke i baner af processionsveje gennem områder, der var farlige af andre grunde end den, der lå i risikoen for at få våde fødder?

En række af skulpturerne er androgynne. Flere er fremstillet som kvinder, men med hul i underkroppen og dermed mulighed for påsætning af en fallos. Disse seksuelt flertydige personer sætter forfatterne antydningvist i forbindelse med Odin-figuren, ligesom også de skulpturer, hvis ene øje ser ud til at være ødelagt. Videre diskuteres mulige indicier for at tillægge de valgte træsorter symbolsk signifikans, således som Bryony Coles har gjort på engelsk materiale. Forfatterne må imidlertid konstatere, at hverken det kontinentale eller det skandinaviske materiale synes at vise nogen tendens til signifikant variabilitet.

Hovedparten af de overleverede træskulpturer tolkes som gudestatuer, og forfatterne diskuterer de skriftlige kilders beskrivelse af hedenske templer og gudefigurer. Forsigtigt berøres spørgsmålet om specifikke gudegestalter, primært Odin-figuren, men længere går de heller ikke. Fremstillingen er faktabaseret og i højeste grad støvsuget for fortolkninger. Af samme grund vil enkelte læsere formentlig vende det sidste blad med en antydning af skuffelse. Som empirisk forankrede arkæologer har forfatterne nemlig ikke ladet sig lokke ud i religionsfortolkningens hængedyng, hvilket er højt respektabelt og fuldt forståeligt. Denne glimrende bog kunne derfor have vundet yderligere, om en religionshistoriker eller antropolog havde haft et enkelt kapitel til at diskutere figurerne som mere end udskårne træstykker og eksotiske oldsager.

Lotte Hedeager
Institut for arkæologi,
kunsthistorie og konservering
Afdeling for arkæologi
Universitetet i Oslo

Jens B. Skriver: *Moesgård. Historien om en herregård.* Højbjerg 2001. 263 sider incl. noter, kilder og litteratur, ordforklaring og register, rigt illustreret. ISBN 87-87334-35-6. Bogladepris: 248 kr.

“Moesgård” er en ualmindelig stor og flot bog. 263 sider, stift bind og mange – ikke mindst – farveillustrationer. Hertil kommer, at der tydeligvis er lagt store resurser i teksten, som er præget af fagligt overskud. Teksten befinder sig i almindelighed i kanten af at være “rigtig” videnskabelig, baseret som den er på omfattende kilde- og litteraturstudier og forsynet med et stort noteapparat. Umiddelbart overraskes man over bogens niveau, men når man ved, hvilken status Moesgård har – ved siden af sin hovedgårdsstatus – er det mere forståeligt. Bogens omfang og udstyr afspejler den faglige position, Moesgård har haft igennem det sidste halve århundrede, hvor gården har været hjemsted for Aarhus Universitets etnografi- og arkæologistudier og et arkæologisk museum. Ligeledes skinner den royale bevågenhed igennem via dronning Margrethes forord. Der mangler ikke rigtig noget, ja nogle steder er der næsten for meget. På grund af Moesgårds særlige status og måske ikke så meget på grund af dens hovedgårdshistorie har bogen formentlig en usædvanlig stor målgruppe i arkæolog- og museumskredse samt i den århusianske befolkning. Hvad der igen berettiger de resurser, der er lagt i bogen. En fornøjelse i sig selv er det, at bogens indhold er historie, fjernt fra de kunsthistorisk orienterede herregårdsbøger, som normalt kan rejse mange penge i produktionen. Når jeg ovenfor skriver, at teksten er på kanten af at være videnskabelig, skyldes det, at man ikke er i tvivl om lodigheden og perspektiverne samtidig med, at man forskånes for de faglige diskussioner og litteraturgennemgange, som ville findes i en videnskabelig bog. Vi får altså her cremen serveret grundigt og i bedste for-

stand populært. Det hører da også med til sammenhængen, at Jens B. Skriver ikke er en hr-hvem-som-helst, men licentiat i Moesgårdstudier.

“Moesgård. Historien om en herregård” lever op til sit navn. Den handler om Moesgård, men også om meget andet. Dette “andet”, som jeg senere skal komme ind på, redder på mange måder bogen, for selv om den er meget velskrevet, var Moesgård til tider kun en mindre herregård, historien ikke altid dramatisk og ejerne til tider middelmådige. Til visse tider har det historiske forløb ikke været specielt ophidsende, og det har været svært for forfatteren at grave noget interessant eller principielt frem. I disse tilfælde begrænser foramen “herregårdshistorien” en smule, dels fordi man jo skal beskrive fra start til slut og holde rammen, til trods for at Moesgård i lange perioder var en mindre del af storgodser med skiftende materielt indhold.

Teksten er opbygget kronologisk. Den er præget af, at – som Jens B. Skriver formulerer det – “For de ældste århundreders vedkommende forekommer der kun sparsomme oplysninger, mens der for de sidste to til tre hundrede års vedkommende er overvældende mange”. (s. 9). Perioden fra 1300-tallet til o. 1700 fylder da også kun ca. 35 sider. På disse præsenteres man for den tilgængelige bygnings-, gods- og personalhistorie, som i relevant omfang sættes ind i en større gods- eller nationalhistorisk kontekst. Karakteristiske træk som køb og salg, arvestridigheder, skiftende status som hovedgård eller bondegård samt jagten på forsvundne bebyggelser præger teksten. I et særligt afsnit (s. 30) redegøres godt for grevers og friherrers privilegier efter enevældens indførelse, men det nævnes ikke, at en af de væsentligste ejerforpligtelser i det nye godssystem, var at indestå for bøndernes skatter. Denne vigtige oplysning får vi blot en passant (s. 53). På side 116 finder vi informationen om, at en hovedgård først opnåede skattefrihed for egen dyrkning, når den havde mindst 200 tønder hartkorn bøndergods indenfor to miles afstand fra gården. Eksemplerne er karakteristiske for behandlingen af godsinstitutionen. Man finder ved gennemlæsning alle de godsinstitutionelle oplysninger, som er vigtige, men da der er tale om en bog om herregården Moesgård, skulle man

måske have overvejet et indledende afsnit, som systematisk redegjorde for herregårdens og godsers institutionelle rammer over tid.

Bogen giver ved en samlet læsning et ualmindelig godt og nuanceret billede af gods og forvaltning, bygningskultur, landskabskultur og herregårdsliv. En lang række almene forhold belyst ved Moesgård. Vi hører om hoveri og livsfæste, husmænd og bønder, skove og krybskytter, rogttere, mejersker og fiskere, forvaltere og forpagtere m.m.m. Ikke desto mindre finder jeg, at netop fæstegodset behandles vel kort. Dvs. ved brug af for få kort og statistiske oplysninger vedrørende beliggenhed, størrelse, udvikling og lignende.

“Moesgård. Historien om en herregård” glimrer ved sit perspektiv. Gennemgående er teksten spækket med relevante udblik til den nationale historie, stilhistorien o.a. Dette udblik gør læsningen lettere, mere relevant og meget oplysende. Selv om alle kapitler har dette præg, vil jeg fremhæve de tre centrale skildringer “Diplomat og reformator” (s. 69 ff.), om Christian Frederik Güldenchrone, “Glansperiode” (s. 91 ff.), om Frederik Julius Christian Güldenchrone og “En borgerlig godsejer” (s. 125 ff.) om Thorkild Chr. Dahl som de mest interessante. Disse kapitler omhandler også de største personligheder i ejerkræden. Især er kapitlet om Dahl læseværdigt. Forfatteren har fundet det nødvendigt med en særlig beskrivelse på 15 sider af Dahls forudsætninger og virke ved siden af at være herregårdsejer, og strengt taget er det derfor næsten irrelevant i sammenhængen. På den anden side er det medrivende skrevet, og udgør faktisk en lille danmarkshistorie for 1800-tallets midte, så forfatteren skal være tilgivet. Det følges i øvrigt op af et godsnært kapitel om Dahls virke på Moesgård.

Den indholdsmæssige kvalitet falder med beskrivelserne af de to kvinder: Dahls enke Eleonora Emilie og datteren Bothilde, om hvem der er mindre at skrive. Det siger alt, at: “Eleonora Emilie satte dog sit præg på Moesgård. Hun fik indrettet en hundekirkegård med gravstene i Moesgårds park ...” (s. 161). I det næste kapitel “Fru Dahl” om datteren Bothilde nedlægges hundegravpladsen. Dette sidste er nok lidt vel karikeret, og foramen tvinger jo bogens forfatter til at behandle de to kvinders tidsperioder også. Men det behøver ikke nødvendigvis være langt.

Alt i alt ser jeg "Moesgård" som en bog af høj kvalitet, langt over hvad man oftest ser. Mange sten er vendt, enkelte savnes måske. Et kæmpearbejde er gjort.

Anders Myrtue
Odense Bys Museer

Gro Steinsland: *Den Hellige Konge. Om religion og herskermagt fra vikingetid til middelalder.* Oslo 2001. 233 sider. ISBN 82-530-2227-1. Bogladepris: Ikke oplyst.

Religionsskiftet i Norden har optaget generationer af forskere fra fagområder som middelalderhistorie, arkeologi, kunsthistorie, filologi og – ikke mindst – religionshistorie. Selv om temaet udfordrer ved sin tværfaglighed, behandles det oftes intradisciplinært. Det sædvanligvis forskelligartede kildemateriale og de forskellige discipliners forskningstraditioner sætter grænser for tværfagligheden. Religionsskiftet analyseres traditionelt ud fra én tidsepoke, før eller efter, og den dynamiske dimension, der ligger i selve skiftet, glider derved i baggrunden. Den foreliggende bog fokuserer imidlertid specifikt på forandringen ved at afsøge de mentale processer, der gjorde befolkningen i Norden (læs Norge!) i stand til at acceptere kristendommen, og det er i sig selv et spændende udgangspunkt. Den norrøne kultur gennemløb i løbet af få århundreder dybtgående forandringer i trosforestillinger og kult, i hele det mentale rammeværk, som i en Bourdieu'sk terminologi skulle kaldes *habitus*. Hvordan skal det forklares? Og hvorfor, spørger forfatteren, vidner ingen kilder om organiseret modstand mod kristendommen, da Olav Haraldsson, kort efter sin død i slaget ved Stiklestad i 1028, martyrforklares og ophøjes til helgenkonge?

Når trosskiftet studeres som en mental proces, bliver udfordringen at afsøge elementer i den norrøne kultur, der kan have fungeret som fortolkningsmæssig drivkraft i en sådan proces. Og her peges specifikt på én: ideen om kongemagten og den hertil knyttede herskerideologi. Forfatterens tese er, at det var den førkristne sakralkonge, der blev selve brofæstet i overgangen, og at det dermed var

kongemagtens ideologi, der banede vejen for kristendommen i den norrøne kultur. Herskermagten og de ideer og riter, der knytter sig hertil, bliver hermed det fortolkningsredskab, der satte folket i stand til at gribe den nye tro. Religionsskiftet i Norden tolkes således som en kontinuerlig proces, hvor den nye gudstro måtte optages og filtreres gennem et begrebsapparat, der var knyttet til en levende og betydningsbærende førkristen tro i den sene vikingetid.

Dette metodiske greb gør det muligt for forfatteren at sammenligne én variabel, kongemagt og dermed herskerideologi, i førkristen og tidlig kristen tid. Arbejds måden består, ud over de kildekritiske og filologiske analyser, i at afsøge mønstre i mytematerialet, der tilsammen kan danne meningsfulde helheder. Derefter sættes disse mønstre i en tværfaglig sammenhæng, som jeg senere skal diskutere. I en detaljerig og omfattende kæde af argumenter, hvis mål er at underbygge forfatterens tese om den sakrale konge som det mentale koblingspunkt mellem de to religioner, føres vi gennem den norrøne mytologi med udgangspunkt i *Skimesmål*, og de tre centrale kristningsfortællinger (Håkon den Gode, Olav Tryggvason og Olav Haraldsson) i Snorre Sturlason's "Heimskringla" i en, hvad man kan karakterisere som induktionistisk bevisførelse for tesens rigtighed.

Temaet om *hierogami*-myten kendes fra forfatterens disputats, "Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi" fra 1991 og er siden videreudviklet i en lang række artikler. Det placeres nu i en Dumézil'sk model, der betoner kongemagtens rituelle og politiske signifikans. Gennem kæder af tekstbaserede fortolkninger argumenteres der for, at den førkristne konge i kraft af sin nedstamning fra Frøy og Gerd, en gud og en jættekvinde, indtog en plads mellem guder og menneske og derved i sin person forenede to modsatrettede poler i den norrøne kosmologi. Vaneguden Frøy, der ved at tage plads i Odins højsæde, ser og forelsker sig i udgårdskvinden Gerd og siden formæles med hende i en social mesalliance, videreføres som konstituerende bryllupsmotiv blandt de tidlige ynglingekonger: Kongen, der ud fra erotisk begær gifter sig med den lavættede kvinde fra en fremmed egn. Som et ledemotiv tillægges det afgørende bærekraft i den fremsatte hy-

potese. Imidlertid er det nødvendigt at understrege, at lignende ægteskabsstrategier ikke er unormale i traditionelle eksogame slægtskabsstrukturer, hvor kongen enten gifter sig (af pligt?) med en kvinde af byrd – oftest udefra – og derved indgår i et tilhørende net af ’stor’politiske alliancer, eller gifter sig (af lyst?) med en kvinde så langt fra hans egen stand og herkomst som muligt. Det afgørende er naturligvis alliancens ideologiske forankring, som må forudsættes at være uforandret gennem de to berørte tidsepoker, for at temaet skal kunne fungere som fortolkningsstungt ledemotiv.

Denne klargøring af forudsætningerne for bogens hovedtese afslører imidlertid et alvorligt metodisk problem, nemlig at forfatteren tilrettelægger og afsøger sine kilder på en sådan måde, at de støtter den fremsatte hypotese uden på noget tidspunkt at problematisere dens udgangspunkt. Er det metodisk rimeligt alene ud fra ét norrønt mytekompleks at teste tesen om den sakrale førkristne nordiske konge i vikingetiden og den sene jernalder uden at berøre de modforestillinger, som vi ved også findes? Det er efterhånden alment kendt, at germanerne – og med dem vel også nordboerne – i de tidlige kontinentale kilder opererede med to forskellige kongetyper, *thiudans* og *reiks*, den første knyttet til Tyr og den anden til Wotan/Odin, den første arvekonge, den anden krigerkonge (nævnes s. 87), og hvorom der findes en omfattende europæisk litteratur. Hverken krigerkongen som fænomen eller forholdet til den såkaldte arvekonge omtales i bogen, og spørgsmålet melder sig, hvad der er sket med germanernes komplementære kongefunktion igennem sidste halvdel af det første årtusinde. Ingen ville formentlig nægte hverken Harald Hårfager eller Olav den Hellige visse krigeriske færdigheder, og forfatteren fremhæver da også nok så interessant, at Kristusfiguren gennem mødet med germanerne selv blev transformeret til en sejrende krigerkonge, som nordboerne kunne forstå med afsæt i den gamle herskerideologi. Denne omformning af den germanske kongemodell gennem sammensmeltningen af de to centrale funktioner må nødvendigvis være forudsætningen for, at den specifikke kongefunktion, som er bogens centrale tema, overhovedet kan tillægges operationel videnskabelig bærekraft. Men det

forbliver uomtalt. Måske var denne kongefunktion i stedet krigerkongen med dennes tilknytning til Odin/Wotan, sådan som jeg har antydnet i populær form i bogen “Skygger af en anden virkelighed” (1999).

Hvad er da det centrale i diskussionen? Bogens første del er centreret om beviseligheden af den hellige konges eksistens fra den senere del af jernalderen, tiden omkring 500 e.Kr. og frem. Denne argumentation kan naturligvis ikke gennemføres uden at inddrage arkæologisk kildemateriale, og forfatteren overskrider dermed den arbitrære faggrænse mellem tekstbaserede og genstandsbaserede fagdiscipliner. I dette tværvidenskabelige minefelt har forfatteren i tidligere arbejder opereret med så stor elegance og overbevisning, at hendes resultater, hvor *hierogami*-myten kobles til fortolkningen af de såkaldte guldblikmotiver, er blevet et af de væsentlige omdrejningspunkter for arkæologernes fortolkning af den sene jernalders ideologiske univers. De bitte-små og ganske tynde guldblader, hvis funktion i øvrigt er ukendt, udgør en af de mest ejendommelige og indtil nu sværtforklarlige arkæologiske genstandstyper fra Nordens oldtid. Pladerne er enten forsynet med et billedmotiv, eller guldbladen selv er klippet ud, så den former en menneske- eller dyrefigur. Ikonografien på pladerne varierer; på mange fremstilles en mand og en kvinde der omfavner hinanden, mens andre alene forestiller en mand eller en kvinde. Guldgubberne dateres til tidsrummet mellem det sene 500-tal til ind i vikingetiden. De er fundet i forbindelse med såkaldte centrale handelspladser fra jernalderen, Gudme/Lundeborg på Fyn, Uppåkra i Skåne og Helgö i Mälaren, foruden de flere tusinde, der er fremkommet på Sorte Muld på Bornholm. Herudover kan de i enkelte tilfælde findes nedlagt i indre stolpehuller i jernalderens langhuse, f.eks. Borg i Lofoten eller Slöinge i Halland.

Gennem koblingen til *hierogami* og den hellige konge har nordiske arkæologer, som bl.a. Charlotte Fabech (Charlotte Fabech: “Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation”. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): “Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folkevandringstid”. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII. Højbjerg 1991) og Frands Herschend (Frands Her-

schend: "The Idea of The Good". OPIA 15. Uppsala 1998) fortolket tagbærende stolper som metafor for højsædet, langhuset som kongehallen, hvortil kulten var knyttet, og bebyggelsen som en centralplads af overordnet betydning. En model over jernalderens sakralpladser, som er udarbejdet af Fabech i 1991 og viderebragt i en række senere arbejder, hviler for en stor del på ovenstående. Ifølge denne model sker der en forflytning af kultpladsen fra første del af jernalderen, hvor den knytter sig til kollektive ofre i moser og søer, over yngre jernalder, hvor kulten – gennem fund af guldgubberne – ses alene som knyttet til, hvad der tolkes som kongehallen og dermed kongen, for at slutte med placeringen af den tidlige middelalders kirker centralt på stormændenes ejendom og dermed som en videreførelse af kongernes og stormændenes monopol på de førkristne kultiske handlinger (fig. 8). Modellen har været vigtig ved at inddrage kulturlandskabet i fortolkningen af det arkæologiske kildemateriale. Imidlertid er dens fortolkning omkring kulturens tilknytning alene til stormandshallen problematisk, bl.a. fordi modellen ikke berører vikingetidens mange ædelmetalnedlægninger og ofringer af våben i moser, åløb og søer, som f.eks. Tissø (Lars Jørgensen & Lisbeth Pedersen: "Vikinger ved Tissø". Nationalmuseets Arbejdsmark 1996), som entydigt peger på en fortsat kultisk aktivitet knyttet til disse områder helt frem til middelalderen omkring 1000 (diskuteret i Lotte Hedeager: "Sacred topography. Depositions of wealth in the cultural landscape". I: Anders Gustafsson & Håkan Karlsson (red.): "Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok til Jarl Nordbladh". Gotarc Series A vol. 3. Göteborg 1999; se også Stefan Brink: "Mythologizing landscape. Place and space of cult and myth." I: "Kontinuitäten und Brüche in der Religionsgeschichte. Festschrift für Anders Hultgård". Herausgeg. M. Stausberg. Walter de Gruyter. Berlin, New York 2001, samt Anders Andrén: "Platernas betydelsen". I: K. Jenbert, A. Andrén, C. Raudveder (red.): "Plats och Praxis. Studier av Förkristen Ritual". Lund 2002). Ankerpunktet i fortolkningen af kongen som kultforstander hviler på guldgubberne og deres *hierogami*-fortolkning som det hellige bryllup mellem Frøy og Gerd og derved den kongelige initiering.

Gro Steinsland er en forsker med en erklæret ambition om at arbejde tværfagligt, med et projekt der ikke lader sig gennemføre uden, og med en eksplicit fremhævelse af nødvendigheden ved at basere sine fortolkninger på det solide analysearbejde, vi som læsere 'inviteres' med til (s. 18). Derfor er det en smule forbloffende, når Steinsland herefter 'tester' sin hypotese på såkaldt uafhængigt arkæologisk kildemateriale, hvis fortolkning imidlertid er afhængig af selvsamme hypotese – nemlig den omtalte *hierogami*-fortolkning. Det er naturligvis ikke overraskende, at alle brikker falder på plads i dette akademiske puslespil, og den sakrale konge med ideologisk fæste i *hierogami*-myten kan føres tilbage til jernalderens midte og dermed understøtte forfatterens hypotese.

I stedet for solid tværfaglig forskning bliver vi vidne til en videnskabelig ringslutning af dimensioner, som igen vil kunne danne den 'solide' basis for arkæologerne i deres fortolkning af jernalderens sakralkonge. Dermed være ikke sagt, at forfatterens sammenkædning af guldblikmotivet med *hierogami*-myten ikke er hverken værdifuld eller original, men den forklarer ikke guldgubberne *per se*, idet mange af dem – også fra stolpehuller – slet ikke fremstiller det elskende par, men i stedet bærer enkeltmotiver eller endog er udskåret i dyreskikkelse. Hvem repræsenterer de? Og hvilken indflydelse får de på fortolkningen af stolpehullet, højsædet og den hellige konge? Også arkæologerne har – i jagten på den hellige konge – alt for længe glemt at udfordre deres egen problemstilling og problematisere bærekraften og fortolkningspotentialet i deres eget materiale. I et traditionelt samfund som det nordiske i førkristen tid, hvor magtpolitiske og religiøse funktioner var snævert sammenvævet, ville en konge eller leder uden ideologisk legitimering formentlig være en umulighed. Den hellige konge som studieobjekt er derfor kun af videnskabelig interesse, hvis begrebet problematiseres, noget som foreliggende bog imidlertid ikke gør. Hvordan er f.eks. folkevandringstidens store krigerkonger på kontinentet at betragte – er ostrogoternes kong Theoderik (navnet er sammensat af *thiudans* og *reiks*) en 'hellig konge' i den betydning, som bogen lægger op til? Og hvorledes adskiller han sig institutionelt og konceptionelt i

'hellighed' fra Harald Hårfager? Begge har været legitime ledere, hvis magt var udtryk for en ledelsesideologi forankret i folkets mentale rammeværk, og begge var hellige i denne bogs definition, nemlig ved at "herskeren på en eller annen måte gis guddommelig rett til å styre" (s. 21). Med så bred en definition rejser spørgsmålet sig imidlertid, om der i det hele taget fandtes konger, hvis magt ikke var legitimeret som her beskrevet? Er dette tilfældet, så blegner også den videnskabelige bærekraft og den akademiske interesse, der ligger i at føre den hellige konge som et unikt fænomen tilbage til jernalderen, uden samtidig at problematisere denne kongelige 'hellighed' en smule.

Set fra den arkæologiske platform har bogen derfor ikke meget nyt at tilbyde, selv om den sine steder giver interessante og lærde indblik i den norrøne og tidligt kristne mentalitet. Det løfte om solidt videnskabeligt argumentationsarbejde, som den selv lægger op til, kan imidlertid næppe siges at være tilfredsstillende indfriet for de ældste tiders vedkommende.

Bogen lægger op til at være en populær fremstilling af en videnskabelig proces, men fremstår snarere som en forvirrende vekslen mellem velskrevne essayistiske indslag og tunge kapitler med en evigt tilstedeværende forfatter, der omtaler sig selv i vi-form. Dette placerer bogen i et genremæssigt ingenmandsland. For hvem henvender den sig til? Til den alment oplyste læser med interesse for norrøn mytologi eller til den videnskabeligt indstillede læser med hang til fodnoter, kringledede argumenter og vidtløftige symboltransformationer? Begge kan finde sit, og alle burde således være tilfredse – eller kan de?

Lotte Hedeager
Institutt for arkæologi,
kunsthistorie og konservering
Afdeling for arkeologi
Universitetet i Oslo

Bjarne Stoklund: *Bondefiskere og strandsidderne. Studier over de store sæsonfiskerier 1350-1600.* Odense 2000. 224 sider. ISBN 87-7526-161-8. Bogladepriis: 248 kr.

Det er på flere måder en prisværdig bog, der er udgivet. De mange primære kilder, som ligger til grund for belystningen af emnet, det danske fiskeri i perioden 1350-1600, lægger op til en tung, akademisk fremlæggelse, men det er helt undgået her. Bogens behandling af de forskellige aspekter er skrevet i et flydende og lettilgængeligt sprog, som det kun kan lade sig gøre, når forfatteren ønsker det sådan og har fuldt overblik og dyb indsigt i emnet.

Studiet, som fremlægges i bogen, har sin baggrund i et halvt århundredes interesse for emnet, og det bør glæde os alle, at forfatteren på grænsen til sit otium har haft overskud til med en syntese af de mange års forskning at imødekomme den fornyede interesse for fiskeriet og dets organisation, som han har sporet hos historikere og ikke mindst hos (middelalder)arkæologerne. Har man beskæftiget sig med fiskeriet og dets udøvere i Danmark i middelalder og renaissance, er der to klassiske artikler baseret på skriftlige kilder, som til dato har dannet rygrad i arbejdet. Stoklunds egen "Bonde og fisker. Lidt om det middelalderlige sildefiskeri og dets udøvere" fra Handels- og Søfartsmuseets årbog i 1959 og Johannes Steenstrups "Nogle Træk af Fiskerbefolkningens Historie" fra Historisk Tidsskrift 1905. Historikerne har ikke ellers beskæftiget sig meget med det historiske fiskeris teknologi og organisation, men i nogen grad med fiskeriets økonomiske betydning, med Skånemarkedet og skånesilden som handelsvare. Derimod har arkæologerne specielt indenfor de sidste tiår været optaget af de kystnære bopladser fra jernalder og frem til renaissance og i den forbindelse naturligt nok også disse pladers betydning for fiskeriet. Bogen inddrager som kilde de arkæologiske undersøgelser, der har relation til tidsrammen 1350-1600 og sammenholder og kommenterer resultaterne med de skriftlige kilders udsagn. Det er endnu én af bogens forcer, at den er så tværvidenskabelig. Stoklund er historiker af uddannelse, men har størstedelen af sit professionelle liv arbejdet som etnolog, og måske derfor har han mere end historikere normalt blik og forståelse for de arkæologiske og materielle kilders værdi.

Emnet for bogen er ikke fiskeriets økonomiske betydning, handel mv. men fiskeriets teknik, organisering og specielt fiskernes re-

kruttering: "Hvad var det for folk, der tog del i de store sæsonfiskerier?" Den valgte tidsramme falder sammen med den periode i Skånemarkedets historie, hvor hansestaden Lübeck havde så godt som monopol på handelen i området, og hvor den demografiske krise i senmiddelalderen fører til fald i kornpriserne men også til større efterspørgsel på kød og fisk. Konkurrence fra nederlandske nordsøsilde og faldende efterspørgsel fra o. 1600 fjerner stort set eksportmarkederne, og fiskeri andet end til husbehov går næsten helt i stå.

Stoklund har valgt at inddele bogen i fem hovedkapitler. I det første behandles sildefiskeriets teknik, organisation og rekruttering i hele det østdanske område. Udgangspunktet er Skånemarkedet, som kildemæssigt er forholdsvis godt oplyst, men undersøgelsen behandler også de andre sildelejer i Østdanmark, og desuden er skudehandelen taget med, fordi den har vist sig at være tæt forbundet med fiskeriet. Kapitellet er, som de to følgende i bogen, en suppleret og omformuleret udgave af forfatterens speciale fra 1954. Det bliver det ikke ringere af, for det er tydeligt, at han har fulgt med og inddraget nyeste forskning på området. Hovedkilden er mothogter, en slags kongelige politiforordninger, suppleret med bl.a. toldregnskaber, jordebøger, regnskaber, tingbøger, lensregnskaber m.m. Sildefiskeriet er grundlæggende en sæsonbeskæftigelse. Man organiserede sig i selskaber og bemandede fiskeskuden med en styrmand og fiskemænd i alt fire-seks personer. Ved siden af sættegarn blev drivgarn almindeligt benyttet, og Stoklund antyder, at det er en fiskemetode, som blev udviklet på Skånemarkedet fra o. 1300 og derefter spredte sig sydover. Der er flere kategorier fiskelejer: de store Skånemarkeder, sæsonfiskelejer af en vis størrelse, som i 1500-årene udviklede sig til fiskelejer med helårsbeboelse og små lejer, der ligger som rydninger i kystskoven. Det påpeges, at der er tydelige egnsforskelle, hvor Sydsjælland og Lolland-Falster har skudehandelen som en integreret del af en maritim økonomi. Generelt ser det ud til, at sæsonfiskelejerne får en fastere struktur mod slutningen af 1400-årene, hvor bebyggelsen og en vis matrikulering ligger fast fra sæson til sæson.

I andet kapitel undersøges det, om fiskeri-

et var et specialiseret erhverv, eller om det indgår i et sammensat erhvervsmønster? For bøndernes vedkommende synes sagen at ligge klar. De var sæsonfiskere, og fiskeriet var del af en sammensat bondeøkonomi. Også byernes borgere, adelen og kirken deltog i fiskeriet. Det gjorde de som partshavere i skuder eller som dem, der stod for udrustningen til f.eks. vinterfiskeriet ved Bohuslenskysten. Desuden har der i tilknytning til byerne været en gruppe fuldtidsfiskere, som forsynede byens borgere med friske fisk året rundt. Fra o. 1500 kommer der gradvist et element af helårsboende strandsiddere i de større fiskelejer, men det er stadig bondefiskerne, der i sildesæsonen dominerer fiskelejerne.

Kapitel 3 behandler fiskeriet ved den jyske vestkyst, særligt koncentreret om Vadehavet og området mellem Ringkøbing og Nissum fjorde. Heller ikke ved vestkysten var fiskeriet et specialiseret erhverv, men én del af en sammensat maritim næring, "skibmandskab", der også omfattede transport og handel til søs. Kilderne er forordninger, breve og regnskaber vedr. opkrævninger af sandtolden, en fast afgift af hvert fiskefartøj. Man fisker overvejende med sættegarn, men fra 1500-årene også med langliner, en teknik Stoklund mener, vi har importeret sydfra, jvf. drivgarnet som en sandsynlig dansk opfindelse. Fiskelejerne var som i Østdanmark kun sæsonbeboede, og de deltagende fiskere var bønder og ved Vadehavet også borgere fra byerne. De sidste som skibsejere, parthavere eller udredere. Transport og handel i kombination med fiskeriet gjorde nogle af de deltagende bønder meget velhavende. Da eksportfiskeriet længere nordpå ved vestkysten stort set som hidtil. Her peges på en markant forskel med kontinuitet i fiskeriet i århundrederne efter 1600, i modsætning til i Østdanmark og Vadehavet, hvor der sker store strukturelle ændringer.

I kapitel 4 konkluderer Stoklund vedr. fiskelejerne, boderne og de arkæologiske levn efter dem. Som forudsætning herfor underkastes Johannes Steenstrups skelsættende artikler fra o. 1900 om fiskelejer/fiskerlejer en nyvurdering, og Stoklund gennemgår teori-dannelserne indenfor nordisk etnologi, hvor der o. 1950 sker et paradigmeskifte indenfor

studiet af fiskeriet fra evolutionistiske modeller, hvor temporær beboelse afløses af fast bosættelse, til modeller hvor kontinuiteten baseres på økologisk betingede løsningsmuligheder. Nordiske forskningsresultater inddrages her. Steenstrup havde i artiklen fra 1905 med begreberne fiskeleje og fiskerleje defineret to forskellige bebyggelses- og organisationsformer indenfor fiskeriet, hvor den generelle tendens var, at fiskerlejet ikke findes i middelalderen og først dukker op ved nyere tids begyndelse. Fiskelejet er karakteriseret ved at dække et marked for konserveret (saltet og tørret) fisk fanget i forbindelse med de store sæsonbestemte markeder af fiskere, der rekrutteredes blandt et bredt udsnit af land- og købstadsbefolkningen. De havde fiskeriet som del af en sammensat erhvervsstruktur. Fiskerlejet hører til i et samfund med større samfundsmæssig arbejdsdeling og specialisering og er karakteriseret ved først og fremmest at dække et lokalt marked med ferske fisk fanget året rundt af erhvervsfiskere, der bor permanent i lejet. Stoklund rehabiliterer overbevisende den Steenstrupske forklaringsmodel og viser samtidig gennem de mange eksempler fra forskellige geografiske dele af Danmark – og det er en af bogens store fortjenester – at udviklingsmodeller og typer er nødvendige for at få en forståelse af fortiden, men samfundet har til alle tider været langt mere kompliceret og egnesspecifikt, end modellerne umiddelbart kan vise.

Af fiskelejer er der tre typer. De største med tilknytning til Skånemarkedet, de store der samtidig havde andre økonomiske aktiviteter og udviklede sig til handelspladser og de små, der havde lokal betydning. Boderne udviklede sig på Skånemarkedet fra 1300-årene til permanent stående men stadig kun sæsonbenyttede konstruktioner. Samme udvikling kan på de store fiskelejer følges fra o. 1500. Ellers synes der med baggrund i det arkæologiske materiale, hvor de skånske lerbottner og stenttomtingar inddrages, at være tale om tre typer: telte, tørvehytter og træboder, der varierer fra "risboden" med vægge af fletværk til solide trækonstruktioner.

Bogen er en meget velkommen og overbevisende syntese over fiskeriets teknologiske og organisatoriske udvikling i perioden fra 1350-1600, hvor dansk fiskeri har haft sin klart største samfundsmæssige betydning.

"Sildefiskeriet synes at have været som en feber, der greb hele befolkningen". Hverken før eller siden har så stor en del af samfundet været en aktiv medspiller i dette erhverv. Forfatterens tværvidenskabelige baggrund som etnolog og historiker med kendskab til også de arkæologiske kilders værdi får nuancer frem, som gør stoffet forståeligt og perspektivrigt i sjælden grad. Bogen bør studeres godt og grundigt af alle arkæologer, der tænker på at sætte spaden i jorden i de kystnære bebyggelser. Der er overvejelser og inspiration at hente også til pladser, som er langt ældre. En enkelt anke er der dog mod bogen, og den går ikke på indholdet, men på den tekniske udførelse. Fotoillustrationerne er sluppet usædvanligt dårligt gennem trykprocessen.

Nils Engberg
Dansk Middelalder og Renæssance
Nationalmuseet

Birger Storgaard (red.): *Military aspects of the aristocracy in Barbaricum in the Roman and Early Migration periods.* København 2001. 118 sider. ISBN 87-89384-72-5. Bogladepriis: 150 kr.

"Military aspects" er en publikation fra forskningsrådsprojektet "Krigen, forsvaret og aristokratiet ... 1500 f.Kr.–1500 e.Kr.". Den rummer indlæg fra et seminar afholdt i 1999, som hermed lægges prisdækkende hurtigt frem. Bogen indeholder ti større og mindre artikler, seks af danske og fire af udenlandske forfattere (en svensk, en polsk og tre tyske).

Det kan undre, at redaktøren ikke nævner, at forskningsrådsprojektet er delt mellem Nationalmuseet og Afdelingerne for Forhistorisk Arkæologi og Etnografi ved Aarhus Universitet, Lars Jørgensen nævner dog søsterprojektet. Redaktøren skriver, at krig er en overset faktor i arkæologers forsøg på at forstå, hvordan fortidens samfund blev formet. Det er rigtigt, at Forskningsrådets satsning på et projekt om krig dækker et behov, men den manglende anvendelse af krig som forklaring har kun præget tiden efter 2. verdenskrig, næppe tiden forud. Og det er ikke først i det sidste årti, at dansk arkæolo-

gi igen viser interesse for krig som forklaring. Krigsbytteofringer og vikingetidens ringborge er eksempler på klassiske forskningsfelter. En vigtig artikel, som helt overses i bogen, er Lotte Hedeagers og Kristian Kristiansens artikel "Krig og samfund i Danmarks oldtid" i "Den jyske historiker" 31-32, 1985: 9-24.

Lars Jørgensen behandler i sit velskrevne bidrag, som er inspireret af antropologisk litteratur, begreberne "kriger", "soldat" og "værnepligtig". Det er vigtigt at diskutere, om mandskabet bag krigsbytteofringerne kan beskrives som stammekrigere eller trænedede soldater, men ligger der virkelig noget nyt i disse begreber? Har forskere med interesse for krig ikke altid sondret mellem krige-re, professionelle soldater og udskrevet mandskab? Jørgensen mener, at den romerske statsmagt i yngre romersk jernalder har haft en stor interesse i "the Danish area" – en påstand som står i skærende kontrast til de romerske kilders totale tavshed om området.

Antikhistorikeren Peter Ørsted udtrykker den modsatte mening i bogen "Danmark før Danmark. Romerne og os" (Haslev 1999). Det er således et tema, som ville være et oplagt emne for en grundig tværfaglig diskussion. Jørgensen bruger Ptolemaeus' geografi som argument for romersk sejlads rundt om Jylland og ind i Østersøen, en opfattelse modsat de fleste historikere, der mener, at kilderne viser, at romernes kendskab til Østersøområdet var særdeles begrænset. Der må bedre argumenter på bordet, før jeg tror på billedet af en regulær søfart med romerske skibe ankeret op på reden ud for anløbspladsen ved Lundeborg.

Den interessante idé, fremsat af Anders Andrén, at krigsbytteofringerne skulle være inspireret af romerske triumferemonier, udnyttes af Jørgensen til en total omfortolkning af krigsbytteofringerne. Nu er de ikke som i Worsaaes klassiske og af Jørgen Ilkjær og Jørn Lønstrup videreudviklede fortolkning hjemmeholdets takoffer for sejren over en angribende fjende, men hjembragt bytte ofret efter en vellykket raid i det fremmede. Den gamle fortolkning passer fint med 1864-syndromet om lille Danmark og de onde naboer. Nu fremlægges et heroisk billede, der passer bedre til en tid, hvor danske soldater igen er i kamp i det fremmede. Vi læser, hvordan

"the Danish area changes to an offensive military power", og hvordan "Danish rulers" med fremgang angreb de skandinaviske og baltiske kyster. Det bliver interessant at høre Jørgen Ilkjærs synspunkter, da denne opfattelse af krigsbytteofringerne må medføre en radikal omskrivning af den historie, han fremlagde i den prisbelønnede bog "Illerup Ådal – et arkæologisk tryllespejl" (Højbjerg 2000).

Mikael Dahlgrens bidrag er et kort referat af et afhandlingsarbejde om jagtens betydning i senromerske og postromerske militariserede samfund i Maas-området, et tema der knytter an til Anneli Sundkvists afhandling "Hästarnas land. Aristokratisk hästhållning och ridkonst i Svelands yngre järnålder" (Uppsala 2001).

Desværre er det ikke Claus von Carnap-Bornheims seminarindlæg "Germanische Eliten vor und während der Markomannen-Kriege", som kom på tryk, men en lang artikel sammen med Wolfgang Krefz om et luftfoto over området, hvor det berømte Zakrzów/Sakrau-fund blev gjort. Hvorfor redaktøren har fundet artiklen relevant i denne sammenhæng, er mig en gåde. At billedet er optaget af Luftwaffe 18.9.1944, er den eneste anknævnelse til krig, jeg kan finde. Billedets oprindelse nævnes uden den mindste antydning af, at forfatterne føler andet end begejstring over at have fundet en spændende kilde til arkæologiske studier af fundpladstopografi. Artiklen giver os en (alt) for lang introduktion til elementær arkæologisk brug af luftfotos og nogle ikke særligt interessante synspunkter på fire rige gravfunds placering i landskabet.

En såkaldt fyrstegrav fra Rudka behandles af Andrzej Kokowski i en artikel, som sådan set er helt i orden, men af begrænset relevans, da den eneste henvisning til bogens tema er et par sætninger om elitekrigeres mobilitet.

Oliver Grimm rammer dog bogens måltavle i sit bidrag om de multifunktionelle bådhus langs den norske vestkyst, hvor han rekapitulerer Perry Rølsens og Bjørn Myhres resultater. Af aktuel interesse er hans diskussion om, hvorvidt man kan koble krigsskibe fra bådhusene i Norge sammen med de sydsandinaviske krigsbytteofringer. En sammenhæng med de tidlige våbenofferfund er vanskelig at vise, da de hidtil ældste bådhus

dateres til sent i C2. Til sidst antyder han en romersk inspiration bag bådehusene.

To nye dateringer af pælespærringer er den væsentligste nyhed i Anne Nørgård Jørgensens artikel om søforsvaret i yngre romersk jernalder: Nakkebølle Fjord ca. 370 e.Kr. og Jungshoved efter 337 e.Kr. Hertil kommer de gammelkendte spærringer Æ Lei og Margrethes Bro i Haderslev Fjord, dvs. fire pælespærringer, der alle kan være anlagt mellem 370 og 418 (dateringerne publiceret af Aofie Daly i selvstændigt bidrag). Anne Nørgård Jørgensen diskuterer pælespærringernes relation til krigsbytteofringerne, og her betragtes disse som resultat af angreb udefra, altså det modsatte af Lars Jørgensens fortolkning. Meget vigtig er hendes påpejning af, at det nok er at gå for langt, hvis man opfatter pælespærringerne som udtryk for forsvar mod den samme fjende, samt at man heller ikke må se dem som udtryk for én forsvarsorganisation, men for flere. Hun kobler dem til de kampe, som ledte frem til "larger regional groupings". Samme fortolkning om våbenofringerne som udtryk for dannelsen af stammeforbund har en række forskere i "Fra Stamme til Stat-projektet" foreslået i flere artikler – dette nævnes dog ikke i bogen.

Våbengrave og våbenofferfund jævnføres af Jørgen Ilkjær, som fordeler et antal gravfund på de tre udstyrsniveauer (guld+sølv, bronze, jern), som han har udskilt i Illerupfundet. Han er med rette kritisk overfor, at Bemmann og Hahne bruger Illerup-projektets typebetegnelser, men laver sine egne definitioner.

Bogens mest kontroversielle bidrag er forfattet af Birger Storgaard, som dels fortolker Ulla Lund Hansens center ved Himlingøje som midtpunkt i et barbarisk imperium, dels forklarer de mange udsøgte romerske importkar på Stevns som resultat af det romerske imperiums alliance med samme sjællandske imperium.

Med denne artikel har Stevns-centret fået sin hidtil mest opblæste beskrivelse som "a genuine imperial formation", "a native, original innovation" og "an empire with interests that extended from the central Scandinavian area in the north to the Black Sea area in the south east". Med tanke på den nærmest totale mangel på administrative redskaber og en særdeles vanskelig logistik forekommer den-

ne imperiale idé mig fuldstændig absurd. Vi kender en række imperier, bl.a. et romersk, byzantinsk, fransk, tysk, østrigsk, britisk, russisk og kinesisk. Nu skal vi også føje et sjællandsk imperium til rækken. Tro det, den som vil.

Storgaards udgangspunkt er en helt ukritisk accept af forestillingen, at de rige gravfund på Stevns betyder, at området er det rigeste og mest magtfulde i Nordeuropa (kildeskritik af Klavs Randsborg, Henrik Thrane og undertegnede er ikke nævnt). Artiklens note 2 burde gøre Storgaard betænkelig over for denne bastante fortolkning af rige gravfund. I noten kan vi nemlig læse, at der, bortset fra de rige grave, ikke findes fund fra romersk jernalder i Himlingøje, Varpelev og Valløby sogne. Udover gravfundene er der altså intet, som udmærker området. En kildekritisk slutning må blive, at man hverken må eller kan gå ud fra, at områder uden rige gravfund var mindre betydningsfulde end området på Stevns – måske havde man bare ikke de samme forestillinger om, hvordan de døde skulle gravlægges! Et andet sted ræsonnerer Storgaard, at man ikke kan vurdere Stevns' "military strength" på basis af det nærmest totale fravær af våben i områdets grave – der er jo kun "gravskikken". En følge af dette må være, at man heller ikke kan eller må vurdere et områdes "economic and political strength" på basis af et fravær af rige grave. Det er en svaghed, at hele konstruktionen hviler på en håndfuld rige grave, medens stort set alt øvrigt arkæologisk kildemateriale udelades. Feeks tager Storgaard ikke stilling til en undersøgelse af Frands Herschend, som viser, at Sydjylland har de tidligste og mest udviklede forbindelser med det romerske område (i C. Fabech & J. Ringtved (red.) "Samfundsorganisation og regional variation", Højbjerg 1991, s. 33-46).

Spredningen af rosetfibler og kolbearmringe tillægges en enorm bevisbyrde. Disse genstandes forekomst i et område antages nemlig at vise, at området var allieret med "fyrsten" (kejseren?) på Stevns. Jeg er f.eks. ikke overbevist om, at rosetfibler og kolbearmringe i Gudme-Lundeborg-området viser, at det var "a trading and craft satellite" til Stevns. Et par rosetfibler fundet ved Sortehavet trækker også Sîntana de Mures/Cernjachov-kulturen ind i "the far-reaching network of this empire". En sådan forklaring sy-

nes ikke mere rimelig end den traditionelle, hvor spredning af sådanne genstande ses som social udveksling. Det forekommer mig, at fortolkningerne hviler på en alt for simpel 1:1-forståelse af det arkeologiske materiale. Jeg savner referencer til mere kvalificerede diskussioner om den symbolske brug af materiel kultur; f.eks. Colin Renfrews beskrivelse af "peer polity interaction" og diskussionerne i European Science Foundations serie "The Transformation of the Roman World", f.eks. bind 2, "Strategies of distinction. The construction of ethnic communities, 300–800" (red. W. Pohl & H. Reimitz. Leiden 1998). Her behandler bl.a. Ian Wood det udmærkede begreb "emulation", som er nyttigt, når man skal vurdere lighed i materiel kultur i forskellige områder – imperial dominans er nemlig ikke den eneste forklaring.

Storgaard ser alle krigsbytteofringer i Sydskandinavien som bevis for "the ability of the southern Scandinavian aristocracy to effectively ward off armies from outside", hvilket viser "the military potential of the East Zealand centre". Da jeg læste Storgaards diskussioner kom jeg i tanke om en af Lotte Hedeagers advarsler: "Uden teori og metode kan man tænke sig til alt". Hvis krigsbytteofringerne i Jylland og på Fyn kan ses som resultat af et fra Stevns koordineret forsvar af hele Sydskandinavien, hvad så med krigsbytteofringerne på Öland og Gotland, i Småland, Västergötland og Mellemsverige? Ser vi her sporene af et fra Helgö koordineret forsvar af pre-1680-Sverige?

Storgaard vil nedtone handel som forklaring på Stevns rigdom på romersk import – og det er rimeligt nok – i stedet fremhæver han det romerske diplomatiske rolle i spredningen af kostbarheder til barbarerne. Det er en udmærket idé, der er en nærmere eftertanke værd. Desværre driver han den urimeligt og urealistisk langt, når han antager, at romerne "were familiar with the burgeoning Zealand aristocracy". Og når han hævder, at romerne efter markomannerkrigene "may thus have shifted their client state or buffer zone to the Germanic hinterland: to Zealand", kan jeg ikke følge ham. Samtidens kilder tier fuldstændigt om et større romersk engagement så langt fra limes. Det romerske diplomati var i denne periode virksomt i de truede limesnære områder. At de diplomati-

ske gaver findes spredt længere ud i barbarikum må forklares med fjendtlige og fredelige forbindelser mellem de forskellige barbariske folk. Storgaards tanke, at romerne kan have forsøgt at så spild mellem forskellige barbariske folk, er rimelig. Men formuleringen, at "the Roman state recognized the sovereignty of the Zealand aristocracy and its allies", implicerer direkte diplomatiske kontakter mellem den romerske kejser og høvdingerne på Stevns, som jeg finder usandsynlige. For romerske senatorer og generaler har sjællandsk rigdom ikke været imponerende og den militære styrke af begrænset værdi – den romerske stat var sikkert flintrende ligeglåd med den sjællandske elite. Peter Ørsted skriver i sin ovenfor nævnte bog, at Norden kun havde spæd kontakt med imperiet, og at de romerske fund i Norden ikke kan forklares med handel i mediterræn mening. De må betragtes som et led i opretholdelsen af et primitivt økonomisk og politisk system. Den beskrivelse tror jeg er rigtig. At analysere de romerske fund, som udtryk for relationer *indenfor* det barbariske område, er vel egentlig ikke mindre interessant end en gloriøs "Roman connection".

Kort sagt er det en både spændende og idérig artikel, Birger Storgaard har fremlagt, men han havde været tjent med at få den debatteret i et mindre prætentøst forum, sådan at han senere kunne omarbejde den med et mere overbevisende resultat.

Bogens sidste bidrag er en skitse om centerbegrebet af Ulla Lund Hansen. Det er uklart for mig, på hvilken måde hendes diskussion belyser krig som faktor i samfundsudviklingen. At omtale markomannerkrigene og de efterfølgende krige mellem germansk-talende folk og den romerske stat er ikke nok. Krig var åbenbart et meget brugt redskab i det romerske imperiums politiske og økonomiske spil, men krig indgår ikke i Lund Hansens overvejelser om de sydskandinaviske centralpladser. Det er handel, som spiller den store rolle i hendes analyse. Peter Ørsted påpeger i sin bog, at krigeren spiller en større rolle end handelsmanden i yngre romersk jernalder og folkevandringstid. Derfor overrasker det at se "trade" som den primære forklaring i en bog om krig!

Med tanke på den meget omfattende debat om centre og centralpladser, som har

præget store dele af dansk og svensk arkæologi siden begyndelsen af 1990'erne, er Ulla Lund Hansens fremstilling mærkeligt famlende. Hun skriver, at begrebet center er upræcist. Det vil det nok forblive for hende, når hun tilsyneladende ikke bruger en eneste af de mange artikler, hvor flere forskere har prøvet at præcisere begrebet. F.eks. beskrives Dankirke og Dejbjerg som "trading farms" til trods for, at det er påpeget, hvor uheldigt og misvisende dette begreb er. Dankirke og Dejbjerg diskuterer hun på linie med Gudme-Lundeborg-komplekset, til trods for at diskussionen klart viser, at de tilhører to helt forskellige kategorier. Dankirke og Dejbjerg repræsenterer de ikke så sjældne høvdingegårde, medens Gudme tilhører periodens mest komplekse og sjældne kategori af centralpladser, de overregionale.

I flere af de danske indlæg bruges begreberne "Danish", "Danes" og "Denmark" på en betænkelig måde. Ofte får man indtrykket, at forfatterne mener, at der fandtes en "dansk" enhed omtrent som nutidens Danmark allerede i yngre romersk jernalder, dvs. 200-300 år før danerne nævnes første gang, og 500-600 år før Danmark omtales. Beskrivelsen af krigsbytteofringerne i bogen fik mig – med formuleringer som "full-scale assaults on the Danish area", "the Danish armies appear to have had the upper hand in Scandinavia", "those in power in the Danish area", "foreign mercenaries in the Danish armies", etc., etc. – til at tænke på "Store Nordiske Krig". Allerede Lotte Hedeagers og mine egne temmelig forsigtige forslag om, at et dansk kongerige var under udvikling i Sydskandinavien allerede i yngre romersk og ældre germansk jernalder, har mødt international kritik som alt for nationale. Den måde, hvorpå begrebet "Danish" ofte bruges i denne bog, er langt mere radikal og kan ikke undgå at berøre nationalistiske strømninger.

Et andet forhold, som skæmmer de danske bidrag, er en gennemgående mangel på henvisning til forskning, der foregår i andre miljøer end deres egne. Når der i flere artikler henvises til "tribal confederations", ville det have været rimeligt at henvise til den forskning, som er bedrevet i projektet "Fra Stamme til Stat i Danmark", hvor netop dannelsen af stammeforbund ses som nøglen til forståelsen af den politiske udvikling i perioden.

Det er også problematisk med et forskermiljø, hvor flere baserer deres artikler på én særlig fortolkning af de rige fund fra Stevns, uden at en eneste nævner eller forholder sig til den rimelige kritik, som er fremsat af bl.a. Klavs Randsborg og Henrik Thrane. Denne ensidighed og fortielse af anden forskning bevæger sig tæt på grænsen til videnskabelig uredelighed.

Redaktøren skriver i indledningen, at forfatterne i deres publicerede bidrag har haft mulighed for at tage hensyn til debatten under seminaret. Det mærker man ikke meget til i de danske bidrag. Her præsenteres vidt forskellige tolkninger af f.eks. krigsbytteofringerne i en stor forvirring, og oftest uden nogen som helst henvisning til de andre deltageres afvigende opfattelse. Det er frustrerende for læseren, og man undrer sig over, hvor godt diskussionsklimaet er i projektet. Det fremmer ikke det videnskabelige niveau i dansk arkæologi, hvis vi helt holder op med at lytte til og læse hinanden.

"Military aspects" tilhører den store genre "konferensrapporter", hvoraf mange kun foreligger som såkaldt gråt tryk, dvs. i enkel præliminær form. I den aktuelle bog er der et par gode artikler, og et par som i dialog med en kompetent og engageret redaktion kunne være blevet udmærkede debatindlæg. Men der er også forbiere. Som helhed lever indholdet desværre ikke op til den høje ambition, som en tryksag udstyret med tiltalende layout og godt papir udstråler. Alt i alt er bogen en skuffelse. Efter endt læsning ihukom jeg en forelæsning, som Per Ramqvist gav på Aarhus Universitet. Han indledte, til stor overraskelse for de studerende, med ordene: "Det skrivs alldeles för många arkeologiska böcker". Han gav udtryk for, at der udkom for mange ufærdige, dårligt skrevne og/eller redigerede publikationer. "Military aspects" ændrer desværre ikke ved dette indtryk.

Ulf Näsman
Afdeling for Forhistorisk Arkæologi
Aarhus Universitet
Moesgård

Anne C. Sørensen: *Ladby – A Danish Ship-Grave from the Viking Age*. Ships and Boats of the North, Volume 3. Roskilde 2001. 320 sider. ISBN 87-85180-44-0. Bogladepris: 385 kr.

Det vanskeligste med å lese denne boka, som også de tidligere bindene fra samme serie, er helt klart at det blir umulig å komme etter. "Ships and Boats of the North" setter en standard for skandinavisk skipsarkeologi som det blir vanskelig å følge opp. Tekst, layout, foto, trykk, alt er bare utrolig flott gjennomført, og det var en glede å sette seg ned med en ny utgave. Men problemet er bare: hvordan skal vi andre nå kunne følge opp? Det er bare å gratulere. Dette er en utrolig flott publikasjon.

Når det er sagt, er det fristende å innlede med å minne om at vi ikke alle er danske. Det tok meg 26 siders lesning å finne ut hvor Ladbyfunnet var gjort. På et lite kartutsnitt (s. 26) står det Kerteminde fjord, og ved hjelp av et atlas var det da mulig å finne fram til hvor i Danmark dette er. Så vi er på Fyn ... et innledende oversiktskart ville kanskje ikke være så dumt!

Ladby-publikasjonen har blitt mer enn en skipspublikasjon. Boka tar for seg gravfunnet i sin fulle bredde. Det fortelles en rekke ulike historier. Hele fortellingen fortelles: helt fra Poul Helweg Mikkelsen oppdaget skipet i 1935 til Anne C. Sørensen leverer sin ph.d. i 1993 og Vibeke Bischoff og Kenn Jensen kommer med det endelige rekonstruksjonsforslaget for få år siden. Den første historien boken forteller er selve utgravningshistorien, som er et spennende faghistorisk tilbakeblikk. Videre kommer Anne C. Sørensen med en spennende gjennomgang og oppsummering av hele graven og gravens arkeologiske kontekst i sin helhet. Det neste er skipets rekonstruksjon: Bischoff og Jensen presenterer ikke her bare Ladbyskipet i seg selv, men vi får også se resultatene av den givende metodeutvikling som har blitt drevet rundt det skipsarkeologiske miljøet i Roskilde de siste årene. Hele boken er også proppfull av konserveringshistorie fra det 20. århundret. Det er meget fascinerende å følge diskusjonen som har gått helt fra det første spadetak i haugen og til "den endelige løsning" med de siste forbedringene av skipsutstillingene.

Hver og en av disse emnene hadde for- tjent en bok for seg selv, men nå har det alt-

så blitt slik at alt er samlet i et stort verk. Og det har en kommet meget godt fra. Dette hele henger godt sammen, kort sagt: Ladbyfunnet fra A-Å. Men på tross alt dette er det likevel og nær sagt selvfølgelig mulig å finne noe å plukke på, det er det jo alltid.

Noen ganger ønsker en å nå alle. Det er vanskelig. På norsk vil en si at dette er verken fugl eller fisk. På den ene siden går denne publikasjonen virkelig ned i dybden, går igjenom alle funn, analyserer hele gravningen og ikke minst går inn i et utrolig spesialisert studie rundt rekonstruksjonen av skipet i seg selv. Spranget blir stort mellom figurer som viser hvordan man klinker en saum s.17 til hvordan en regner ut vannlinjekoeffisienten på s. 245. Kanskje kan en si at publikasjonen spenner noe vidt. Også i figurvalg, er det tydelig at alt skal med. Dette uansett om det er publisert tidligere eller ikke. Eksempler som kan nevnes er: runepinnen fra Bergen, de Gotlandske billedstenene og forskjellen på trappetrinns- og spinningstevn. Dette er illustrasjoner vi har sett svært mange ganger før!

The "Gokstad Faroese boat" (nevnt på s. 43) er en båt vi her på Vikingskipshuset ikke kjenner. Trolig menes det her Gokstadfæringen. Men oversettelsen "Faroese" får det til å lyde som båten kommer fra Færøyene, og det var vel ikke meningen.

Litt skjemmende er det at det fleres steder snakkes om "rivets and nails". Dette er upresis bruk av begrepene. Enten bør en bruke bare nails eller eventuelt roves and rivets for å skille nagle og klinkplate. Når en så, som på s. 197, diskuterer bruken av nagler eller spiker blir det forvirrende, og det blir vanskelig å si sikkert hva som i hvert tilfelle egentlig menes.

Under beskrivelsen av tekstilfunn på s. 72 brukes begrepet "plain wea". Her bør en vel på engelsk helst bruke *tabby* som navn på slik vevnad. Og mens vi er inne på detaljene. Det heter ikke "list" på engelsk (s. 51). Det bør vel oversettes til *lath* eller lignende.

Sammenligningen av Meginhufr med Tune, Gokstad og Oseberg på s. 214 er interessant, men på spantrisset uttegnet på s. 207 er Meginhufr snudd. Hvordan har den egentlig vært plassert? Dette er vesentlig for den endelige utforming av skipet, og derfor et viktig punkt. Når en så viktig del av skipet kan snus på denne måten, sitter en som leser

igjen med følgende spørsmål: Har man funnet den endelige formen på skipet, eller har materialet rom for flere muligheter? Og som en oppfølger av dette spørsmål: Legger teksten stor nok vekt på usikkerheten? Kommer denne fram i boka?

På side 221 refereres det til Oseberg og Gokstad når det gjelder bruken av "breast-hooks" eller bovbond, altså øvre band opp mot stevn. Sitat: "Along the upper edge of the uppermost strake at both bow and stern a horizontal breasthook was placed whose function it was to provide a secure termination between the two uppermost strake and the stems". Dette er ikke helt riktig. Det er kun Oseberg som har denne løsningen på de norske funnene. Løsningen på Gokstad er kun en etterligning av Oseberg! Og her får vi igjen en etterligning etter Oseberg eventuelt Skuldelev 5. Men spørsmålet er så uvilkårlig stiller seg er følgende: Er det dekning for dette i materialet, eller er dette en tolkning eller egen tilpassning? Dette er ikke så lett å lese direkte ut av teksten. Hva er argumentene for å velge Skuldelev 5 eventuelt Oseberg som modell for denne detaljen?

Formuleringen ovenfor, og også andre steder, er gjort på en slik måte, at det er vanskelig å skille hva som er konkret forankret i materialet, og hva som er egne tolkninger. Arbeide med Ladby viser på en spennende måte hvor langt en med arkeologisk metode kan komme i tolkningen av fragmenterte data. Det er i neste omgang utrolig viktig at en klart skiller fiksjon og virkelighet. Hva er vi sikre på, og hva er en ren tolkning. Dette er på ingen måte unikt for denne publikasjonen. Men Ladbypublikasjonen, som svært mange andre arkeologiske publikasjoner, kunne vært mer presis eller redelig i så måte. Dette gjelder rekonstruksjonskapittelet, men også innledningsvis i Sørensen's tekst er det til tider vanskelig å se hva som er direkte hentet ut fra feltnotatene, og hva som er hennes egne eller andres tolkninger av materialet.

Resultatene etter Ladbyundersøkelsen setter et håp i oss alle. I min jobb på vikingskipshuset får jeg stadig spørsmålet om vi kan finne flere Osebergskip eller flere vikingskip. Det er få som tror at vi igjen vil finne en skipshaug med så gode bevaringsforhold og så flotte funn som Oseberghaugen. Men nettopp Ladbyundersøkelsen viser oss, er at selv

med langt dårligere bevaringsforhold, er det gode muligheter for å komme svært langt når det gjelder rekonstruksjon av skip. Dette gir håp om nye skipsfunn som kan gi oss ny viten om skipsutvikling i skandinavisk jernalder. Statistikken er som kjent dårlig. Vi har kun kjennskap til noen få av flere hundre, ja trolig flere tusen skip, som ferdedes langs de skandinaviske kyster i vikingtiden. Vi har langt mer å lære, og Ladby har forbilledlig vist oss at med valg av rett metode, kan selv marginale funnomstendigheter gi oss mengder av ny kunnskap.

Det er igjen bare å gratulere Anne C. Sørensen og de andre involverte med et fantastisk arkeologisk arbeid og en flott bok. Og vi gleder oss alle til fortsettelsen av serien: "Ships and Boats of the North".

Knud Paasche
Universitetets Kulturhistorisk Museer
Vikingskipshuset
Oslo

Christopher Tilley: *The Dolmen and Passage Graves of Sweden*. London 1999. 242 sider. ISBN 0 905853 36 9. Bogladepris: £ 25.

Det foreliggende værk er en præsentation af Sveriges storstensgrave (dysser og jættestuer), skrevet af den engelske arkæolog Christopher Tilley, der siden 1979 har opholdt sig i alt fem år i Sverige, hvor han især har beskæftiget sig med studier af den yngre stenalder. I disse studier har han også fattet interesse for storstensgravene og fik i 1988 den idé, at han ville lave en guide til de svenske storstensgrave. Det er en meget omfattende guide, forfatteren har lavet, da ikke mindre end 130, dvs. lidt over 30% af Sveriges 475 storstensgrave, er beskrevet i bogen.

Bogen er delt i to, hvor førstedelen (41 sider) er en introduktion til stenmonumenterne, og resten af bogen er selve guiden delt op i de fem landsdele, hvor gravene forekommer – Skåne, Halland, Øland, Västergötland og Bohuslän. Sluttelig et kort kapitel med guide til de museer, der bør besøges, samt litteraturliste og et stedregister.

Bogens introduktion til storstensgravene er meget spændende læsning, hvor man får

opdateret sin viden om disse. Først en gennemgang af gravenes udbredelse i Sverige og dernæst en grundig beskrivelse af deres form, og om hvordan de er opført. Over nogle sider gennemgås gravenes placering, og det landskab de er lagt i. I Skåne er gravene placeret på en måde, så de kun er synlige over mindre områder. Kun 7% af de skånske grave er synlige over store områder, derimod ligger de ofte tæt ved kysten eller vandløb. I Västergötland er gravene placeret på et højt fladt plateau, hvorfra man kan se til områdets fjeldtoppe, og i Bohuslän ligger gravene i områder, der ikke kunne dyrkes, men hvorfra man kunne overse de dyrkbare områder. Disse bohuslänske grave var ikke synlige på afstand, men fra dem kunne man overse store områder, der var altså noget skjult over dem. Foruden gravenes placering kommer Tilley ind på forskellen i, hvordan man kan opfatte gravenes arkitektur, hvor langdysser viser linjer ud i landskabet, hvorimod rundhøje har en cirkulær, ikke retningsbestemt orientering, og hvor især jættestuerne med gang viser en retning indad i højen.

Den anden halvdel af introduktionen er en beskrivelse af dødsritualerne ved storstensgravene, hvor ritualerne opfattes som en social handling, der skal genetablere de sociale bånd, der blev ødelagt ved, at et medlem af den sociale gruppe døde. Her omtales overgangsritualerne udført ved storstensgravene, ritualer der bl.a. har omfattet brugen af ild. Forfatteren omtaler, hvordan afkødning og evt. brænding af skeletterne medfører en nedbrydelse af den individuelle krop, for at denne kan blive optaget i den sociale krop, repræsenteret ved bunken af knogler i stenkammeret, hvor forskellige aldersgrupper og køn er repræsenteret, liget omformes fra et biologisk produkt til et kulturelt produkt. En lignende ændring mener forfatteren, at man kan se i sporene efter de ofringer, der har fundet sted foran stengravene. Disse ofringer, repræsenteret især ved lerkarskår (op til 50.000 skår!) og ildskornede økser, viser, at der har været megen prestige forbundet med selve handlingen i at destruere lerkar og økser, hvorved de har ændret betydning fra at tilhøre de levendes til at tilhøre de dodes verden. Ved og i gravene ses således et parallelt handlingsforløb, hvor lerkar, økser og skeletter nedbrydes/ødelægges. Disse handlinger

var knyttet til legitimeringen af magt og af den sociale orden i de områder, hvor gravene tjente som referencesteder for de sociale grupper. Denne indledning er spændende læsning, og man får et mere varieret syn på storstensgravene og deres brug efter dette forholdsvis korte, men velskrevne kapitel.

Bogens anden del er selve guiden til de svenske storstensgrave. Det indledes med en introduktion til, hvordan guiden skal bruges. Her gives en signaturforklaring til de tegninger og kort, der er i guiden, ligesom der gives en forklaring til en klassificering af gravene – forsynet med fra en til fem stjerner. Efter forfatterens mening skal 32 grave have fem stjerner, heraf ligger de 13 i Västergötland og de 10 i Skåne. Det anbefales, hvilke kort man evt. bør have med sig, og der advares mod at besøge de bohuslänske monumenter i elgsdyrets jagtsæson!

Hver landsdel omtales for sig, og gravene får en fortløbende nummerering, for Skåne har nummeret et foranstillet S, Halland et H osv. Indledningsvis gives for hver landsdel en introduktion til denne, og man får en kort beskrivelse af den forskning, der er sket med hensyn til storstensgravene. For hver landsdel gælder, at forfatteren har opdelt den i en række delområder, hvortil der hører et detaljeret kort med en kørselsvejledning til hver grav. Kørselsvejledningen kan findes efter beskrivelsen af hver grav eller i slutningen af et beskrevet område. For Skåne gælder, at denne landsdel er opdelt i 14 områder. Til hver grav er der en beskrivelse med en grundplan og et fotografi, dette fylder sjældent over en side. I beskrivelsen får man at vide, hvordan graven er placeret i landskabet, hvad man kan se fra den, mål på høj og grav, om en evt. udgravning af graven, og hvad der blev fundet i og ved den, hvor fundene opbevares samt litteraturhenvisning til yderligere læsning om graven. Desværre får man meget lidt at vide om de tidsmæssige forskelle i gravmaterialet, men det vil også være meget at forlange, når man tænker på de store mængder af fund, der kommer især fra de skånske grave. Desuden er mange af de svenske grave blevet udgravet og publiceret, så her er man godt hjulpet af litteraturlisten. På den korte plads der afsættes til hver grav, må man sige, at forfatteren har fået meget med, og ved læsningen får man et godt indtryk af den store variation,

der er i gravformerne og i de handlinger, der er sket i og ved gravene.

Bogen er skrevet på engelsk, skønt det havde været mere logisk at skrive den på svensk, da den især henvender sig til et svensk og skandinavisk publikum. Værket er forsynet med mange gode grundplaner og sort-hvide fotografier. Som opslagsbog er den god og som fagbog ligeså, imidlertid er den lavet i A4-format, der gør det vanskeligt at have den med ud i landskabet. Her kunne man godt have ønsket et mindre og mere håndterligt format. Bogen vil således ikke være velegnet til at have med på en cykeltur, og det er synd, for med den i hånden får man virkelig lyst til at besøge disse fem tusinde år gamle storstensgrave.

Niels H. Andersen
Moesgård Museum

Stine Wiell: *Kampen om oldtiden/Der Kampf um die Vorgeschichte – nationale oldsager siden 1864/nationale Altertümer seit 1864.* Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 7. Aabenraa 2000. 134 sider. ISBN 87-981069-3-7. Bogladepris: 198,00 kr.

“Aldrig mere skal Slesvig-Holsten igen underordne sig en dansk konge som vore forfædre for 400 år siden gjorde”. Med bl.a. disse ord propaganderede Kielerhistorikeren Heinrich Handelmann i efteråret 1863 for Preussens og Østrigs forestående krig mod Danmark. Brug og misbrug af historien som propaganda i forskellige sammenhænge er en velkendt sag. At det også gælder for arkæologien, fremgår af denne publikation, hvis formål er at fremme forståelsen for historien om faget. Hovedsigtet for forfatteren er at belyse de arkæologiske fund i grænselandet ud fra en forskningshistorisk synsvinkel og vise, hvorledes oldsagerne fra området og arkæologernes fortolkning af dem indgik som elementer i nationalitetskampen mellem dansk og tysk. Bogen, der har løbende tysk oversættelse på venstresiderne, er inddelt i fire nogenlunde lige store dele: “Da fortiden blev national”, “Og hvad, der siden hændte”, “Nogle spørgsmål” og “Oldtiden i samtiden”.

I første del berettes om de gravninger, som

under ledelse af bl.a. tyske militærfolk blev gennemført under krigen 1864 i såvel den berømte Nydam Mose som andre steder i grænselandet. Også direktøren for Det kongelige Kunstkammer i Berlin, von Ledebur, kom i 1864 til Nydam for at indsamle oldsager til samlingerne i Berlin, thi for ham var Slesvig naturligvis et af de tyske lande. Gravningerne under krigen gav genlyd i såvel tysk som dansk presse, og diskussionerne udviklede sig til en større strid mellem danske og tyske arkæologer – en strid, som dog ikke alle fandt sig helt tilpas ved. Stridspunkterne var dels en af nationalitetskampen præget misforstået uenighed om, hvorvidt oldtiden var germansk eller nordisk, dels oldtidens tredeling i sten-, bronze- og jernalder, som blandt andre danskeren C.J. Thomsen var fortalere for, men som ikke alle tyske arkæologer kunne acceptere, da de ikke anerkendte bronzealderen som en selvstændig del af oldtiden. Stridens nationale islæt blev tydelig, da den noget aggressive von Ledebur udlagde tredelingen som et forsøg på bevidst danisering af den tyske oldtid.

Bogens anden del, “Og hvad der siden hændte”, omhandler de slesvigske oldsagers skæbne efter 1864. Også her spillede den nationale modsætning en væsentlig rolle. Eksempelvis havde dyrlæge J. Pedersen Schmidt haft forhandlinger med museet i Kiel, men endte med 1879 at sælge dele af sin store oldsagssamling til Oldnordisk Museum i København – efter tysk opfattelse efter pres fra dansksindede, men efter eget udsagn fordi han ønskede at bevare oldsagerne for fædrelandet. Skarpest kom det nationale motiv til udtryk i forbindelse med afleveringen af et bronzealdersværd til Maribo Museum, hvor det i brevet fra 1884 hedder: “At pudse Tyskerne er jo altid en stor Fornøjelse, overfor Dem har man Lov til at være Jesuit og benytte Sætningen: Hensigten helliger Midlet”. Afleveringerne og handelen med oldsager foregik af politiske grunde ofte via mellem-mænd – således tog Sophus Müller, efter omorganiseringen 1892 direktør ved Nationalmuseet, officielt afstand fra handelen med oldsager, men var bag kulisserne i flere tilfælde aktiv for at sikre dem for fædrelandet. Kampen gjaldt også fremtidige fund, og for at hindre Kielermuseum i at grave i Nydam Mose efter Nydam-II fundet 1888 blev en

del jord opkøbt af lokale, der i al fald ikke vilde tillade museet i Kiel at grave på deres jord. Det nationale element er tydeligt, men det er interessant, at der i perioden sker en forskydning fra det overordnede nationale til en udpræget interesse for at sikre oldsagerne for hjemstavnen. Dette gav sig udslag i oprettelse af adskillige egnhistoriske foreninger med egne samlinger, hvoraf nogle blev til egentlige museer.

I "Nogle spørgsmål", der er titlen på tredje del, efterspører forfatteren, hvor oldsagerne befinder sig i dag, og hvor meget, der siden er gået tabt. Det gælder bl.a. det meste af fundene fra gravningerne i Nydam Mose 1864, ligesom kun ca. 80% fra Nydam II er bevaret. Et andet hovedspørgsmål drejer sig om forklaringen på mosefundene med våben fra jernalderen. Med udgangspunkt i et ikke tidligere offentliggjort lidt fantasifuldt forslag fra den danske arkæolog C.F. Herbst redegøres der for de forskellige forklaringer på fundene i Thorsbjerg og Nydam, bl.a. J.J.A. Worsaaes fortolkning i 1865 af fundene som religiøse krigsbytteofre, som trods en divergerende fortolkning af Henry Petersen 1890 har holdt sig til i dag. I tredje dels andet hovedafsnit redegøres for den dansk-tyske uenighed om bronzealderens betydning og faserne i den tidligere nævnte strid om oldtidens tredeling med påpegning af, hvordan den hver gang afspejlede forhold i samtiden. Videre resumeres med enkelte supplerende oplysninger hovedlinierne fra bogens anden del, og der afsluttes med en redegørelse for senere moseudgravninger og en diskussion af perspektiverne heri, når de ses i sammenhæng med nutidens bredere arkæologiske materiale fra jernalderen.

Som nævnt ovenfor spillede forholdene i samtiden altid ind i den dansk-tyske diskussion om oldtidens tredeling. Hvorledes samtidens værdinormer og grundholdninger har præget fremstillingen af oldtiden er emnet for bogens fjerde del om "Oldtiden i samtiden". Her gengives og kommenteres en række overvejende danske rekonstruktioner (anskuelsestavler, plakater, bogomslag m.v.) af motiver, der er inspireret af de store mosefund med våben – i alt 16 billeder dækkende tiden fra 1863 til 1998. Nationalitetsproblematikken er tydelig i det første billede fra 1863 forestillende en kampberedt krigerhøv-

ding og hærfører udstyret i overensstemmelse med fundene fra Nydam og Thorsbjerg – frygten for det forestående tyske angreb på Danmark er ikke til at overse. Derimod er der ikke den fjerneste antydning af nationalitetskampen i det sidste billede, en plakat i forbindelse med en særudstilling 1998 om Nydamfundet på forfatterens eget museum i Haderslev. I de tyske rekonstruktioner er det nationalpolitiske element ikke overraskende tydeligst i billederne fra 1930'erne. Det samtidige værdigrundlags afspejling i rekonstruktioner af jernalderen gælder ikke alene for den nationale modsætning mellem dansk og tysk. Ud fra f.eks. en social synsvinkel ses også en klar udvikling over tid: Hvor høvdingen i de ældste billeder er alene i centrum, får han efterhånden flere og flere mænd omkring sig, og til sidst bliver rekonstruktionen meget demokratisk med fremhævelse af de menige krigere. Uanset hvilken synsvinkel, man anlægger, er det tydeligt, at rekonstruktionerne afspejler den samtid, hvori de er blevet til.

Bogen afsluttes som sig hør og bør med kildefortegnelse og en fyldig litteraturliste samt dels personregister, dels et kombineret sted- og sageregister. Fjerde del er i sagens natur gennemillustreret, men billedmaterialet er dog ikke begrænset hertil – hele fremstillingen er rigt illustreret med mange og smukke billeder, hvoraf næsten alle er i farver. Om end ikke mange steder kunne man hist og pist have ønsket sig en lidt grundigere korrekturlæsning, men generelt er der tale om småting, som intetsteds hæmmer læsningen eller går ud over forståelsen. Bogen har for undertegete som papirhistoriker været spændende læsning om en særdeles interessant problemstilling.

Jens William Jensen
Amtsgymnasiet i Odder

W. Haio Zimmermann, Dusanka Kuncan, Karl-Ernst Behre, Norbert Köhl & Erwin Strahl (red.): *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet*. Band 25. Oldenburg 1998. 326 sider. ISBN 3-89598-629-1. Bogladeprijs: 45 euro (334 kr.).

I dette bind fra skriftrækken "Probleme der Küstenforschung" har W. Haio Zimmermann lavet en 232 sider lang synteseartikel "Pfosten, Ständer und Schwelle und der Übergang vom Pfosten- zum Ständerbau – Eine Studie zu Innovation und Beharrung im Hausbau". Artiklen drejer sig om træbyggede huses konstruktion og holdbarhed fra forhistorisk tid til nyere tid og dækker geografisk området mellem Nordsøen og Østersølandene til Alperne i syd. Lad det være sagt med det samme, det er en fornøjelse at sidde med dette grundige og velillustrerede værk, der til overflod er forsynet med gode resuméer på både engelsk og dansk! Litteraturlisten, der er meget omfattende, er et kapitel for sig.

Artiklen omhandler jordgravet tømmer, syldstensbåret tømmer og fodtømmer, samt skiftet fra byggeri med jordgravede stolper til byggeri uden. Et grundigt studie i nyopfindelser og vedholdenhed i husbyggeriet. Omdrejningspunktet er træhuset fra forhistorie til nutid. Skiftet fra jordgravede til ikke-jordgravede stolper behandles, og for Danmarks vedkommende er dette skift vist meget illustrativt i fig. 73. Forskellige konstruktionsformer, der sandsynligvis har været kendt i ældre tid, omtales også. De forskellige faktorer, der var afgørende for husbyggeriet, diskuteres ligeledes. Det kunne f.eks. være husets anvendelse, konstruktion, teknologisk kunnen, klima, jordbundens beskaffenhed, byggematerialernes tilgængelighed, det sociale miljø samt menneskenes forestillingsverden og traditioner.

Generelt kan der iagttages en udvikling fra byggeri med jordgravet tømmer til byggeri uden. Jordfast byggeri indebærer, at de tagbærende stolper er gravet ned i jorden, eller i mere sjældne tilfælde rammet ned i jorden. Sidstnævnte metode er netop i 1999 dokumenteret på dansk grund på Gammel Moesgård, lokaliteten ved Århus, hvor et hus fra 1396 blev udgravet. Ikke-jordfast byggeri er huse, der står på stensyld eller laftebyggede blokværkshuse. De førstnævntes lodrette, bærende dele står på punktfundamenter, fortrinsvis syldsten, mens det lodrette tømmer i fodremsbygninger hviler på fodtømmer (syldstokke). Det betyder, at ikke-jordfaste bygninger mangler den forankring i jorden, som jordfaste huse har. Ikke-jordfast byggeri

er stabilt, fordi det er afstivet i sig selv. Der er ikke nogen grundlæggende forskel mellem fundamentterne i fodrems- og blokhuse. Udviklingen fra jordfaste til ikke-jordfaste trækonstruktioner indskrænker sig ikke kun til Europa, men er gyldig for træbyggeri i overensstemmelse med de naturgivne forhold i alle klimazoner på jorden. Der er naturligvis store forskelle i den tidsmæssige udvikling de forskellige steder på jorden.

Et problem er, at der i publikationer ofte anvendes begreber, som ikke er præcist definerede. Derfor er de vigtigste definitioner og begreber for de behandlede bygningsformer sammenstillet på ti sprog i tabel 1. Hvis man arbejder med hustyper, bør man sætte sig ind i disse definitioner og huske de korrekte udtryk, så man kan udgå begrebsforvirring.

Spør af huse på syldsten slettes forholdsvis let ved dyrkning, eftersom sporene fra disse huse ikke går ret langt ned i jorden i modsætning til jordfaste stolpehuse. Der er dog belæg for, at huse på syldsten opføres fra mellemneolitikum og frem, men det er vanskeligt at vurdere, hvor almindelige og udbredte disse huse har været. Som det ser ud nu, så var huse med jordgravede stolper langt de mest fremherskende i hele forhistorien. Først med fremkomsten af højmiddelalderens fodrem øgedes syldstenshusenes betydning og antal for alvor. Middelalderarkæologien har dokumenteret, at perioden 11.-14. århundrede var en overgangsperiode, hvor skiftet fra jordfaste til ikke-jordfaste huse skete i Europa. Skiftet var ikke totalt, for helt op imod nyere tid kunne man finde på at opføre jordfaste småhuse, men hovedtendensen er som beskrevet ovenfor. Der er visse indikationer på, at ikke-jordfaste huse forekommer tidligst i byer, i kirkebyggeri og i bygninger i højere sociale lag. Zimmermann gør dog ganske rigtigt opmærksom på, at bevaringsforholdene de nævnte steder i reglen er bedre end ude i landområderne, så billedet måske er noget fortegnet.

Stolpehuses levetid anføres ofte til 25-30 år, men dette er en stærk forenklet fremstilling. Zimmermann har belæg for, at sådanne huse kunne holde fra 10 til mere end 100 år. Et gennemsnit på ca. 50 år synes sandsynlig. Syldstenshuse, hvor tømmeret jo ikke havde jordkontakt, kunne derimod holde i flere hundrede år. Rundt omkring i Europa findes

der bindingsværks huse med op imod 700 år på bagen.

Studiet af bygningsdetaljer over jorden giver visse problemer, når man skal studere de typer, som er forsvundet fra nutidens Europa. Eksperimentelle undersøgelser kan give svar på en del, men bedst er det, når man kan finde etnologiske eksempler fra såvel nyere tid i Europa som fra den øvrige verden. Antikke bogværker og billedkunst kan også i nogen grad belyse, hvorledes husene var konstrueret.

Ikke-jordfaste bygninger havde yderligere den fordel, at de var mobile. Man kunne skille husene ad og flytte dem. Det er vanskeligt at forstå, hvorfor opfindelsen af bygninger med ikke-jordfaste stolper først gik sin sejrs-gang efter fire årtusinder. Forhold som tekniske forudsætninger, traditionsmæssig stædighed, tro og praktiske grunde er vel nogle af de elementer, der må tages i betragtning som en forklaring.

Studiet af de arkæologiske resultater fører til flere grundplaner, hvor byggemåder med og uden jordgravede stolper er kombineret. I lyset af sådanne eksempler kan man sagtens forestille sig, at hvad man tidligere anså for en komplet husgrundplan blot er en torso. F.eks. kan en bygning, der er tolket som enskibet,

oprindeligt have haft ydervægge med fodremskonstruktion. Bygningen kan altså have været treskibet.

Zimmermanns synteseartikel er af høj videnskabelig kvalitet og disponeret på en god og pædagogisk måde. Den burde være et "must" for enhver, som ønsker at beskæftige sig med huskonstruktioner i forhistorien såvel som i nyere tid.

De øvrige tre artikler i dette bind omhandler ernærings sammensætningen fra senmiddelalderen til nyere tid baseret på arkæobotaniske undersøgelser i byudgravninger i Oldenburg; fund af kulturplanter i sen bronzealder til folkevandringstid i yngre jernalder i det nordvesttyske geestområde; en pollenanalytisk undersøgelse af en kedelmosé, der rummede oplysninger om de sidste 6000 års vegetations- og bebyggelsehistorie i Drangstedt, Landkreis Cuxhaven. Det er udmærkede artikler, men deres betydning er af lokal og regional karakter. Man skal anskaffe sig dette bind pga. W. Haio Zimmermanns synteseartikel, der rækker langt ud over det regionale plan, og så betragte de tre naturvidenskabelige artikler som en sidegevinst.

Hans Skov
Moesgård Museum